

**Інститут енциклопедичних досліджень
Національної академії наук України**

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ВІСНИК УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Число 4–5

Київ – 2014

ББК Я431(4Укр)6–8

Рекомендувала до друку Вчена рада Інституту енциклопедичних досліджень НАН України (протокол № 5 від 23 травня 2014 р.).

Збірник містить статті з теоретичних та методологічних проблем енциклопедичних досліджень в Україні та за її межами; висвітлює також питання біобібліографістики й архівознавства.

Для викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами енциклопедистики, біографістики, книгознавства та суміжних наукових напрямів.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори. Редколегія намагається зберегти особливості стилю авторів.

Редакційна колегія:

М. Г. Железняк (головний редактор),
Л. В. Рябець (відповідальний секретар),
А. І. Жуковський (Франція),
Я. Д. Ісаєвич,
К. М. Манолаке (Молдова),
І. Б. Матяш,
Я. С. Яцків.

Рецензенти: Т. В. Добко – доктор наук із соціальних комунікацій,
Л. О. Матвійчук – кандидат наук із соціальних комунікацій.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
від 12.10.2009 р. Серія КВ № 15829 - 4301Р.

Зміст

Микола Железняк Слово про Вчителя.....	5
Людмила Гутник, Микола Железняк, Анатолій Шушківський До проблеми укладання біобібліо- та бібліографічних довідкових видань про діячів науки.....	13
Руслан Руденко, Леся Журило Генеалогічні довідкові видання: спроба загальної характеристики.....	28
Руслан Пилипчук, Леся Журило Особливості представлення родинних зв'язків в енциклопедичних виданнях.....	59
Наталія Попович-Кузнецова Епістолярна спадщина В. Кубійовича: документальна історія створення Енциклопедії українознавства.....	67
Микола Трус Українська літаратура на старонках енциклопедії «Максім Багданович».....	72
<i>Енциклопедисти сучасної України</i>	
Василь Семенович Лісовий (1937–2012).....	83
Зоя Анатоліївна Чегусова — подвижниця українського мистецтвознавства.....	91
<i>З досвіду редактора енциклопедичного видання</i>	
Світлана Очеретянко Два ворожих літака чи два ворожі літаки.....	95
Світлана Очеретянко Півтора місяці чи півтора місяця.....	97

Ратаї енциклопедичної ниви

Олег Савченко

М. Хомляк: «ЕСУ понад усе».....98

Владислав Муха, Світлана Очеретянко, Руслан Руденко

Книгозбірня Інституту енциклопедичних досліджень

НАН України.....102

Події

Людмила Рябець

Казуси й колізії українського правопису.....106

Андрій Чечельницький

Про проект ELUL та А.М. Біленка.....113

Хроніка

Микола Железняк

Міжнародна науково-практична конференція

«Сучасна енциклопедистика: виклики і перспективи»

(Москва, 3–5 вересня 2013 р.).....115

Людмила Рябець

Друга міжнародна наукова конференція

«Українська енциклопедистика» (Київ, 17 червня 2011 р.).....118

УДК 929Жуковський

Микола Железняк

кандидат філологічних наук, в. о. директора

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Слово про Вчителя

2 жовтня 2013 року на 93-му році життя в Парижі відійшов у засвіти Співголова Головної редакції «Енциклопедії сучасної України», відомий історик, громадський діяч, дійсний член НТШ та довіглітній Голова його Європейського осередку, іноземний член НАН України, кавалер українських та французьких державних нагород Аркадій Жуковський. Він знаний в Україні та за її межами як автор глибоких досліджень із проблем історії Церкви, національно-визвольного руху в Україні, краєзнавства Буковини, українсько-французьких політичних і культурних взаємин, енциклопедистики.

В одній з анкет наприкінці 1990-х років Аркадій Жуковський зазначив: *«Проживаючи більшість свого життя поза Україною, про неї я не тільки мріяв, вона не переставала бути в центрі моїх задумів, починань, реалізацій. Моєю Батьківщиною завжди була тільки Україна, а французька держава приналежність то тільки для паспорту...»*. Ці слова, на мій погляд, якнайкраще виражають сутність особи професора Жуковського. Він жив Україною, болісно сприймав її проблеми, радів успіхам і засмучувався від поразок; та насамперед він працював для її розвитку, для того, аби Україна ввійшла в коло європейських держав рівноправною, багатою й справді вільною.

Народився майбутній енциклопедист 12 січня 1922 р. у родині православного священика в Чернівцях. Рідне місто та Буковину загалом проф. А. Жуковський надзвичайно любив і часто, якщо не щоденно, згадував. Це можуть потвердити всі, кому доводилося спілкуватися з цією непересічною людиною. Буковинці для нього не просто земляки, це його велика родина. За часів незалежності громада та міська влада Чернівців поцінували цю довіглітню любов та приязнь свого видатного сина — 1997 р. проф. А. Жуковського було обрано почесним громадянином його рідного міста і почесним доктором університету, в якому він починав свої студії. Відповідаючи на одне із запитань згаданої анкети, А. Жуковський писав: *«Далеко від рідних земель, у Парижі, десять років я присвятив обороні моєї рідної Буковини, боротьбі з зазіханнями щодо цієї споконвічно україн-*

ської землі. *Небезпека ще і сьогодні цілком не відійшла. Є сили, що продовжують висловлювати претензії відносно Буковини.*». Книга «Буковина — її минуле і сучасне», яку підготував учений разом зі своїми земляками і видав 1956 р. у Парижі, — наочне потвердження слів А. Жуковського.

Після закінчення ліцею з румунською мовою навчання 1940 р. він вступив на філософський факультет Чернівецького університету. Однак студії перервав початок Другої світової війни. Родина Жуковських залишає рідне місто й виїздить до Австрії. Аркадій продовжує навчання, щоправда, вивчаючи вже інженерну справу спочатку у Вроцлаві, а пізніше — у Граці, де у квітні 1949 р. отримав диплом інженера-будівельника. Економічна ситуація в повоєнній Австрії спонукала шукати кращу долю за її межами. Жуковський виїхав до Франції, де й прожив у Парижі більшу частину свого життя. Понад півстоліття щоденно він приїздив до містечка Сарсель, що поблизу столиці Франції, де працював у Науковому товаристві ім. Шевченка, зокрема над підготовкою та виданням Енциклопедії українознавства (ЕУ). Однак спочатку 10 років він працював за фахом у французькій будівельній фірмі, що, власне, на його думку, пізніше й посприяло його швидкому порозумінню з Президентом НАН України академіком Борисом Патонем у багатьох питаннях співпраці, зокрема й щодо створення ЕСУ.

Та зацікавлення наукою, насамперед історією та українознавством, знайомство з багатьма українськими науковцями, а також активна діяльність в Організації українських націоналістів, до якої вступив ще до початку Другої світової війни, спонукали А. Жуковського до пошуку викладацької роботи й початку наукових досліджень. У 1969 році він здобув докторат в Українському вільному університеті за працю «Петро Могила й питання єдності Церков» (Париж, 1969; перевид.: Київ, 1997). У 1976 році А. Жуковський захистив у Сорбонні докторську працю про Києво-Могилянську академію як культурний і освітній осередок Східної Європи. У 1960—1988 роках він викладав українську географію, історію, мистецтво в Інституті східних мов та цивілізацій Паризького університету; водночас від 1969 р. був професором, згодом — продеканом філософського факультету Українського вільного університету. На цей час припадає початок співпраці А. Жуковського з редакцією Енциклопедії українознавства, приятелювання, а згодом і дружба з її головним редактором — Володимиром Кубійовичем. А. Жуковський — автор багатьох статей у цій енциклопедії, член редколегії (від 1971 р.), а від 1985 — її головний редактор. Саме йому довелося закінчувати основний проект життя В. Кубійовича — ЕУ та підготувати й видати 11-й доповнювальний том енциклопедії. З підготовкою цього тому пов'язаний початок співпраці проф. А. Жуковського з науковцями Національної академії наук України в енциклопедичній галузі. Успішне

закінчення проекту ЕУ-2 надихнуло А. Жуковського розпочати підготовку спільного енциклопедичного видання НТШ і НАН України, що отримало назву ЕУ-3, а нині всім відоме як «Енциклопедія сучасної України», де від 1998 р. він був співголовою головної редакційної колегії. Відтоді й почалася моя співпраця з професором Аркадієм Жуковським. Його підтримка, віра в успішну реалізацію проекту ЕСУ, наполеглива робота над ним, була дуже важливою особисто для мене у прийнятті рішення пов'язати свою долю з енциклопедистикою.

Понад півстоліття А. Жуковський працював у Науковому товаристві ім. Шевченка в Європі: у 1968—1987 роках був його науковим секретарем, а в 1987—1997 та 1999—2009 роках — головою. Від 2009 року — почесний голова. Про становлення та діяльність НТШ в Європі видав у 2000 р. «Нарис історії Наукового товариства імені Шевченка в Європі». Майже 10 років (1983—1995) А. Жуковський був президентом Бібліотеки ім. Симона Петлюри у Парижі. Та й пізніше він продовжував піклуватися про цей осередок українського життя у Франції.

Професор А. Жуковський зробив вагомий внесок у популяризацію правдивої історії України у франкомовному світі. Низка його праць, виданих французькою мовою — «Contributions à l'histoire de l'Académie de Kiev (1615–1817), centre culturel et d'enseignement en Europe Orientale» (Париж, 1976, у 2-х ч.); «L'Ukraine dans les années 1917—1933: aspect historique» (в: «La Renaissance nationale et culturelle en Ukraine de 1917 aux années 1930. Actes du Colloque», Париж, 1986); «Histoire de l'Ukraine» (Париж, 1993; 2005), — допомагала й допомагає звільнитися французькому читачеві від тенденційних, неправдивих інформацій про історичне минуле й сьогодення України. До таких видань належать також брошури, видані французькою мовою про Петра Могилу, Михайла Грушевського, Тараса Шевченка. Жуковський писав про українських письменників до франкомовної антології «Patrimoine littéraire européen», виданої Лювенським університетом у Бельгії. Йому належить ідея видання антології української літератури французькою мовою «Anthologie de la littérature ukrainienne du XI-e au XX-e siècle», (Париж; Київ, 2004), за яку він отримав премію Івана Франка.

Професор А. Жуковський — відомий фахівець не лише у французькому науковому світі, а й в урядових колах. Під час першого і єдиного сьогодні офіційного візиту Президента Франції Жака Ширака в Україну А. Жуковський був у складі офіційної французької делегації й багато зробив для позитивного налаштування керівництва французької держави до України. Цьому сприяла й поява у 2001 р. книжки «Україна і Франція: нариси багатовікової історії відносин», одним із авторів якої був А. Жуковський.

А. Жуковський добре знав західний світ, розумів, наскільки потужною є російська пропаганда (відомо ж, що Росія в усі часи незалежно від суспільного ладу й політичного устрою надавала цьому величезного значення), саме тому він багато працював над популяризацією у франкомовному світі правдивої історії України, її літературних та культурних здобутків.

Як вже було зазначено, у 1993 році вийшла у світ його франкомовна «Історія України», передмову до якої написав відомий французький історик Ален Безансон, котрий високо поцінував дослідження А. Жуковського й виявив тонке розуміння не лише історичних подій, а й сьогодення: *«Праця проф. Жуковського така зрозуміла й повна, якою вона може бути на 300 сторінках, належить до тієї ж історіографічної традиції, що й праці М. Грушевського — найбільш видатного її представника. Я не хочу й не можу визначити, в якому пункті вона перебільшена націоналістично, але я знаю, що вона такою здається тільки тому, що входить у суперечку з іншою націоналістичною історіографією — російською. А тільки її знає міжнародна спільнота. Починаючи від Карамзіна до Платонова й Мілюкова (не оминаючи Ключевського) — я не кажу вже про псевдоісторію комуністичної ери — російські історики ігнорують або деформують історію України, роблячи з неї простий епізод російської історії. За цією традицією, Московська Росія — єдина спадкоємниця Київської Русі. Завоювавши своє ядро в XVII ст., вона тільки те й робила, що наступні два століття колонізувала суміжні землі, набирала свою силу. Ключевський докоряє Катерині II за те, що вона залишила Галичину Австрії. За українською традицією, як побачимо, читаючи цю книгу, справа виглядає децю інакше».*

І далі професор А. Безансон перекидає місток від історії до політики (про це часто говорив і Аркадій Жуковський!):

«Росія, менш цивілізована, ніж Україна, брала в цієї країни кадри, в яких вона мала невідкладну потребу. Отже, слабка українська еліта була залучена до механізму Російської держави, тут вона знаходила застосування й своє місце, що було, безперечно, завоюванням для цієї держави, досить міцної в порівнянні з українською, і втратою для України, покинутої кращими її синами. Подібне повторилося в Польщі та в країнах Балтії, які також постачали Російській державі функціонерів та урядовців, яких російський народ, більш варварський, не міг ще виростити і яких відповідно не вистачало в цих країнах, щоб організувати їхні нації. ... Росія хотіла й хоче всю Україну. У цьому є політична константа. Вона її хоче мати, тому що саме володіння Україною робить з Росії могутню державу. Це володіння може бути тільки насильницьким. Воно визначає деспотичну імперську форму російського уряду, яка може змінитися лише за умов незалежності України. Отже, українське питання

домінує як у зовнішній російській політиці (її міжнародний статус), так і у внутрішній (форма й авторитарний стиль її уряду)». Коментарі зайві, шкода лише, що так мислить незначна кількість не лише французьких, а й загалом зарубіжних істориків, науковців, державних, політичних та культурних діячів. Російська пропаганда й фактична відсутність такої зі сторони України робить свою справу.

Про А. Жуковського чимало написано, навіть захищено кандидатську дисертацію, однак постать ученого, його роль в українському науковому й культурному просторі належним чином ще не висвітлено, особливо у царині енциклопедистики, де він сформував немало постулатів, успішно продовжив й розвинув енциклопедичну школу Володимира Кубійовича. Про це, сподіваюся, буде нагода написати, тим паче, що Інститут енциклопедичних досліджень НАН України мусить зреалізувати ідею професора А. Жуковського щодо упорядкування та видання, на жаль, розпорошених матеріалів із лабораторії творення Енциклопедії українознавства.

Для більшості Аркадій Жуковський насамперед — історик, і це безперечно, адже читаючи опубліковані матеріали «першої зустрічі істориків з двох світів», яка відбулася у Славську 4—6 вересня 1990 р., де вчений керував круглим столом із проблеми релігійного життя в Україні, а також брав активну участь у роботі 7 інших проблемних груп, що працювали в рамках цієї зустрічі, акцентуєш на широті поглядів професора А. Жуковського: він виступав і з приводу ставлення сучасних істориків до схеми історії України, яку свого часу запропонував М. Грушевський, і з питання періодизації історії та найменувань цих періодів, й у «справі історії і політики».

Щодо останньої проблеми, то цікавою є його думка, яка ілюструє не лише бачення професором Жуковським цієї проблеми, а й свідчить про власну методичку вченого: *«Історіографія — це не тільки факти і події, вона є також досвідом історичної науки. У досвід історичної науки вже входить ідеологія, ну, і якимось чином й політика. Так що не біймося того, тільки маймо міру. Якщо ми будемо історію нагинати до виключно політичних наших цілей, то ми розминемося з історією, і всі нас засудять. Але як ми це зробимо делікатно, розумно, значить, об'єктивно і т. д., то не біймося того. І ще одне, наша історія не розвивається ізольовано від інших історій, і я не хочу сказати, що рикошетом чи бумерангом ми повинні іти від того, що робить російська історія, чи польська, чи якась інша. Але як ми будемо робити історію виключно абстрактною наукою, то значить, що тільки ми будемо в мінусі, і тільки нас наші сусідні історії можуть у такій чи іншій мірі відсунути на задній план».*

Очевидно, небагато знайдеться студентів та учнів, що студіювали на початку 1990-х років, які б не пам'ятали «Нариси історії України» за авторства Аркадія Жуковського та Ореста Субтельного. Це була перша незаангажована, правдива історія України, видана масовим тиражем, після десятиліть перекручень і брехні. Це була книга, яку читали не лише студенти і школярі, а й їхні батьки, дідусі, знайомі їхніх родин.

Стосовно проблеми «Історія козаччини», яка порушувалася на згаданому вище круглому столі, то А. Жуковський говорить про світовий резонанс цього явища. Він пригадав, що для франкомовної спільноти козацтво є символом чогось дуже славного, цікавого. Боплан, Шевальє, Меріме — далеко не повний перелік імен, що зверталися у своїх студіях до цього феномену української і світової історії. Саме на цій зустрічі істориків А. Жуковський оприлюднив свій намір видати однією книгою листування Бориса Грінченка й Михайла Драгоманова, а вже 1994 р. у Києві вийшла друком збірка полемічних статей Б. Грінченка й М. Драгоманова «Діалоги про українську справу», яку він упорядкував. Питанню поширення праць істориків ХІХ—ХХ ст. проф. Жуковський надавав величезного значення, й це не дивно, адже він добре знав стан української радянської історіографії: ті неймовірні лакуни, білі плями, а часто й цілі пласти української історії, що випали з поля зору науковців у радянський час, були під суворою забороною або трактувалися з позицій марксистсько-ленінської методології, а дослідження зарубіжних, зокрема й українських істориків та істориків добільшовицької доби, трактувалися однозначно як погляди буржуазних націоналістів.

Варто окремо згадати про здобутки А. Жуковського у царині історії українського релігієзнавства. Це не лише вже названа його праця про Петра Могили (до речі, саме Ааркадій Жуковський домігся проведення року Петра Могили під егідою ЮНЕСКО, а згодом канонізації цього визначного релігійного діяча Українською православною церквою Київського патріархату), а й низка публікацій, як-от: огляд «Сучасний стан релігії й Церкви під Советами, зокрема в УССР», надрукований у «Записках НТШ» за 1966 р., передмова до 1-го тому «Мартирологи українських церков» (Торонто; Балтимор, 1987). Нарешті, його участь у виданні та перевиданні «Требника Петра Могили» (Канберра, 1988; Київ, 1996). У вступній доповіді «Релігійне життя в Україні», на вже неодноразово згадуваній зустрічі істориків у Славському, проф. Жуковський наголосив на кількох, на мій погляд, важливих аспектах: поширення екуменізму в Україні, стан дослідження історії Української церкви, питання християнізації України і певні спекуляції навколо нього. Ідея релігійної толерантності пронизувала виступ ученого, що було надзвичайно актуально на час проведення зустрічі, коли були певні тертя між українцями-православними й українцями-греко-католиками.

Цікаво, що це були не лише абстрактні погляди: про теплі товариські стосунки А. Жуковського, який належав до православної парафії, й апостольського екзарха для українців-католиків у Франції, Бенілюксі, Швейцарії владики Михайла Гринчишина було відомо всім.

А. Жуковський завжди був активним у громадському й політичному житті: від участі в українських студентських організаціях — голова Союзу українських студентських товариств у Австрії (1947—1949) і студентського товариства «Зарево» (1955—1958) до члена Сенату ОУН. Ця активність була до останніх днів його життя. Обурений видрукованою у французькому підручнику для 3-го класу необ'єктивною інформацією про Україну, проф. А. Жуковський у 1993 році звернувся листом до Міністерства національної освіти Франції, де писав таке (подаю переклад українською):

Панове!

Керівництво Міністерства освіти України попросило мене підготувати відомості про вивчення історії України в ліцеях Франції, а надто про спосіб, в який подається сучасна історія та хід подій в Україні у французьких підручниках. Працюючи, я відкрив підручник «Зошит громадянина» для 3-го класу, в якому відомості, що стосуються України, містяться в розділі «Демократизація в колишньому СРСР» на стор. 72—74. На мій великий подив, дані про Україну не можна назвати інакше, як безглуздя, дезінформацією та навіть провокацією. На стор. 73 Україна представлена як «федеративна республіка, що складається з 13 республік», а на наступній сторінці ці «республіки» позначено на карті. Це — бурхлива фантазія та дезінформація. Жоден історик, який поважає себе, не може прийняти цих тверджень, на підтвердження яких автори підручника наводять лише один коротенький абзац із російської газети «Московские новости». Цей поділ України на 13 «республік» означає обдуману провокацію, спонукає до розчленування України, що суперечить духу Гельсінських міжнародних угод, тим більше, що підручник призначений для учнів третього класу, які не знають майже нічого про минуле й сьогодення України.

Як українець я дуже обурений, як був би обурений француз, якби в Україні вивчали Францію, що складається з № «республік» (Нормандії, Бретані, Акітанії, Корсики, Ельзасу, Лотарингії і т. д.), які заявили про свою автономію або бажають приєднатися до Німеччини. Франція визнала Україну як незалежну державу, були відкриті посольства в Парижі і в Києві. Я вважаю, що посол України у Франції зробить необхідні заяви до Міністерства закордонних справ Франції для того, щоб французькі учні не були більше введені в оману.

Проф. А. Жуковський

Це ще одне з багатьох свідчень про сутність постаті Великого Українця — Аркадія Жуковського. За словами його доньки Ірини, Жуковський до кінця своїх днів, навіть тоді, коли був дуже хворим, цікавився подіями в Україні, турбувався й переживав за її долю.

Французький режисер і сценарист Режис Варньє в інтерв'ю «Українському тижневі» на запитання про нинішню ситуацію в Україні зауважив: *«...нині спостерігається певна реакція. Тож думаю, що вам дуже важливо на всіх щаблях захищати українську ідентичність»*. А. Жуковський робив це завжди, нині це роблять його праці, й, можливо, саме вони вплинули на режисера Варньє, який, завершуючи інтерв'ю, висловився про Україну як важливу частину його життя і творчості.

УДК 030:001:002

Людмила Гутник

молодий науковий співробітник

Національна бібліотека України ім. В. Вернадського НАН України

Микола Железняк

кандидат філологічних наук, в. о. директора

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Анатолій Шушківський

науковий співробітник

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

До проблеми укладання біобібліо- та бібліографічних довідкових видань про діячів науки

Сьогодні спостерігаємо значне поживлення зацікавлення історією наукового знання в Україні, історією рідної кафедри, факультету, інституту чи університету, з допомогою якого відновлюється зв'язок поколінь, стають наочно видимими наукові школи, зв'язки, традиції дослідницьких середовищ. Тож українська наука нині потребує системного бачення й поцінування її здобутків. Цього вимагає як суспільство, яке не може ефективно розвиватись, не знаючи, чим воно володіє і чого йому бракує, так і сама наука для її самооцінки й самоорієнтації.

Вагомий кроку зазначеному напрямі — створення бібліографічного портрета української науки. Це важлива робота, що постійно триває і триватиме, оскільки її об'єкт динамічно розвивається, матеріал незупинно збагачується. Особистість науковця визначають насамперед його наукові чи творчі здобутки: ті книги, статті, патенти, що зафіксували його думки, ідеї, погляди й відкриття. А ще — учні, які продовжили й розвинули його справу, а також установи — інститути, лабораторії, відділи, які він створив, журнали та збірники, які започаткував. Багатогранна діяльність ученого, що втілюється в друковану продукцію, перебуває у полі уваги укладачів біобібліо- й бібліографічних видань. Такі видання є актуальними, оскільки не лише містять відомості про життєвий і творчий шлях вченого, окреслюють його наукові досягнення, визначають дослідницькі пріоритети, а й допомагають зробити певні узагальнення та висновки щодо його внеску у вітчизняну, а то й світову науку. Персональні покажчики подають різнопланову структуровану інформацію, що часто є підґрунтям для подальших досліджень. Вони можуть бути корисними для укладачів біографічних довідників, енциклопедій, авторів монографій, присвячених історії розвитку тієї чи іншої галузі науки, установи — університету, інституту, факультету, кафедри тощо.

В Україні опубліковано чималу кількість бібліографічних видань про науковців різного профілю. Вони містять відповідну корисну інформацію і стають у пригоді фахівцям. Одним із видів довідкової літератури цього типу є метабібліографічний довідник. Такий довідник вирізняється серед інших тим, що інформує про наявність довідкових праць, у яких подано перелік бібліографічних записів про особу. Інакше кажучи, метабібліографічне видання про вчених — це покажчик бібліографічних довідників, присвячених діячам науки.

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України у 2010 році опублікував метабібліографічний посібник «Науковці України 20—21 ст.» (К., 2010), у якому укладачі зібрали відомості про бібліографічні праці відомих представників української науки. Згідно із власною концепцією, видання вміщує метабібліографічні дані про українських науковців, які мають ступінь доктора наук або є академіками чи членами-кореспондентами національних (державних) академій. У реєстрі посібника — 1179 бібліографічних праць.

Мета нашого дослідження — схарактеризувати серійні бібліографічні довідкові видання про вчених України, які потрапили в поле уваги укладачів довідника «Науковці України 20—21 ст.», та окреслити коло основних проблем, які властиві виданням цього типу. Серійними довідковими виданнями про вчених є такі, що об'єднані належністю науковців до однієї установи, спільністю фаху чи об'єкта дослідження, однаковим науковим ступенем тощо. Серійні видання, висвітлюючи внесок окремих учених у розвиток того чи іншого напрямку науки, уможливають повніше розкрити діяльність науково-дослідної установи, навчального закладу, факультету, лабораторії тощо, простежити розвиток тієї чи іншої галузі науки. До того ж серійні праці готують зазвичай колективи фахівців; а це означає, що такі видання — високого професійного рівня. Серед усієї сукупності бібліографічних видань, у яких подано персональні покажчики науковців України 20 — 21 ст., серійними є близько 130.

Відлік історії серійних довідкових видань про українських учених можна починати від 1940 року, коли в Москві було започатковано багатогалузеву серію бібліографічних покажчиків «Материалы к библиографии ученых СССР», у якій видано низку покажчиків науковців з України, зокрема В. Адріанової-Перетц, О. Богомольця, П. Будинкова, М. Вавилова, В. Вернадського, Б. Була, О. Палладіна, Б. Патона.

Однією з перших серійних бібліографій, присвячених провідним діячам науки та виданих в Україні, була серія «Вчені Української РСР», започаткована у 1956 році ЦНБ АН УРСР за рішенням Президії АН УРСР із метою популяризації досягнень українських науковців та ознайомлення з їхнім

життєвим шляхом і науковим доробком. Поява серії стала важливим етапом розвитку персональної біобібліографії в Україні. До створення покажчиків залучалися як бібліографи, так і фахівці відповідної галузі, що забезпечило високий рівень видань. У цій серії підготовлено і видано працівниками академічних інститутів разом з бібліографами ЦНБ АН УРСР низку персональних покажчиків про видатних науковців України, зокрема О. Білецького, О. Богомольця, Б. Горбунова, В. Данилевського, О. Динника, М. Доброхотова, Д. Заболотного, В. Липського, М. Луговцова, О. Палладіна, П. Першина, П. Попова, Г. Проскуру, М. Птуху, К. Симінського, С. Тетельбаума.

Відповідно до рішення Президії АН УРСР у 1968 році ЦНБ АН УРСР започаткувала загальнонаукову серію видань «Біобібліографія вчених УРСР» (від 1992 року — «Біобібліографія вчених України»). Це найбільша за обсягом і найкраща за рівнем підготовки й оформлення серія персональних покажчиків в Україні. Вона містить біобібліографічні покажчики праць академіків та членів-кореспондентів НАН України. За 1968 — 2009 роки у цій серії видано понад 250 персональних біобібліографічних покажчиків праць провідних науковців України. За даними картотеки найбільшу кількість покажчиків цієї серії видано у 1980-х роках (88 од.). Найширше представлено технічні (55 од.), фізико-математичні (33 од.), хімічні (32 од.), геолого-мінералогічні (30 од.), біологічні (21 од.) галузі.

За роки існування НАН України її дійсними членами та членами-кореспондентами було обрано близько 1500 науковців (дані станом на 2008 рік) [11], з них, за нашими спостереженнями, лише 246 академіків та 101 член-кореспондент мають персональні бібліографічні покажчики праць.

У 1957 році Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького заснувала серію україно- та російськомовних біобібліографічних покажчиків «Вчені Одеси». За 1957 — 2009 роки видано 40 випусків, присвячених життєвому і творчому шляху науковців з різних галузей знань, діяльність яких пов'язана з Одесою. Серед видань — покажчики, що ознайомлюють із життям та науковими здобутками К. Виноградова, В. Липського, Л. Сахновича, М. Синюкова, Р. Файтельберга, В. Філатова, А. Цикала, В. Чайковського.

Донецьке відділення Наукового товариства ім. Шевченка та «Український культурологічний центр» у 1998 році заснували серію «Біобібліографія вчених Донбасу». Окремі покажчики цієї серії видано спільно з Донецьким національним технічним університетом та Інститутом фізико-органічної хімії та вуглехімії НАН України. За 1998 — 2009 роки підготовлено й видруковано 9 покажчиків, що висвітлюють життєвий і творчий шлях науковців регіону, зокрема В. Оліфіренка, В. Пірка, Ф. Пустової, В. Саранчука, Ю. Світлого, В. Соболя, М. Федорчука, А. Федя.

Підготовка біобібліографії діячів аграрної науки України стала одним із пріоритетних напрямків діяльності Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН України, що заснувала п'ять серій видань. Так, у 1998 році створено серію «Біобібліографія вчених-аграріїв України», у якій до 2009 року вийшло 30 покажчиків. Того ж року розпочато друк покажчиків у серії «Академіки Української академії аграрних наук», у якій станом на 2009 рік опубліковано 50 біобібліографічних покажчиків. У виданнях серії відображено життя та наукову діяльність академіків М. Єфименка, А. Кучка, І. Лукінова, В. Сайка, В. Ситника, О. Созінова й інших.

У межах історико-бібліографічної серії «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії», яку започатковано 2001 року, оприлюднено як монографічні дослідження, що висвітлюють окремі аспекти розвитку аграрної науки, так і персональні біобібліографічні покажчики. За 2001 — 2010 роки видано біобібліографічні покажчики праць П. Будріна, Д. Лихваря, Б. Іваницького, В. Ремесла, а також монографії про життя та наукову діяльність О. Квасницького, П. Сльозкіна, О. Янати. На сьогодні загальна кількість видань цієї серії — 38, із них 5 — персональні покажчики.

2005 року, засновано біобібліографічну серію «Члени-кореспонденти Української академії аграрних наук», у якій вийшли друком персональні біобібліографії Д. Войтюка, А. Головка, М. Єфименка, М. Малика, В. Славова, О. Собка та ін. Того ж року виданням, підготовленим до 70-річчя академіка НААН України Л. Новаковського, започатковано серію «Земле-впорядна наука».

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАН України спільно з Державною науковою сільськогосподарською бібліотекою НААН України 2009 року видали перший випуск біобібліографічного покажчика у серії «Академіки та члени-кореспонденти НАН України для сільського господарства України». Він репрезентує науковий доробок видатного вченого й організатора науки академіка НАН України І. Лукінова.

З метою популяризації творчого доробку науковців-освітян Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського заснувала три серії біобібліографічних покажчиків: у 2000 році розпочато серію «Видатні педагоги світу», що репрезентує наукову спадщину видатних педагогів України та зарубіжжя, а також дослідження про них. Серія «Ювіляри АПН України» (започаткована 2001 року), у якій уже вийшло 27 видань, містить каталоги виставок публікацій до ювілейних дат учених-педагогів. Каталоги мають структуру біобібліографічного покажчика і представляють ту частину доробку вчених, що наявна у фондах ДНПБУ ім. В. О. Сухомлинського. 16 випусків біобібліографічних посібників підготовлено у серії «Академіки АПН України», заснованій у 2002 році з нагоди 10-річчя створення НАПН Украї-

ни. Серед видань серії — персональні біобібліографічні покажчики праць І. Беха, А. Богуш, І. Зязюна, В. Кременя, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка.

У серії персональних покажчиків «Біографія і бібліографія вчених-правознавців», що започаткувала Національна академія правових наук України, видано покажчики праць М. Бажанова, Ф. Бурчака, Ю. Грошевого, А. Дмитрієва, В. Зеленецького, В. Сташиса, В. Тація.

Важливим інформаційним джерелом є біобібліографічні серії окремих науково-дослідних установ, що певною мірою підсумовують здобутки не лише провідних науковців тієї чи іншої галузі, а й наукову діяльність установи загалом. Підготовка й випуск персональних покажчиків науковців — один із пріоритетних напрямків діяльності бібліотек наукових установ НАН України. Так, науковою бібліотекою Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України започатковано серію «Вчені Національної академії наук України», у якій 2005 року видано низку персональних біобібліографічних відомих українських вчених, фахівців у галузі культурології, логіки та методології науки, історії української культури, діяльність яких пов'язана з Інститутом філософії. Від 2000 року започатковано серію «Біобібліографія вчених ГАО НАН України», що нині налічує 10 покажчиків, серед яких — видання, присвячені Д. Думі, О. Мороженку, В. Тарадію, Е. Яновицькому, Я. Яцкову. У Миколаївській астрономічній обсерваторії МОН України 2003 року розпочато серію «Біобібліографія вчених МАО МОН України», у якій видано покажчики праць К. Кнорре, І. Кортацці, Г. Петрова та Г. Пінігіна. 2002 року вийшов перший випуск з біобібліографічної серії «Учені Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН», присвячений науковим здобуткам В. Манзюка. Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського» НААНУ заснував серію «Біобібліографії провідних вчених», яку репрезентують персональні покажчики В. Медведєва, А. Новикової, Б. Носка, Р. Трускавецького.

На початку 2000-х років подібні серії започаткувала низка науково-дослідних установ Національної академії наук України та галузевих академій, зокрема Фізико-хімічний інститут захисту навколишнього середовища і людини НАН України («Биобиблиография ученых института»), Інститут геологічних наук НАН України та Всеукраїнський благодійний фонд «Геоєко — ХХІ ст.» («Біобібліографія вчених ВБФ “Геоєко — ХХІ”»), Інститут географії НАН України спільно з Українським географічним товариством («Видатні географи України»); Національний науковий центр «Інститут механізації та електрифікації сільського господарства» НААНУ («Учені-аграрії ННЦ “ІМЕСГ”»), Інститут луб'яних культур НААНУ («Учені Інституту луб'яних культур УЛАН»). Інститут геології і геохімії горючих копалин НАН України до ювілейних дат науков-

ців — працівників Інституту — видав низку біобібліографічних покажчиків, хоча і не об'єднаних спільною серією, але з уніфікованою структурою та однаковим поліграфічним оформленням, що, власне, є ознаками серійного видання. У цій серії опубліковано покажчики В. Колодія, Р.-Л. Макітри, О. Петриченка, Ю. Стефаника, О. Ступки.

Над створенням покажчиків працюють також обласні наукові бібліотеки України. Так, Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. М. Горького створила кілька серій таких видань. Зокрема, 1996 року — серію «Дослідники рідного краю», у якій видано біобібліографічні покажчики та бібліографічні списки, присвячені дослідникам Запорізького краю — Б. Михайлову, Я. Новицькому та ін. Бібліографічним списком праць д-ра тех. наук В. Сацького 2003 року розпочато серію «Герої України — наші земляки».

У 2005 році Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека видала перший випуск серії, що також має назву «Дослідники рідного краю», приурочений до 150-річчя від дня народження Д. Яворницького. Присвячений вченому бібліографічний покажчик «Працєю на користь свого народу...», як і виданий у Запоріжжі бібліографічний список праць Я. Новицького [15], належать до ретроспективного типу покажчиків.

Над створенням серій персональних біобібліографічних покажчиків професорсько-викладацького складу працює переважна більшість вищих навчальних закладів України. Головна мета цих видань — через науковий доробок особи розкрити напрями наукової діяльності того чи іншого університету або інституту, створити джерельну базу для дослідження історії розвитку певних наукових дисциплін. Зазвичай покажчики готують у наукових бібліотеках та на профільних кафедрах. За даними картотеки найбільшу кількість таких покажчиків створено вишами Донецька, Києва, Львова, Одеси, Харкова. Так, у Донецькому національному технічному університеті започатковано серію «Біобібліографія вчених ДонНТУ». А наукова бібліотека Донецького національного університету 2005 року розпочала випуск біобібліографічних покажчиків, об'єднаних серією «Видатні вчені Донецького національного університету». У ній видано бібліографічні та біобібліографічні покажчики праць докторів наук цього університету, зокрема М. Белевцева, М. Гіршмана, Ю. Макогона, Є. Отіна, В. Христіановського, В. Шалдирвана, В. Шевченка та ін. У серії «Вчені НаУКМА», започаткованій 1999 року науковою бібліотекою Національного університету «Києво-Могилянська академія», видано біобібліографічні покажчики, біобібліографічні нариси та збірники на пошану, що містять бібліографію. Нині підготовлено та опубліковано понад 20 видань, із яких 9 посібників репрезентують життєвий шлях, наукову та викладацьку дія-

льність учених, які мають науковий ступінь доктора наук, — В. Лаврика, В. Моренця, В. Осовського, О. Петрової, Г. Прокопця та ін. Серія «Вчені НПУ ім. М. П. Драгоманова», яку видає наукова бібліотека Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова від 2002 року, налічує 18 покажчиків, серед яких є видання, що подають інформацію про науково-педагогічну діяльність В. Бровдія, І. Горбачука, В. Жадька, О. Мороза, М. Шкіля. Науково-технічна бібліотека Державної льотної академії України (Кіровоград) також започаткувала серію під назвою «Биобиблиография ученых академии». В її межах підготовлено біобібліографічний покажчик праць Р. Макарова. Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка від 1999 року видає серію «Українська біобібліографія. Нова серія», окремі числа якої виходять у підсерії «Біобібліографія вчених університету». За 1999 — 2009 роки видано 27 покажчиків, серед яких — біобібліографії І. Вакарчука, С. Злупка, Р. Зорівчак, М. Ільницького, Н. Копистянської.

Науковий доробок та життєвий шлях науковців Національного університету «Львівська політехніка» висвітлює серія «Біобібліографія вчених Львівської політехніки», яку готують і видають співробітники науково-технічної бібліотеки університету від 1996 року. Розпочинає серію біобібліографічний покажчик, присвячений 60-річчю з дня народження А. Смердова. До 2010 року у цій серії видано 43 персональні біобібліографії науковців університету. Інформація, яку містять біобібліографічні покажчики серії «Биобиблиография ученых Приазовского государственного технического университета» (Маріуполь), — своєрідний літопис історії цього вишу. Видання репрезентують діяльність науковців, з іменами яких пов'язане становлення університету. Доречно зазначити, що вони є бібліографічною рідкістю, оскільки наклад кожного з них складає лише 10—15 примірників. Галузеву серію персональних покажчиків «Вчені-філологи Ніжинської вищої школи» сформував і видав 1990 року Ніжинський педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя. До неї ввійшли біобібліографічні довідки про Г. Ільїнського, Л. Коломієць, В. Резанова, Я. Спринчака та ін.

Науковий потенціал вищих навчальних закладів Одеси розкривають такі серії: «Біобібліографія вчених університету» (присвячена викладачам Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова; покажчики поділено на рубрики: «Фізики», «Геологи», «Історики», «Біологи», «Філологи») та «Вчені Одеської національної юридичної академії» (заснована 2004 року науковою бібліотекою цього вишу). Науково-технічною бібліотекою Одеського національного політехнічного університету у 2002 — 2004 роках видано низку біобібліографічних покажчиків, що висвітлюють життя й діяльність заслужених діячів науки університету, зокрема К. Заблонського,

В. Малахова, Ю. Тодорцева, О. Якімова. Бібліографічним покажчиком, присвяченим відомому професору Я. Штернбергу, 1994 року розпочато видання серії «Вчені Ужгородського державного університету» (від 2001 року — «Вчені Ужгородського національного університету»). У ній від 1994 до 2007 року вийшло 10 покажчиків, що репрезентують імена таких науковців, як М. Болдижар, В. Ілько, В. Комендар, В. Ніколайчук, І. Сенько та ін.

Вочевидь, найбільшу кількість серій бібліографічних видань про науковців вишів засновано у Харкові. Це, зокрема, серії «Ученые Харьковского государственного университета» (1970-ті роки), «Ученые Харьковского Ордена Ленина авиационного института им. Н. Е. Жуковского» (1980-ті роки), «Видатні педагоги Харківської державної академії культури» (2000-ті роки). Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» започаткував серію «История НТУ “ХПИ” в выдающихся личностях», у якій видано бібліографії праць О. Пономарьова, М. Семка, А. Яковлева. Науковцям-медикам присвячені серії «Ученые-фармации» (Національний фармацевтичний університет України), «Ученые-медики» та «Ученые-хирурги» (Харківський національний медичний університет).

Більшість покажчиків серії «Бібліографія вчених Технологічного університету Поділля», які видала бібліотека університету, готували до його 30-річчя. 12 покажчиків цієї серії присвячено науковцям, які мають науковий ступінь доктора наук. Наукова бібліотека Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького заснувала серію «Бібліографія вчених Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького», у якій у 2006 — 2009 роках вийшло 10 покажчиків. Ще 2 серії видань, присвячених науковцям, засновано у Чернівцях Національним університетом ім. Юрія Федьковича («Біобібліографія вчених Чернівецького національного університету») та Буковинським медичним університетом («Вчені Буковини»).

Як відомо, біобібліографічні праці (дайджести, довідники, покажчики) відіграють важливу роль у справі повернення із забуття творчої спадщини науковців, несправедливо забутих, замовчуваних або репресованих за радянських часів. Результатом співпраці Українського науково-дослідного інституту екологічних проблем з Одеською філією Українського відділення історії, методології, освіти, науки, техніки АН Вищої школи та Харківським відділенням Українського ентомологічного товариства стала серія «Повернуті із забуття» матеріалів «Документальної пам'яті України» Перший випуск, який опубліковано 2004 року, присвячено ученому-геоботаніку, дендрологу, природоохоронцю, педагогу, історику науки, професору Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова — Г. Потапенку, репресованому комуністичним режимом, наукові праці та ім'я якого донедавна залишалися маловідомими не лише широкому загалу, а й багатьом фахівцям.

У зазначеному контексті варто згадати й про те, що 1992 року в серії «Біобібліографія вчених України» опубліковано покажчик до 100-річчя від дня народження і 50-річчя від дня трагічної смерті видатного українського математика, безпідставно репресованого в 1938 році і незаслужено замовчуваного десятиліттями, академіка АН України М. Кравчука, наукові праці якого багато років були заборонені та сховані у спецфондах бібліотек.

Загалом же окремі сучасні бібліографічні праці, за наявності багатьох позитивних рис, мають суттєві недоліки. Рівень підготовки окремих довідників потребує удосконалення та доопрацювання насамперед їхньої структурної будови, глибшого і ґрунтовнішого висвітлення життєвого та наукового шляху особи, забезпечення видання допоміжними покажчиками, підвищення культури оформлення. Передусім це стосується видань, опублікованих до ювілейних дат науковців, це, очевидно, пояснюється поспішністю, коротким терміном їхньої підготовки та низьким рівнем методичного забезпечення укладачів цих видань.

1988 року Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського АН УРСР перевидала рекомендації для створення бібліографічних покажчиків: «Биобиблиографический указатель: Рекомендации по составлению и оформлению» (2-е изд., перераб. и доп. / сост.: В. Альберт, В. Кабкова. — К.: Наукова думка, 1988), що значно поглибили і розширили попереднє видання 1981 року, яким користувалися укладачі видань серії «Біобібліографія вчених Української РСР». Нове видання містило краще відпрацьовану методику складання персональних покажчиків, пропонувало чітку та логічну його структуру, воно було і залишається добрим порадиником усім, хто займається створенням біобібліографічних та бібліографічних видань.

За згаданими вище рекомендаціями, одним з обов'язкових елементів бібліографічного видання є передмова або інформація від укладача, яка докладно розкриває зміст, структуру та призначення видання, чим суттєво полегшує користування ним. Варто зазначити, що далеко не всі покажчики містять таку інформацію. Це, приміром, стосується серії «Вчені-філологи Ніжинської вищої школи», окремих покажчиків, що видавала Науково-технічна бібліотека Державної льотної академії України у серії «Биобиблиография ученых академии» та ін.

Основними частинами біобібліографічних покажчиків є біографія та покажчик видрукованих праць вченого. Співвідношення біографічного і бібліографічного матеріалу різне: в одних виданнях переважають ґрунтовні статті біографічного характеру, але подається перелік лише основних праць вченого, в інших — до коротких біографічних довідок додаються повні списки публікацій науковця і література про нього.

Біографія у покажчиках переважно представлена вступною статтею про життєвий і творчий шлях особистості, біографічним нарисом, короткою довідкою анкетного характеру або ж автобіографією. Цінність цієї частини покажчика визначається повнотою та достовірністю вміщеної інформації, що робить таку працю вагомим джерелом, оскільки максимально відповідає вимогам сучасної біографістики. Як показує аналіз, велика за обсягом вступна стаття не завжди є ґрунтовною з точки зору інформативності і, навпаки, короткий нарис життя, наукової та науково-організаційної діяльності може містити всі важливі дані про вченого. Біографічна частина у низці покажчиків часто подається у формі довідки (див. напр.: [14]). Життєпис особи представлено у вигляді переліку конкретних біографічних фактів, а характеристика творчого доробку обмежується переліком основних праць. В інших покажчиках подано розгорнуті біографічні статті, що доповнюються додатково фіксацією основних етапів життя науковця і короткою рецензією його наукового доробку з акцентуванням на найважливіших працях (див. напр.: [2]).

Різномісна характеристика науковця, що подає не лише його фахову, а й громадську, педагогічну, науково-організаційну діяльність, є одним з важливих критеріїв інформаційної наповненості та культури укладання біобібліографічного покажчика. Вступна біографічна стаття має бути пов'язана з основними датами життя і творчості вченого, списком літератури про життя та діяльність, а висвітлення наукових розробок і тематики досліджень має відповідати бібліографічним записам у покажчику праць ученого та здійснюватися за допомогою посилань.

Позитивом сучасних покажчиків є те, що разом із висвітленням наукових досягнень вченого розкривається його особистість через спогади колег, учнів та друзів, а також через інформацію про його позанаукові вподобання, а саме: колекціонування, спорт, літературні та мистецькі досягнення. Прикладом може слугувати видання, присвячене І. Безгіну [7]. Важливо, щоб укладачі дотримувалися коректного співвідношення у висвітленні наукових здобутків і хобі особи. Іноді інформація про останні, що супроводжується численними фотокартками, складає ліву частину обсягу покажчика, що, власне, не відповідає характеру наукового видання.

У деяких покажчиках біографічна частина представлена автобіографією вченого. Вона займає особливе місце серед біографічних документів, оскільки є першоджерелом і вирізняється достовірністю наведених фактографічних даних. Як приклад, автобіографія «Моє життя в спогадах і роздумах» наведена у виданні, присвяченому Н. Копистянській [9], а під час написання вступної статті до покажчика праць М. Холодного [8] автор використав неопубліковану автобіографічну роботу науковця «Спогади і думки натураліста».

Приклад розкриття життєвого й творчого шляху науковця у персональному біобібліографічному покажчику у вигляді автобіографічного есе фіксуємо у виданні, присвяченому Є. Александрову [5]. Це, за суттю, автобіографія мемуарного типу, що висвітлює основні фрагменти життя, подає опис найвагоміших праць, дисертацій, конструкторських розробок тощо. У виданнях серії «Біобібліографія вчених МАО МОН України» [12, 13] автобіографія займає більшу частину покажчика. Вона містить спогади науковців про життєвий шлях, а періоди наукової, педагогічної та науково-організаційної діяльності виділено окремими блоками. Автобіографія у цих виданнях вирізняється різноплановим висвітленням життя і діяльності особи на тлі певних історичних подій, зокрема діяльності Миколаївської астрономічної обсерваторії. Окремі покажчики серії «Біобібліографія вчених ГАО НАН України» також містять автобіографічні матеріали, зокрема нариси, довідки. Наприклад, розділ «Про себе» у персональному біобібліографічному покажчику Е. Яновицького [6] уміщує відомості про родовід, спогади про події, що мали вплив на особисте життя вченого, інформацію про наставників, колег. Досить ґрунтовною є автобіографічна довідка, подана у виданні, присвяченому О. Мороженку [10], яка складається з окремих підрозділів, що висвітлюють його життя та наукову діяльність. В окремих покажчиках уміщено як автобіографії, так і вступні біографічні статті, написані фахівцями, колегами по роботі, що суттєво збільшує інформативність видання. Цінність уміщеної автобіографії часто полягає і в тому, що вона подає також інформацію про людей, які допомагали особі обрати свій шлях на науковій ниві.

У виданні, присвяченому В. Моренцю [3], біографічний матеріал викладено блоками за виділеною хронологією основних дат життя й діяльності, тобто в одному розділі об'єднано автобіографію та пропам'ятні дати. Такий підхід, очевидно, має право на існування, проте навіть у випадках, коли біографічна стаття містить усі важливі дати життєвого й творчого шляху вченого, розділ «Основні дати життя і діяльності», що відповідно до методичних вказівок є обов'язковим елементом біобібліографічного покажчика, надає викладу більшої системності, стрункості, акцентує увагу на найважливіших датах життєпису особи, що встановлюються на основі як опублікованих, так і неопублікованих матеріалів, зокрема автобіографії, особової справи, звітів, протоколів засідань наукових установ. Окрім того, чітка структура організації матеріалу за хронологією у цьому розділі є важливим джерелом під час підготовки статей енциклопедичного та довідкового характеру. Навіть у серіях, що мають високий рівень підготовки, наприклад, «Біобібліографія вчених України» та «Вчені Одеси», в окремих виданнях відсутні такі розділи.

Одним з основних розділів біобібліографічних персоналій є покажчик друкованих праць особи: саме він дає уявлення про науковий доробок, розкриває всі аспекти фахової діяльності та основні напрямки досліджень науковця.

Найчастіше матеріал у покажчиках групується за хронологією, що допомагає прослідкувати становлення і розвиток наукової, науково-організаційної, педагогічної та громадської діяльності вченого у динаміці — з часу опублікування перших праць до появи ґрунтовних досліджень. Порівняння кількості публікацій створює реальну картину плідного періоду творчості або ж періоду менш активної діяльності. У частині бібліографічних посібників матеріали покажчика публікацій науковця групують за систематично-хронологічним принципом, переважно за видами (книги, альбоми, атласи, підручники, рецензії, науково-методичні матеріали, публікації у збірниках, фахових журналах тощо). В окремих виданнях застосовують предметно-тематичний спосіб групування бібліографічних записів, який дає можливість з'ясувати тематику наукових досліджень та напрямки діяльності, проаналізувати, які з них домінують.

Бібліографічні записи хронологічного покажчика праць та списку літератури про вченого часто подаються за суцільною нумерацією. В окремих випадках їх об'єднують під загальним заголовком «Бібліографія друкованих праць». Тому не зрозуміло, що укладачі мали на увазі: бібліографію праць вченого чи бібліографію всіх праць, вміщених у покажчику? Доцільніше було б ці розділи подавати окремо. Цей недолік характерний для видань серії «Українська біобібліографія. Нова серія», окремих видань серії «Біобібліографія вчених Української РСР». Усі видання серії «Вчені НаУКМА» мають загальну нумерацію для розділів «Література про життя і діяльність» та «Хронологічний покажчик праць».

Трапляються певні упущення і в оформленні досліджуваних видань. Так, у біобібліографічному покажчику Є. Шевальова [4] праці вченого докладно розподілено за проблематикою та тематикою досліджень, проте на початку розділу, який подає перелік публікацій, не зазначено, що це систематичний покажчик друкованих праць.

Розділ «Література про вченого» за обсягом зазвичай займає порівняно невелику частину біобібліографічного покажчика, хоча його значення для всебічного висвітлення творчого доробку вченого важливе, оскільки вказує на додаткові джерела, що можуть бути використані для поглиблення інформації про особу, і скеровує дослідника на подальший пошук. Основний недолік в оформленні бібліографічного списку праць та літератури про вченого — ігнорування правил складання бібліографічного опису документів згідно з державним стандартом. Наприклад, у виданні «Бог-

дан Володимирович Копей» [1] вміщено величезний масив різнопланової інформації, проте цей матеріал потребує суттєвого доопрацювання, структуризації та упорядкування відповідно до чинної методики складання біобібліографічних покажчиків та правил бібліографічного опису.

Одним із критеріїв зарахування видання до наукового є наявність у ньому розгалуженої системи допоміжних покажчиків, яка сприяє розкриттю багатоаспектного змісту всього видання та швидкому пошуку необхідної інформації. Найчастіше у бібліографічних посібниках є алфавітний, іменний, предметний, тематичний чи предметно-систематичний, географічний або ж регіональний покажчик праць, покажчик співавторів та співредакторів. Більшість бібліографічних персоналій науковців мають розгорнуту систему допоміжних покажчиків, яка залежить від обсягу й змісту наявного матеріалу.

Як уже зазначалося, в окремих виданнях наявний покажчик періодичних та серійних видань, у яких опубліковано праці вчених. Є декілька варіантів упорядкування таких покажчиків. Одні з них містять назву видання та посилання на відповідні номери хронологічного покажчика праць, інші, окрім назви, подають довідкову інформацію. Зокрема, вказується вид (газета, часопис) та місце видання, початок виходу (рік), засновник або видавець, періодичність, кількість випусків, дані про зміну назви. Цінністю подібних покажчиків є представлення в них не лише відомих джерел, а й таких, що виходили короткий проміжок часу або були друкованим органом організацій, які припинили свою діяльність. Важливе значення для розкриття змісту праць вченого мають предметно-алфавітний та предметно-тематичний покажчики. Останній не лише розлого висвітлює напрямки діяльності вченого та проблеми, над якими він працював, а й допомагає проаналізувати рівень опрацювання тих чи інших питань або тем.

У сучасних виданнях простежуємо тенденцію до зростання кількості фотокарток, що репрезентують життєвий і творчий шлях науковців. В оформленні покажчиків використовують фотографії з особистих архівів, зокрема фото членів родини, колег, унікальні фото наукових експедицій, лабораторних дослідів тощо. Цікавими й цінними є світлини, які зафіксували участь науковців у міжнародних конференціях, симпозіумах, семінарах тощо. Вони ілюструють біографію і часто «розкидані» по тексті або ж складають окремий іконографічний блок, що є своєю хронологією життя науковця у світлинах. У багатьох виданнях якість світлин низька, що зумовлено неналежним їх обробленням, фактурою паперу та неякісним друком. Це не лише впливає на естетичний вигляд покажчика, а й зменшує функціональне навантаження фотокартки як джерела візуальної інформації. У багатьох виданнях уміщено, на наш погляд, чимало несуттєвих щодо

інформативності фотокарток обкладинок творів, дипломів, грамот, нагород, довідок з місця роботи тощо.

Отже, підбиваючи підсумок, констатуємо, що питання підготовки біо-бібліо- й бібліографічних видань належного рівня, коли є відповідність всім вимогам та інформаційним потребам користувачів, а також слугування основою для подальших поглиблених досліджень особистості вченого та його доробку, є актуальні. Наш статистичний аналіз випуску покажчиків засвідчує: якщо у 1920 — 60-х роках у середньому виходило декілька видань на рік, то від 1970-х років їх випуск починає збільшуватися. Простежується динаміка зростання, за якою у 1970-х роках у середньому видавали 6, у 1980-х роках — 15, у 1990-х роках — понад 20, у 2000-х роках — близько 70 покажчиків на рік. Найширше висвітлено у персональній біобібліографії життєвий і творчий шлях науковців таких галузей знань: технічні (170 од.), фізико-математичні (114 од.), історичні (109 од.), філологічні (96 од.) науки. У 1980 — 90-х роках переважна більшість покажчиків мала наклад від 500 до 1000 примірників. Окремі видання, наприклад, покажчик О. Антонова, було видано 5-тисячним накладом. Від 2000-х років наклад персональних покажчиків складає близько 200 — 300 примірників. Для сучасного етапу розвитку української бібліографії характерне збільшення не лише кількості видань персональних покажчиків, а й суттєве розширення кола їх видавців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан Володимирович Копей: бібліографічний покажчик: до 60-річчя від дня народження / Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу, Івано-Франків. обл. об-ня Всеукр. т-ва «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка; уклад. і літ. ред. М. В. Кушнірюк. — Івано-Франківськ, 2005. — 103 с.: іл.
2. Борис Георгиевич Лазарев / АН УССР; ред. кол.: К. М. Сытник, П. Т. Тронько, Ф. С. Бабичев та ін. — К.: Наук. думка, 1986. — 61 с.; портр. — (Сер.: «Биобиблиография ученых Украинской ССР»).
3. Володимир Пилипович Моренець: біобібліографічний покажчик / Нац. Ун-т «Києво-Могилян. акад.», Наук. б-ка; уклад. Т. О. Патрушева. — К.: КМ Академія, 2003. — 57 с.; фотоіл. — (Вчені НаУКМА).
4. Евгений Александрович Шевалев (1878 — 1946): биобиблиографический указатель / М-во культуры УССР, Одес. гос. ордена Дружбы народов науч. б-ка им. А. М. Горького; сост.: Л. И. Шекера, А. М. Пасечниченко. — О.: РИО ОГНБ им. А. М. Горького, 1985. — 27 с. — (Сер.: «Ученые Одессы»; вып. 13).
5. Евгений Евгеньевич Александров: (к 60-летию со дня рождения): биобиблиографический указатель / М-во образования и науки Украины; сост. Е. Е. Александров. — Х.: Изд. центр НТУ «ХПИ», 2005. — 77 с.

6. Едгард Григорович Яновицький: біобібліографічний покажчик / НАН України, Голов. астроном. обсерваторія; відп. ред. Я. С. Яцків. — К.: ГАО НАН України, 2004. — 60 с.; іл. — (Сер.: «Біобібліографія вчених ГАО НАН України»).
7. Ігор Безгін: біобібліографічний покажчик-довідник / АМ України; уклад. О. Д. Петренко; біогр. нарис Р. Я. Пилипчука. — К.: Компас, 2006. — 159 с.
8. Николай Григорьевич Холодный / АН УССР; сост. А. П. Брайон. — К.: Наук. думка, 1982. — 96 с.; портр. — (Сер.: «Биобиблиография ученых Украинской ССР»).
9. Нонна Копистянська: біобібліогр. покажч. = Nonna Kopystyanska: biobibliogr. Guide / М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Наук. б-ка; уклад. М. Кривенко. — Л.: Вид. центр. ЛНУ ім. І. Франка, 2004. — 233 с.; іл., портр. — (Українська біобібліографія. Нова серія; чис. 15; Біобібліографія вчених університету).
10. Олександр Васильович Мороженко: біобібліографічний покажчик / НАН України, Голов. астроном. обсерваторія; відп. ред. Е. Г. Яновицький. — К.: ГАО НАНУ, 2006. — 46 с.; фотоіл. — (Сер.: «Біобібліографія вчених ГАО НАН України»).
11. Палій В. М., Храмов. Ю. О. Національна академія наук України. 1918—2008. Персональний склад. — К., 2008. — 352 с.
12. Петров Г. Приречений на любов до астрономії / М-во освіти та науки України, НДІ «Миколаїв. астроном. обсерваторія»; відп. ред. Г. І. Пінігін. — Миколаїв: Атол, 2003. — 59 с.; іл. — (Сер.: «Біобібліографія вчених МАО МОН України»).
13. Пинигин Г. И. Меридиан астронома: Пулково — Николаев / М-во образования и науки Украины, НИИ «Николаев. астрономич. обсерватория». — Николаев: Атолл, 2003. — 88 с.; ил. — (Сер.: «Біобібліографія вчених МАО МОН України»).
14. Рафаїл Осипович Файтельберг: бібліографічний покажчик літератури: до 100-річчя з дня народж. / Упоряд. Т. В. Тющенко; авт. ст. М. В. Уляницька. — О.: КМОМД, 2002. — 73 с. — (Сер.: «Видатні вчені Одеси»; вип. 12).
15. Яків Павлович Новицький: бібліографічний список / Упр. культури облдержадмін., Обл. універс. наук. б-ка ім. О. М. Горького. — Запоріжжя:, 1996. — 22 с. — (Сер.: «Дослідники рідного краю»; вип. 1).

УДК 001.85+016:030(477)

Руслан Руденко

головний бібліотекар

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Леся Журило

молодший науковий співробітник

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Генеалогічні довідкові видання: спроба загальної характеристики

У сучасному суспільстві популярно й престижно знати свій родовід, шукати в історичних глибинах своє коріння. Люди прагнуть знати не лише правдиву історію своєї країни, малої батьківщини, села чи міста, звідкіля походять їхні пращури, землі, що дала початок їхньому родові, а й глибоко вивчити коріння цього роду. Часто такі зацікавлення втілюються у статті, а іноді й книги про історію і життя тієї чи іншої родини. З'являється також багато праць довідкового та мемуарного характеру, присвячених відомим і маловідомим, а часом і пересічним родинам.

Одним із напрямів енциклопедичних досліджень є характеристика довідкових видань про визначних діячів української науки, культури, політики, спорту, які не лише реалізували свій творчий потенціал, а й передали його нащадкам; та випрацювання внаслідок такого аналізу наукових засад і принципів підготовки якісних фахових енциклопедій й енциклопедичних довідників, присвячених родинним зв'язкам.

Наукові генеалогічні розвідки базуються цілком на даних персонального характеру — згадках імен, прізвищ суб'єктів дослідження, основних дат життя, місця проживання, кола родичів. Джерела з такою інформацією слугують основою для історичних досліджень не лише з родознавства, а й історії, біографістики, етнографії, краєзнавства та багатьох інших дисциплін. Тому вивчення джерельної бази генеалогії має міждисциплінарне значення і дає цінний матеріал для багатьох суміжних галузей історичної та інших наук. Особливого значення нині набувають методи створення колективних біографій (просопографія), які використовують нові технології опрацювання матеріалів та уможливають реконструювати багатогранні аспекти життя та діяльності цілих династій. До досліджень родоводів долучаються нині й соціологи, які вважають, що подавати просто класичні біографії окремих осіб — це замало для опису й характеристики родини.

Має бути *біограма* — розповідь людини про власне життя, написана нею відповідно до заданої соціологом схеми і вміщена серед біографій представників тієї ж спільноти.

Увага науковців до джерел з генеалогії відповідає загальносвітової тенденції до перенесення акценту на вивчення людини, родини, мікроспільноти як суб'єктів історії. Небагато галузей історичних досліджень виявляють таке сильне зацікавлення до окремої особи, обставин життя певної родини. Дослідження родоводів окремих сімей створює нові можливості для розгляду традиційних історичних проблем. Сучасні біографи вважають, що особистість варто розглядати на тлі доби; в поле зору дослідників потрапляє і громадська діяльність постаті, і приватне життя (куди входить і внутрішній духовний світ особистості). У цьому випадку родинні стосунки стають важливим аспектом для розуміння певних вчинків досліджуваної особистості, дають змогу простежити формування її світогляду. Академік В. І. Вернадський писав, що «...страшенно важливо, аби із родин ніколи не зникла історія родин. У сім'ях, де довго зберігається подібна історія, завжди є більша можливість для формування сильних характерів...». Він завжди підкреслював, що знання своєї генеалогії є одним із шляхів пізнання світу, й усе своє свідоме життя вивчав родинне минуле (за переказами, документами, свідоцтвами сучасників).

За мету нашого дослідження поставлено вивчення та аналіз досвіду створення енциклопедичних, довідкових та мемуарних видань про відомі українські родини. Картина розвитку справи вивчення українських родоводів може бути повною лише за умови врахування всіх її складових. Для вивчення питання генеалогії важливим є кожний твір, кожна публікація — і високохудожня, і маловартісна, написана «з нагоди». Саме такий, суто фактологічний, підхід покладено в основу створення довідника про видатні родини України, що допоможе вченим підняти весь пласт української родовідної спадщини і дати естетичну оцінку кожному виданню; дозволить з максимальною точністю й достовірністю скласти судження про культурні явища і процеси, отже, створити загальну картину буття української культури на всіх етапах її розвитку.

Проаналізуємо низку видань із зазначеної проблематики. Наприклад, книга доктора мистецтвознавства В. В. Рубана-Кравченка «Кричевські і українська художня культура XIX ст. Василь Кричевський» (К.: Криниця, 2004. — 704 с.) вийшла накладом 1500 примірників. Це дороге видання формату А4 в суперобкладинці на крейдяному папері. На форзаці вміщено генеалогічне дерево українською й англійською мовами. Є передмова та післямова, хроніка життя і творчості, зміст подано обома мовами. В анотації сказано: «Книга «Василь Кричевський» — перша частина трило-

гії «Кричевські і українська художня культура ХХ століття», що розпочинає серію видань «Мистецькі роди України». Серія присвячена художній еліті, творчість і доля якої яскраво фокусують драматизм шляхів української культури, виявляють її самобутність і внесок у світову скарбницю. У книзі йдеться про життєвий і творчий шлях родоначальника потужної мистецької династії, художника універсального таланту — Василя Кричевського — одного з великих Майстрів ХХ століття, які відкривали нові обрії творчості. На жаль, знайти хоча б ще одне видання з цієї серії нам не вдалося. Очевидно, започаткована таким солідним виданням серія через певні причини так і не знайшла свого продовження.

Творець нової української архітектури і перший художник кіно, живописець, графік і сценограф, майстер ужиткового мистецтва й дизайнер, педагог, дослідник і знавець народної творчості — усе це Василь Кричевський, ключова постать українського мистецтва минулого століття. Книга містить великий документальний та ілюстративний матеріал, який дозволяє глибше зрозуміти мистецтво майстра й відчути час, у який він жив і творив».

Праця «Визначні постаті України: Андрій Чайковський та Теофіл Окуневський: Збірник наукових праць, присвячених 150-річчю від дня народження Андрія Чайковського (2007) та Теофіла Окуневського (2008)» (Львів: Афіша, 2010. — 309 с.) вийшла накладом 300 примірників як друга частина у серії «Визначні українці»; її підготовлено спільними зусиллями Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного та Наукової фундації Андрія Чайковського.

Книгу визначено як наукове видання, що має поважну редколегію, у складі якої кандидати та доктори наук, а також трьох рецензентів. Видання рекомендувала до друку вчена рада Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Анотації та зміст подано українською та англійською мовами. Є допоміжні покажчики — особовий, географічний, а також список світлин. Книга ілюстрована чорно-білими фото.

Це, власне, збірник наукових праць, присвячений 150-річчю від дня народження видатних українських громадських, культурних та державних діячів Андрія Чайковського (1857 — 1935) та Теофіла Окуневського (1858 — 1937). У додатку опубліковано документальні матеріали про видатну родину Окуневських, яка дала світові цілу плеяду діячів української науки, культури та політики. Книга складається з трьох частин. До першої («Андрій Чайковський у контексті доби») та другої («Родина Окуневських у суспільно-політичному житті Галичини та Буковини») частин увійшли наукові статті, в основі яких є доповіді, виголошені на міжнародних наукових

конференціях, проведених у Львові та Городенці. У третій частині — «Додатках» — подано документи та матеріали, які стосуються діяльності цих визначних представників українського народу: деякі біографічні матеріали, листування, програми ювілейних конференцій тощо. Особливо цінний, представлений Н. Кобрин, родовід Окуневських, листування братів Окуневських (зокрема листи до І. Франка). Ці тексти наново відчитані й мають науковий коментар. Уміщено також матеріали до бібліографії Теофіла Окуневського, зокрема його публікації і виступи та література.

Книга М. О. Кучеренка, С. М. Панькової та Г. В. Шевчук «Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського)» (К.: Київ, 2006. — 664 с.) вийшла накладом 3000 примірників як науково-популярне видання. Вона має наукового редактора і трьох рецензентів — двох докторів й одного кандидата історичних наук. Епіграфом взято слова М. Грушевського: «...я собі сотворив своєрідну релігію сім'ї, положив в основу обов'язок любити своїх рідних і передусім своїх батьків, братів і сестер, не зважаючи ні на що, тремтіти за їх життя і здоров'я, служити їм і піклуватися ними і над усе цінити можливість жити вкупі і тим тішитись як найвищим щастям». Переднє слово завідувачки Історико-меморіального музею Михайла Грушевського С. Панькової. Книга складається з двох частин: «Грушевські» й «Оппокови». У межах кожної частини є по кілька розділів, кожен з яких має свого автора. Наприкінці книги вміщено великий за обсягом розділ «Генеалогічні схеми та біографічний показчик до них». Видання має довідково-допоміжний апарат — географічний та іменний показчики. Усі представлені матеріали паспортизовано, є покликання на архіви та видання (окремо списку літератури немає). Книга ілюстрована чорно-білими світлинами.

Працю В. М. Самородова, С. Л. Кигим та Л. В. Ольховської «В. І. Вернадський та В. Г. Короленко: у поєднанні долі і поглядів» (Полтава: РВВ ПДАА, 2013. — 60 с.) кваліфіковано як наукове видання і рекомендовано історикам науки, музейникам, краєзнавцям. Вона вийшла накладом 150 примірників під загальною редакцією В. М. Самородова. Автори присвятили цю працю знаковим подіям — 150-річчю від дня народження В. І. Вернадського та 160-річчю В. Г. Короленка. У книзі викладено цікаві відомості про спільність родоходу всесвітньо відомих особистостей: натураліста В. І. Вернадського та письменника В. Г. Короленка, наведено нові, раніше невідомі факти родинних стосунків троюрідних братів, проаналізовано спорідненість їх поглядів та вчинків.

Книга Р. Т. Кирчіва «Родина Кирчів» (Ужгород: Вид-во «Гражда», 2010. — 272 с.) вийшла накладом 150 примірників і належить до категорії мемуарних видань. У ній є зміст, виокремлено розділи «Родове ім'я» (про

походження прізвища), «Родове гніздо» (про село Корчин, звідки почався рід), «Родовід» (про відгалуження селянської родини Кирчів). Найбільший за обсягом розділ — «Родові постаті» — вміщує оповіді, спогади за окремими персоналіями — представниками роду за поколіннями з виділенням чоловічих та жіночих постатей і їхніх нащадків. Текст ілюстровано чорно-білими світлинами. Книгу до видання повністю підготували члени родини, більшість із яких — науковці.

Праця Т. В. Березовської «Історичний портрет роду Аркасів» (Миколаїв, 2005 (або 2006). — 215 с.) є монографією, яку рекомендувала до друку вчена рада Миколаївського аграрного університету. Дослідження має двох рецензентів — докторів історичних наук. 2003 року авторка захистила кандидатську дисертацію на тему «Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби», тому, очевидно, ця книга є опублікованим дещо розширеним і доповненим текстом її кандидатської роботи. Монографія вийшла накладом 50 примірників. У ній уперше висвітлено історію одного з найвизначніших родів України — Аркасів. На основі великого масиву архівних матеріалів, переважну більшість яких уперше введено до наукового обігу, створено історичний портрет роду Аркасів, що близько 12 років проживав на півдні України. В анотації зазначено, що вона «розрахована на викладачів вищих закладів, вчителів, студентів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться історією». Книга складається зі вступу, 4-х розділів, списку використаних джерел та літератури, а також додатків.

Автор книг «Родоводи: Антоновичів, Мосцеляновичів, Нарановичів, Огієвських, Терещенків» (Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2006. — 41 с.) та «Родовід Линтварьових. Серія «Дворянство Сумщини» (Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2006. — 31 с.) — Олександр Миколайович Козлов — історик за освітою, мистецтвознавець, працівник Державного архіву Сумської області, член Українського геральдичного товариства. Книги вийшли накладом 50 примірників кожна. Фото в них немає. В обох книгах є списки джерел — переважно архівні документи. Перша книга побудована у вигляді біографій членів названих родин, написаних на основі вперше виявлених і впроваджених в обіг архівних документів, опрацьованих в обласних архівах України та Росії. Книга «Родовід Линтварьових. Серія «Дворянство Сумщини» побудована у вигляді біографій (швидше коротких біографічних довідок) 128 членів родини, написаних на основі вперше виявлених і впроваджених в обіг архівних документів, опрацьованих в обласних архівах України та Росії. У виданні йдеться про дворянський рід Линтварьових з колишнього Сумського повіту Харківської губернії. Подаючи родовід, автор акцентує увагу на введенні у науковий обіг уперше виявлених архівних матеріалів з історії цього роду. Хронологічні рамки дослідження — XVII — XX ст.

Автор книги «Літопис роду Дольницьких. Документи, матеріали, спогади: генеалогічне дослідження» (Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2004. — 655 с.) — Олег Володимирович Дольницький — присвятив її «Світлій пам'яті отця-прелата Ісидора Дольницького». Наклад не зазначено. Це видання цілком можна кваліфікувати як наукове, бо і рекомендовано його історикам, етнографам, богословам, викладачам і студентам — усім, хто цікавиться генеалогією свого роду й минувшиною рідного краю. Воно розповідає про виникнення, становлення і розвиток старовинного українського галицького роду Дольницьких за 300 минулих років. Автор використав великий документальний і літературний матеріал, дослідив родинні зв'язки членів роду та споріднених сімейних династій, описав життя й діяння предків, розкрив маловідомі сторінки з історії Української Греко-католицької Церкви. Книга має зміст. Розпочинається вона зі вступного слова, розділу «Від автора», на початку подано також перелік умовних скорочень.

Книга складається із шести розділів та додатків. Кожен із розділів поділено на підрозділи. Перший розділ присвячено джерелам та методології досліджень (усні перекази, письмові генеалогічні джерела — як приватного, так і офіційного походження). Коротко викладено загальні методологічні підходи. Другий розділ — «Корені», у якому представлено легенду про початок роду, зроблено спробу етимологізувати прізвищеві назви «Преплесь», «Дольний»; гіпотетичну концепцію початку роду, про утворення трьох гілок роду тощо. Третій розділ — «Духовний початок роду» — присвячений отцю Теодору Дольницькому та трьом першим гілкам роду. Четвертий розділ («Дерево роду») дає генеральну схему генеалогічного дерева роду Дольницьких, генеалогічні таблиці та коментарі за гілками роду, а також матеріали про роди, споріднені з Дольницькими. П'ятий розділ — «Структура й функція родини» — присвячений представленню родини у світлі християнської віри, схарактеризовано типи родин і домогосподарств, подано структуру селянської родини й домогосподарства, еволюцію їхніх родин. У шостому розділі — «Видатні представники роду (родова еліта)» подано інформацію про шістьох представників роду — священників, науковця, оперного співака, редактора, мисткиню. Книга має добрий допоміжний апарат — у додатках подано іменний та географічний покажчики, покажчик генеалогічних таблиць, перелік ілюстрацій. Текст доречно ілюстрований чорно-білими світлинами, є також фото документів. Усі фото підписані. Є покликання на походження тих чи інших матеріалів (архіви особових справ, анкетні дані, церковні метрики тощо).

Окремо варто зупинитися на книгах, підготовлених генетиком за фахом Зиновією Служинською, яка є членом Товариства медичних генетиків

України та Українського геральдичного товариства, зокрема його генеалогічної секції. Книга З. Служинської «Рід Калинюків» (Л.: Арсенал, 1997. — 35 с.) є виданням Генеалогічної секції товариства «Просвіта» у серії «Український родовід». Наклад книги не зазначено. Є життєпис Петра Калинюка, схеми родоводів його та Калинюків з Богдана, дітей і внуків його ж і Вільми Бакай. Видання ілюстроване неякісними, маленькими чорно-білими світлинами. Є також фото деяких документів, які практично неможливо прочитати. Подано короткі біографії членів родини. Списку використаної літератури немає.

Видання З. Служинської «Рід Білинських» (Львів: Арсенал, 1998. — 262 с.) має альбомний формат. Наклад книги не зазначено У ній уміщено чорно-білі світлини, герби родин, схеми родоводів (у вигляді таблиць). Є зміст, іменний покажчик, подано великий список літератури. Книга має рецензента — кандидата історичних наук. Автор також висловлює подяку за допомогу в підготовці видання науковцям — історикам І. Мицьку та І. Скочилиасу, які дали згоду на друк своїх наукових праць у цій книзі. В анотації видання схарактеризовано так: «Дослідження історії роду старовинного священичого середовища, починаючи з 1761 року до сучасних днів, розкриває сутність прадавніх традицій та звичаїв, пробудження національної свідомості, а також віддзеркалює маловідомі історичні події Тернопільщини: часту зміну влади, при якій кожний «визволитель» ніс економічну, соціальну та духовну руйнацію.

Естафета поколінь вирисовує демографічні втрати — фізичне знищення членів родини або усунення їх з репродуктивного процесу внаслідок перебування в німецьких концтаборах чи довготривалого відбування кари в совєцьких Гулагах, відбиває діяльність українців та події Визвольних змагань в 1918 — 1919 роках, героїчну боротьбу 1944 — 1953 років, політику окупантів супроти українців, а також вплив генофонду за межі України. На основі архівних досліджень подано дерева роду «за мечем» і «за кужелем» та короткі відомості про членів роду, всього охоплено 728 осіб з 14 поколінь. «Рід Білинських» — книга-дослідження — розрахована на широке коло читачів, істориків, краєзнавців, педагогів, біологів, етнографів та тих, хто цікавиться генеалогією. А для нащадків цього великого роду, які розкидані по всьому світу, буде теплою згадкою про свою прабатьківщину».

Книга «Із забуття: Генеалогічні дослідження» (Львів: Галицька видавнича спілка, 2002. — 144 с.), упорядником якої є З. Служинська, вийшла накладом 500 примірників. До збірки ввійшло вісім статей різних авторів, де відтворено родові дерева о. Лева Джулинського, Савчинських, Крушельницьких, Старицьких, Черняхівських, Платона, Левка та Володимира

Симиренків, які в умовах тоталітарного режиму зазнали репресій, а згодом замовчування. Автори намагалися показати середовище, в якому формувалися, а згодом реалізувалися здібності й таланти індивідуумів. Текст ілюстровано чорно-білими світлинами. Не всі статті містять генеалогічні схеми, але є, наприклад, схема родоводу Лисенко — Старицьких.

Принагідно зауважимо, що саме З. Служинська (разом із М. Шамеко) є автором однієї із перших у незалежній Україні наукових праць, присвячених питанням генеалогії, у якій представлено методи складання родоводів, їх аналіз та схеми записування інформації (див.: Служинська З., Шамеко М. Генеалогія. Ч. 1: Побудова, аналіз та застосування родоводів. — Львів, 2000). Для студентів та учнів вона підготувала низку буклетів: «Пізнай свій рід», «Успадкування хвороб та талантів», «Чи знаєш хвороби своєї родини», а також монографію «Популяції» (Л.: Галицька видавнича спілка, 2005. — 112 с.).

Наклад видання З. Служинської «Літопис роду Волинців» (Л.: Галицька Видавнича Спілка, 2009. — Кн. 2. — 153 с.) не зазначено. Книгу ілюструє велика кількість чорно-білих фото членів родини, різних документів, є навіть колажі. Наприкінці вміщено список літератури. Можна припустити, що авторка має певну належність до цього роду або ж описує родину своїх однофамільців — Служинських.

За редакцією З. Служинської вийшла у світ і книга Марії та Ярослава Ганіткевич «Родовід Ганіткевичів та споріднених родин» (Львів, 2007. — 120 с.). Її кваліфіковано як науково-популярне видання, що «розраховане на членів і нащадків описаних родин, жителів Надбужанщини, і буде корисним для тих, хто цікавиться генеалогією та українськими родоводами». Наклад не зазначено. Книга має зміст, складається з 8-ми розділів. У ній представлено генеалогію роду Ганіткевичів від початку 18 ст. (1734 р.) до наших днів (8 — 10 поколінь). У першому розділі описано Сокаль як родинне місто Ганіткевичів від першої половини 18 ст. і до нашого часу. Другий розділ присвячено кореням роду Ганіткевичів (18 — 19 ст.), третій — першому — четвертому поколінням роду. Далі кожен окремий розділ присвячено окремому роду. У вступі детально пояснено, які умовні позначки використано у книзі, зокрема, що римськими й арабськими цифрами в дужках після імені та прізвища подано місце особи в генеалогічній схемі, наприклад, VI.12: VI — покоління, 12 — порядковий номер особи серед покоління. На схемах квадратами позначено чоловічі особи, колами — жіночі.

Подано короткі біограми (такий термін вжито авторами в анотації) понад 550 осіб, наведено дати народження і смерті, професії, вид заняття, зацікавлення, участь у громадському житті й у національно-визвольних

змаганнях. Подано окремі широкі спогади, уривки публікацій. Використані архівні матеріали паспортизовано. Наведено 11 таблиць зі схемами родових дерев; згадано понад 160 родин; книгу ілюструють 200 родинних чорно-білих та кольорових світлин, що вміщені блоками.

Серед аналізованої літератури особливо виокремлюється представлення родини у виданні «Епістолярна спадщина родини Нечаєвих (кінець XVIII — перша половина XX століття)» (упорядники: С. Абросимова, І. Анцишкін, Н. Сурева та інші. Наук. ред. А. Бойко. — Запоріжжя: РА «Тандем — У», 2003. — 488 с.), що вийшло накладом 200 примірників як третій том у серії «Джерела з історії Південної України». Книга є науковим виданням; у ній зазначено ім'я наукового редактора тому. За змістом і структурою воно дещо відрізняється від уже описаних, оскільки є спробою представити окрему родину, її життєпис через листування. Тут вміщено комплекс родинного листування катеринославських дворян Нечаєвих, що містить 614 листів декількох генерацій цього роду і вирізняється широким хронологічним (1784 — 1956), географічним і тематичним діапазонами. Ці матеріали — цінне джерело для розвідок у різних галузях гуманітарного циклу. Книга призначена всім, хто цікавиться історією України XVIII — XIX ст., розвитком міждисциплінарних досліджень у царині вивчення приватного життя, історії ментальностей, гендеру, генеалогії тощо.

Складається з восьми розділів. Перші дві наукові розвідки стосуються епістолярної спадщини Нечаєвих в історичному контексті взагалі та як джерело історії дворянства Південної України кінця XVIII — першої половини XIX століття зокрема. Ці дві частини книги та текст «Від упорядників» подано також англійською мовою. Перший розділ цілком присвячено листуванню. Листи погруповано: листи Г. В. Нечаєва до батьків, листи батьків до сина, листи знайомих з Харкова, листи знайомих з інших регіонів тощо. У четвертому розділі подано листування інших представників роду Нечаєвих. У п'ятому — ділове листування Г. В. Нечаєва. У шостому розділі представлено реєстр документальних матеріалів Нечаєвих, що зберігаються в державних та приватних архівах. Сьомий розділ присвячений листуванню нащадків Г. В. Нечаєва. У восьмому вміщено спогади, далі — науковий коментар. У додатках (рос. мовою) подано генеалогію дворянського роду Нечаєвих, їхній «родословець», катеринославську гілку Нечаєвих і Савицьких, а також нотатки однієї з представників родини — О. Алексєєвої (Гулюкіної). До основного тексту додано довідковий апарат у вигляді іменного та географічного покажчиків. Книга ілюстрована світлинами.

Представимо також кілька видань історика, краєзнавця П. Арсенича, що присвячені відомим в Україні родинам.

1. Книга «Родина Озаркевичів» (Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1998. — 63 с.) вийшла накладом 550 примірників. У ній є зміст, список використаних джерел та літератури. Вступ автор присвятив висвітленню культурно-громадської діяльності греко-католицьких священників у ХІХ — на поч. ХХ ст. Далі подано оповіді окремими розділами про окремих представників роду. Текст ілюстрований чорно-білими фото.

2. Наклад книги «Родина Шухевичів» (Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1995. — 116 с.) не зазначено. У ній є зміст, список використаних архівних та рукописних джерел, додано бібліографію. Оповіді подано окремими розділами за персоналіями. Текст ілюстрований чорно-білими фото.

3. Книга П. Арсенича та Т. Федоріва «Родина Бандерів: до 90-річчя від дня народження та 40-річчя трагічної смерті провідника ОУН Степана Бандери (1909—1959)» (Івано-Франківськ, 1998. — 103 с.) вийшла накладом 1000 примірників і кваліфікована як історико-краєзнавче видання. У книзі є зміст, список використаних джерел та літератури. Матеріал викладено за персоналіями. Текст ілюстрований чорно-білими фото.

4. Працю «Священничий рід Бурачинських» (Івано-Франківськ, 2004. — 191 с.) кваліфіковано як наукове видання. Наклад не зазначено. Має двох рецензентів — докторів історичних та філологічних наук і рекомендована до друку кафедрою історії України Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. У книзі є зміст. Вступ автор присвятив висвітленню культурно-громадської діяльності греко-католицьких священників у ХІХ — поч. ХХ ст. Далі подано оповіді окремими розділами за родами. Є також список прізвищ з родоводу Бурачинських. Текст ілюстрований чорно-білими фото.

Книга В. Терлецького «Роде наш красний. Ушинські крізь призму століть» (Суми: Собор, 2001. — 216 с.) вийшла накладом 500 примірників, кваліфікована як науково-популярне видання і розрахована на краєзнавців, істориків, педагогів, студентів-гуманітаріїв та широке коло читачів. У ній ідеться про представників українського дворянського роду Ушинських, їх внесок у скарбницю вітчизняної культури, зокрема, просвітництво та педагогіку. Подані також розшукані автором упродовж майже 35 років архівні справи, документи, спогади про К. Д. Ушинського та його нащадків, статті деяких біографів, дослідників діяльності педагога, висвітлено широкі й глибокі зв'язки роду з древнім Сіверянським краєм (зокрема, з територією нинішнього Шосткинського району). Друга частина книги містить додатки — 1) архівні матеріали (листи, свідоцтва про народження окремих членів родини, посвідчення, атестати тощо); 2) спогади; 3) окрему час-

тину становлять некролог та матеріали конференції, присвяченої пам'яті К. Ушинського. На жаль, у книзі немає ілюстративного матеріалу.

Книга Євгенія Бутенка «Родословная Старицких» (Глобино: Полиграфсервис, 2005. — 58 с.) вийшла накладом 130 примірників російською мовою і кваліфікована як монографія. Судячи з назви, книга повинна містити значний обсяг інформації, але кількість сторінок (58) суперечить цьому факту. У ній уміщено лише декілька чорно-білих світлин. В анотації зазначено, що ця книга — «это исследование рода Старицких, которые ведут свою родословную от Московских князей — Рюриковичей. Они потомки удельных Великих князей Владимира Суздальского, а затем и Москвы. Автору удалось отыскать около 29 поколений этого большого рода Старицких, живших в XVI — XX столетиях. Потомки Старицких и сейчас живут во многих странах мира и в том числе у нас на Украине. Один из них гражданин России Евгений Николаевич Шипунов. Ему и посвящается эта книга». З цієї анотації ми дізнаємося, що книгу присвячено одному з нащадків роду, а не родині Старицьких, як заявлено в назві книги. Монографією це видання назвати важко, оскільки книга не має тих ознак, які визначають її як монографію — «наукове або науково-популярне книжкове видання повного дослідження однієї проблеми або теми, що належить одному чи кільком авторам» (Словник-довідник основних видавничих термінів для практики наукових установ. — К., 2009. — С. 34—35).

Видання В. С. Перерви «Графи Браницькі: підприємці та меценати» (Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В., 2010. — 270 с.) опубліковано накладом 4000 примірників і кваліфіковано як наукове видання, хоча призначено для широкого кола читачів. Є помітка про те, що її рекомендовано до друку Вченою радою Білоцерківського інституту економіки та управління ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Книга вийшла у форматі А4, має високий рівень поліграфії, кольорові ілюстрації. На основі багатого джерельного матеріалу автор спробував максимально широко висвітлити підприємницьку та меценатську діяльність однієї з найзаможніших магнатських родин України кінця XVIII — початку XX ст. Дослідження ґрунтується на понад тисячі архівних документів з архівосховищ Києва, Москви, Санкт-Петербурга, Житомира, Хмельницького, Вінниці, Одеси, Черкас. Більшість документальних даних опубліковано вперше. Видання насичене свіжою джерельною інформацією і розповідає про одну з найяскравіших сторінок у історії вітчизняного підприємництва і меценатства.

Складається з трьох розділів. Перший розділ — «Графи Браницькі: спроба колективного портрета» — цілком присвячений представникам родини Браницьких, їхнім родинним зв'язкам, описові їхніх характе-

рів і доль; подано також інформацію про їхніх нащадків. У цьому розділі справді зроблено спробу подати колективний портрет родини. Другий розділ («Підприємницька діяльність графів Браницьких: від аграрного новаторства до індустріального модерну») присвячений суто підприємницькій діяльності Браницьких у сільському та лісовому господарствах, тваринництві, промислових галузях; описано механізми управління маєтками. У третьому розділі — «Історична географія підприємницької та меценатської діяльності графів Браницьких» — представлено опис володінь графів Браницьких у різних куточках України, зокрема Києва, Київщини (Білоцерківщини, Богуславщини, Васильківщини та ін.), Черкащини, Одещини та Криму, Волині (Любомльсько-Шацький маєток), Поділля.

Книга Є. А. Чернецького «Село Острів на Росі та давній рід Пилипців (Пелепців)» (Біла Церква: Вид. О. В. Пшонківський, 2009. — 120 с.) кваліфікована як науково-популярне видання. Наклад не зазначено. Автор присвятив цю книгу своїм батькам. Вона, як і попереднє з описаних тут, має високий рівень поліграфії, формат А4, кольорові ілюстрації. Дослідження присвячено родоводу Пилипців (Пелепців) — одному із старовинних селянських родів Середнього Поросся. Розглянуто історію с. Острів та його мешканців. Наведено відомості про острівські роди станом на кінець XVIII ст. Видання багато ілюстроване світлинами краєвидів, пам'яток села Острова та фото членів родини Пилипців, а також с. Степок — нового родового гнізда. У книзі зроблено спробу дати так званий поколінний розпис родини: Пилипці (Пилипченки, Пелипці, Пелепці) — усього нараховано 278 членів роду. Простежено варіанти прізвищевих назв і прізвищ, які мали і мають члени родини. Уміщено генеалогічні таблиці та герб одного з представників роду — Олександра Пелепця. Є список використаних джерел та літератури.

Книга Г. Д. Кобринського, Ю. Г. Кобринського і Д. Ю. Кобринського «У дзеркалі родоводу» (2-ге вид., випр. та доповн. — К., 2009. — 408 с.) вийшла накладом 200 примірників. Матеріали в ній уміщено російською й українською мовами. Адресовано її шанувальникам історії, краєзнавцям, дослідникам свого роду. В анотації зазначено мету і зміст дослідження: «У книзі досліджується історія Роду Кобринських, яка сягає корінням у середні віки. Гіпотези і легенди пов'язують витoki Роду з поліським князівством з центром у місті Кобрин. Але фактично родовід бере початок у першій половині XIX століття у м. Звенигородка, що на Черкащині. Головний зміст дослідження становить історія української гілки Роду Кобринських. Старанно вивчено етнічний і кількісний склад, прізвища й імена, освіту й професії, захоплення й уподобання восьми поколінь родичів». Велику увагу приділено одній із героїчних сторінок історії цього роду — участі

у Великій Вітчизняній війні (1941 — 1945 рр.); розповідається також про однофамільців, які проживали або проживають в Україні та за кордоном. Авторський колектив книги «У дзеркалі родоводу» відзначено Подякою Ради Черкаського Земляцтва «Шевченків край» у м. Києві за вагомий внесок у збереження та відродження історичної пам'яті Черкащини, славних народних традицій, а також активну співпрацю з Черкаським земляцтвом.

Слово «Рід» автори книги пишуть з великої літери. Видання цікаве надзвичайно широким діапазоном представленої інформації, що стосується описуваної родини. Вочевидь, автори дуже скрупульозно добирали матеріали й дані про родину. Книга складається із 13 розділів та різного за тематикою додаткового й довідкового матеріалу. У передмові та першому розділі вміщено статті інших авторів: Е. І. Лозової «Пишатися славою предків» та В. Олефіренко «Велика рідня» — у передмові, О. І. Саєнко «Звенигородка — одна така» у першому розділі, який присвячений малій батьківщині родини — Звенигородці. У другому розділі відображено участь представників родини в історичних подіях, зокрема у Великій Вітчизняній війні, та основні події в історії роду в XXI столітті. Різноманітною є інформація, представлена в третьому розділі книги — «Генеалогія Роду». Тут висловлені міркування авторів про те, навіщо нам потрібна генеалогія, зроблено спробу дослідити походження прізвища Кобринських, представлено генеалогічне дерево роду. Цікаво подано календар днів народження представників Роду, простежено певну символіку чисел у датах, що стосуються його представників. Наведено також імена та прізвища членів родини, подано знаменні та пам'ятні дати у житті Роду в першій половині XXI століття. Два розділи — четвертий та шостий — цілком присвячені фотохроніці роду, де подано світлини представників різних гілок роду (Кобринські-Дмитровичі, Литвиненки, Івченки, Нестерови, Кобринські-Івановичі, Коцарі). У п'ятому розділі подано географічні назви, пов'язані з прізвищем Кобринських. Шостий розділ — «Добрі справи Роду» розповідає про успіхи членів родини «в труді та службі, служінні Вітчизні, в освіті та науці, у творчості». Оскільки дехто з родини має поетичний хист, то у восьмому розділі книги — «Поетична творчість» — уміщено поезії Людмили Кобринської (Снітко), Наталії Кобринської (зокрема, й відгуки на її творчість), Наталії Лісової (Слинько), Олега Некраси, Наталії Слинько (Церковної). Розділ «Світ захоплень» автори книги присвятили ролі спорту в житті Роду та іншим уподобанням чи хобі Кобринських. В одинадцятому розділі представлено інформацію про однофамільців. Подано також основні публікації.

Після основних розділів уміщено різного роду додаткову інформацію, зокрема: подяки всім, хто долучився до написання історії Роду; адреси для

доповнення даних про історію та сучасність Роду; покажчик прізвищ, які трапляються у виданні; склад Ради Старшин Роду; поради тим, хто починає займатися історією свого Роду; інформація про авторів історії Роду; використані література та документи, листування. Є зміст книги українською і російською мовами, багато світлин різних років. Представлено також герб та гімн роду. Подано кількісний склад роду, наприклад: Кобринські (Дмитрієвичі) — 57 сімей, 163 особи і т. д. Дуже ретельно зібрано інформацію про чоловічі й жіночі імена, які давали в родині; перелічено родичів, у яких збігаються імена і прізвища, одиничні імена, зазначено, кого названо на честь предків; уроджені Кобринські, які перейшли на інші прізвища; під яким знаком зодіаку народилися тощо. Є навіть інформація (зауважимо, що такі відомості не подано в жодній з книг, які ми проаналізували) про домашніх тварин (коти, собаки, коні), яких тримали члени родини Кобринських, зокрема подані їхні родоводи і клички.

Книга В. В. Плошка «Мій родовід: історичне дослідження» (Ніжин: Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. — 244 с.) вийшла накладом 500 примірників і призначена для широкого кола читачів. Автор пропонує дослідження родових дерев Плошків і Сакунів, починаючи з кінця XVII століття. Вивчено коріння та розгалуження роду Плошків: Ольшанських («Токовенки», «Михни», «Каляни», «Гавриші»), Канівщинських, Грабівських, Сезьківських. Прослідковано історію родів Сакунів: Городнянських («Колоші», «Домашенки»), Серед («Костянки», «Гудьоли»), Ступаківських, Щурівських, Ольшанських. Ілюстровано чорно-білими світлинами, взятими з сімейного архіву (люди, хати, церкви), подано схеми (генеалогічних дерев, план-схема дворища), які намальовані й написані «від руки». Є зміст книги і перелік ілюстрацій. Рід розписано по батьківській і материнській лінії. Оповіді побудовано за географічним принципом, тобто за населеними пунктами, у яких проживають родини. Це добре ілюструють назви окремих розділів книги, зокрема: «Про Ольшану», «Мої пошуки роду Плошків у Прилуках», «Плошки з села Канівщини», «Географія Плошків», «Сезьківське відгалуження роду Плошків». Далі оповіді подано за персоналіями із зазначенням прізвищ і місцевих назв роду: «Сакуни — «Колоші»», «Сакуни — «Домашенки»», «Прабаба Мотря», «Андрій Сакун — «Колоша»», «Про Івана «Колошиного»», «Про Василя «Колошиного»», «Середі-«Костянки»», «Ще про Івана «Колошиного»» та ін.

Книга «Наше прізвище Букет» (авт.-упоряд. Є. Букет. — К.: О. Пугач, 2010. — 159 с.) вийшла накладом 500 примірників і призначена для краєзнавців, істориків та всіх, хто цікавиться генеалогією й українськими родоводами Правобережної Київщини, а також для широкого кола шанувальників минувшини. В ній наведено генеалогію роду Букетів від початку

XVIII століття до наших днів (9—11 поколінь, понад 550 осіб), досліджено походження прізвища (загалом багато уваги приділено ономастичним питанням, зокрема походженню прізвища Букет та деяким теоретичним аспектам науки про оніми). Описано історію села Грузького (нині — Макарівський район Київської області) з часу його заснування до 1793 року, проаналізовано 86 грузецьких прізвищ. Подано короткі біографічні відомості понад 200 осіб, вказано дати народження і смерті, зазначено освіту, професію, зацікавлення, участь у громадському житті. Наведено генеалогічні таблиці. Книжку ілюструє 100 родинних світлин. Подано спогади, уривки публікацій про життя і діяльність окремих осіб. Також у виданні представлено інформацію про однофамільців із Франції, Великобританії, країн Бенілюксу, Польщі, Молдови, Білорусі, Росії та інших. У книзі є зміст, але розділи не пронумеровано.

Книга Є. М. Симоновича «Родовід Саковичів» (Рівне: Азалія, 2008. — 316 с.) вийшла накладом 300 примірників. Містить чорно-білі фото портретного формату. Родоводи представлено за поколіннями. Додано покажчик імен (у деяких осіб зазначено рік народження), пояснення аббревіатур і мовних скорочень, а також наведено основні використані джерела (оформлені не за стандартом).

Друга книга Є. М. Симоновича — «Родовід Симоновичів» (Рівне, 2004. — 512 с.) — вийшла накладом 600 примірників. У ній так само, як і в попередній книзі, розміщено чорно-білі фото портретного формату й додано покажчик імен (у деяких зазначено рік народження), а також джерельні приписи (оформлені не за стандартом). Автор цих книг — Євген Михайлович Симонович — народився в Рівненській обл. у родині священика, був засуджений, перебував на Колимі й в Омську. Ще в спецтаборах почав збирати українські пісні. Дві збірки зібраних пісень у нього вилучили. Працював на будівництві.

Книга «Династія Харитоненків» (авт.-упор. І. О. Шудрик та Л. А. Даниленко. — Суми: «Слобожанщина», 2003. — 192 с.) вийшла накладом 1000 примірників. Її кваліфіковано як історико-документальне видання. У книзі зазначено, що вона має двох рецензентів — кандидатів історичних наук. Видання ілюстроване чорно-білими й кольоровими фото. Є фамільний герб династії цукрозаводчика Харитоненка.

Особливу увагу (окремий розділ і він чи не найбільший) приділено промисловості, цукровому виробництву, його історії й розвитку, наведено багато статистичних даних. Архівні свідчення розкривають підприємницьку, громадську, спонсорську та меценатську діяльність династії Харитоненків. Okремий розділ розповідає про добродійну діяльність цієї родини. Червоною ниткою через увесь розділ проходить теза про те, що Івана

Герасимовича Харитоненка називали «українським Савою Морозовим». Замість висновків подано розділ «Ким же вони були? Експлуататорами чи благодійниками?».

До кожного розділу додано використану літературу. У додатках уміщено таблицю з інформацією про цукрові заводи династії Харитоненків, перелік громадських споруд, збудованих за кошти батька й сина, перелік і фото їхніх нагород, перелік цивільних та громадських посад, які вони обіймали, а також перелік уміщених у книзі ілюстрацій.

Автор книги «Іван Онуфрійович Романюк (1892—1929) та його рід: Короткий біографічний нарис / внесок у відродження історичної пам'яті Хотинщини» (Л.: Вид-во «Мс», 2009. — 216 с.) — Анатолій Романюк, один із нащадків головного героя книги, мешкає в Оттаві (Канада). Наклад книги не зазначено, її рекомендовано «уболівальникам за відродження історичної пам'яті Хотинського краю, а також широкому колу читачів». В анотації викладено основний зміст книги, зокрема сказано, що «Книжка присвячена політичному діячу Хотинщини двадцятих років минулого століття Івану Онуфрійовичу Романюку та його родоводу. На його коротке життя припадають епохальні події, у яких він був активним учасником, — Перша світова війна, революція в Росії, нова влада, румунська у Бессарабії й на Хотинщині. Його біографія багатогранна — ветеран імперської Російської армії, учасник проти румунського Хотинського повстання, депутат Румунського парламенту, захисник як депутат від урядової партії більше ста підсудних, бессарабців і хотинців, на воєнному суді в 1926 р. в Чернівцях за начебто комуністичну діяльність. Крім кількох справжніх більшовицьких агентів, усіх підсудних було виправдано. Помер на 37-му році життя від ревматизму, набутого в окопах на Галицькому фронті. Події подано в широкому історичному контексті. Перша світова війна, на думку автора, була початком занепаду європейської цивілізації. Гостро засуджено більшовицьку революцію». У книзі є світлини різних документів (розписки про надання меценатських грошей, документи про майно тощо), газетних публікацій, електронних листів, фото членів родини.

Перша частина знайомить з біографічними даними Івана Онуфрійовича, але переважно присвячена його громадській та політичній діяльності, змальованій на тлі історичних подій того часу. Друга частина — розповідь про його рід, родину, в якій він зростав, його власну родину, дружину й дітей. У цьому розділі є інформація і про життя автора цих нарисів. Третя частина — «Хотинщина та її історична спадщина» — це спроби автора пов'язати цю тему з відродженням історичної пам'яті Хотинського краю. Книга має документальний додаток, у якому вміщено низку фото, коротку біографію англійською та румунською мовами, є також іменний покажчик та зміст.

Видання «Родовід Купчишиних» (автори: М. Ф. Купчишин, А. І. Купчишин, Є. М. Купчишин. — Алмати: КазНПУ ім. Абая, 2005. — 201 с.) вийшло накладом 500 примірників. Розраховане на краєзнавців, молодь, усіх читачів, які цікавляться темою спадкоємності поколінь. В анотації сказано: «У родоводі сім'ї Купчишиних розповідається про село Слободу-Мурафську, звідки починаються витоки їхнього роду, наводяться спогади дідів і батьків про події та умови життя сімей Купчишиних, а також їхніх найближчих родичів. Автори Михайло Купчишин, історик, краєзнавець, Анатолій Купчишин (його племінник), доктор фіз.-мат. наук, професор, проректор Казахського національного університету імені аль-Фарабі, та Євген Купчишин (син Михайла Федоровича), радіоінженер, систематизували багато матеріалів про свій рід з кінця XVIII ст. до нинішніх днів». У додатку вміщено схеми родоводів, карту «Мурафа і Клекотина в кінці XX ст.», а також багато чорно-білих світлин членів родини. Книга має зміст. Розділи вибудовані за персоналіями, наприклад: «Сини і дочки Федора Купчишина», «Наталія Купчишина — Воронова» та ін., окремі оповіді — за географічним принципом, наприклад: «Купчишини в Казахстані».

Книга Н. Кислинської «История Остославских» (ред.-сост. П. Иванов-Остославский. — Херсон: Скифы, 2006. — 40 с.) вийшла у вигляді брошури накладом 50 примірників російською мовою. Автор і упорядник кваліфікують її як науково-популярне видання, призначене для істориків-краєзнавців і пошановувачів херсонської старовини. Книгу присвячено історії Остославських — відомої в XIX ст. херсонської родини, яка дала місту й країні немало талановитих підприємців, офіцерів, учених, діячів мистецтва. У книзі розглянуто генеалогічні зв'язки Остославських зі старовинними дворянськими і купецькими родами Херсона — Тропінініми, Акулінініми, Фроловими, де Безансон. Текст лише на 11 стор. Чотири додатки — це родоводи-схеми Акулінініх, Остославських, Фролових, Іванових. Далі — якісні, великі за розміром, підписані чорно-білі фото. Змісту немає. Видання складається з двох розділів: «История Остославских» та «История Фроловых».

Брошура Т. В. Старицької «Родовід козака Івана Сіромахи» (Кривий Ріг: Видавничий дім, 2006. — 18 с.) вийшла накладом 300 примірників. Автор кваліфікувала її як «наукову розвідку». Є присвята й епіграф. Текст уміщено лише на шести сторінках (4—10 стор.) із сорока, далі — додатки (титульна сторінка Звіту В. А. Ромашка про розкопки 2005 р., план розкопок, фото могили, села, реконструкція костюма). Після тексту подано літературу — 7 позицій без зазначення року, місця видання й кількості сторінок. В анотації сказано, що «Автором вперше досліджено і встановлено родовід козака Васюринського куреня Коша Нової Запорозької Січі Івана

Сіромахи та назви, які носили засноване ним поселення Велике Сіромашине та пізніше побудована поблизу станція Микола-Козельськ». Причиною написання книги авторка називає перепоховання Івана Сіромахи 10 листопада 2005 р.

Книга В. Залізного «Мазепинець із Батурина: Життєопис родини Шклярів» (Т.: ТНПУ, 2005. — 34 с.) вийшла у вигляді брошури накладом 100 примірників. Видання кваліфіковане краєзнавчо-популярним. Складається з кількох розділів (змісту немає): «Трагічна доля Батурина», «Мазепинець із Батурина», «Надії на відродження через триста років забуття», «Надії на відродження Батурина прилинули на хвилях «помаранчевої революції»». Наприкінці вміщено три вірші: «Батурин вічно буде!», «Дзвінбудитель» (присвята Миколі Шкляру), «Гетьманська столиця». Чому в назві книги зазначено «життєопис», не зовсім зрозуміло, бо в самому описі йдеться, швидше, про Батурин, створення краєзнавчого музею та про участь у цьому М. Шкляра. В анотації сказано: «У 60-х роках мешканець селища Батурин Микола Шкляр з власної ініціативи проводить просвітницьку роботу з гостями Батурина, екскурсійними групами, що відвідують гетьманську столицю. Розповідає про трагічну історію колишньої столиці, опального гетьмана Лівобережної України Івана Мазепу». Є чорно-білі світлини похорону Івана Івановича Шкляра та Миколи Шкляра — засновника Історико-краєзнавчого музею в Батурині, його з друзями, родичами та під час екскурсій.

Книга Ф. Ф. Рубіша «Родовід великолучанських Хомів, Фелдіїв та їх родинні зв'язки» (Ужгород : ВАТ «Патент», 2008. — 128 с.) вийшла накладом 100 примірників і кваліфікована як літературно-художнє видання. На 1-й і 4-й стор. обкладинки — родинні фото. Є зміст. В анотації коротко викладено зміст книги: «Федір Рубіш, вчитель історії, народознавець, автор декількох книжок, людина неабиякого життєвого досвіду, здійснив історично-етимологічне дослідження села Великі Лучки. Життя людей нерозривно пов'язане з місцем їх проживання. Його історією. Треба не забувати своїх предків, пізнавати багате минуле свого села, міста, яке переплітається з історією рідного краю і обов'язково починається з батьківського порога. У цій невеликій книжці автор висвітлив не тільки корінних жителів села Великі Лучки, а й дослідив виникнення їх прізвищ, їх родинні зв'язки та родовід Хомів та Фелдіїв. Подаються прізвища, найбільш розповсюджені на території села Великі Лучки Закарпатської обл. в XVII — XX ст. Містить етимологічну довідку щодо походження прізвища, його початкової форми та допрізвищевого значення». У книзі багато чорно-білих світлин, є також кілька кольорових. Додано також схеми, на яких показано місце проживання членів родини в селі за вулицями. Є словник маловживаних

слів села Великі Лучки та історико-етимологічний словник (про прізвища, які тісно пов'язані з родинами Балогів по жіночій лінії). На початку книги вміщено розділ «Замість передмови. Із історії села Великі Лучки». Розповідь побудована за персоналіями (представниками роду), зокрема за їхніми прізвишками, наприклад: «Хоми без прізвиська», «Хома-Добош», «Хома-Річко» та ін. Видання має довідково-допоміжний апарат — списки використаної літератури та умовних скорочень, післямову.

Книга «Родина Качалів в історії Галичини» (автори: Є. Дорош., В. Слюзар. — Т.: Вид-во «Підручники і посібники», 2010. — 160 с.) вийшла накладом 300 примірників. Її кваліфіковано як наукове видання і присвячено галицькій родині Качалів — Теодора і Євдокії, які дали Україні цілу плеяду видатних особистостей: Качали, Студинські, Слюзари, серед яких були священики, меценати, поручники УГА. Автори: Євген Дорош — земляк, краєзнавець; Володимир Слюзар — журналіст, член редколегії «Тернопільського енциклопедичного словника», праправнук Степана Качали. Тут вміщено багато чорно-білих світлин, є фото документів (як зазначено, вони опубліковані тут уперше), будівель тощо. Текст доречно проілюстрований. Є схема родового дерева Качалів. У Примітках подано короткі відомості про людей та історичні події, які згадано в книзі. Є також довідково-допоміжний апарат: бібліографія та джерела (47 позицій, укладено за стандартами й доречно).

Книга В. А. Згурського «Згурські: [Відомості про родини з прізвищем Згурські]» (Вип. I. — К.: ПП «Телерадіокомпанія ІК», 2004. — 800 с.) вийшла накладом 210 примірників (зазначено, що розповсюджується безкоштовно). Солідне видання (про що свідчить, зокрема, і кількість сторінок), є розлогий зміст, вклеєно схеми генеалогічних дерев. Уміщено багато чорно-білих фото, короткі біографії членів родини, їхні спогади та листування. Наприкінці книги — пояснення деяких скорочень. У тексті книги є внутрішні відсилання до інших розділів. Автор цікаво розпочав свою розповідь. У передньому слові книгу названо «палацом Згурських», де є передпокій, у якому знайомимося з історією роду, а далі зал, у якому 12 осіб, що потерпали від радянської влади; у наступному залі імена 80 воїнів, які віддали свої життя за волю і незалежність Батьківщини. Далі зал невільників, у якому 40 осіб, що були вивезені на примусові роботи до Німеччини або побували у фашистських концентраційних чи фільтраційних таборах і повернулися додому. В анотації сказано, що це видання є спробою дослідження родин, що проживають на теренах України і носять прізвище Згурський. Зазначено також, що працюючи над книгою, автор намагався представити усі відомості, що безпосередньо стосуються людей із цим прізвищем.

Загалом цікавою видається побудова, структура книги. Оформлено за канонами наукового видання, оскільки всю інформацію паспортизовано, подано вихідні дані матеріалів, узятих в архівах. Фото та ілюстративний матеріал використано доречно. Зроблено спробу подати максимум віднайдені інформації логічно, у певному порядку. Спочатку подано коротку історію роду й походження прізвища, географію розселення представників роду. Далі — списки репресованих; тих, хто загинув на фронтах; невільників (вивезені до Європи на роботи та в концтабори). Представлено також гілки роду за географічним принципом («Гілка роду смт. Згурівка Яготинського району Київської області» і т. д.). Інші розділи присвячені окремим персоналіям, де вміщено біографії або автобіографії, фото окремих осіб і членів родини, листи, архівні матеріали, є і матеріали з архіву автора, наприклад, щоденники, їхні вірші. Опубліковані різного роду документи — характеристики, подання, витяги з наказів, матеріали атестацій, посвідчення, протоколи допитів, рішення судів, спогади, поезії. Є спеціальні позначки, якщо матеріали взято з мережі Інтернет. Наприкінці книги, перед переліком скорочень, подано список осіб, поспілкуватися з якими на момент видання книги не вдалося і тому про них уміщено мінімум інформації або просто зазначено про їх існування.

Книга Костя Липківського «Тіні незабутих предків» (К., 2003. — 222 с.) має присвяту: «Моїй Мамі — Катерині Осмяловській, моєму Таткові — Лесю Липківському і всім рідним — присвячую. Кость Липківський» та три епіграфи: «Єдиний спосіб відновити в нашій народі силу до свого рідного вільного життя, любов до своєї отчизни України — це згадати, знати своїх предків, увійти з ними в духовне єднання, раз-назавжди твердо і ясно зрозуміти “чії ми діти”» (О. Василь Липківський); «Те, що забули сини, намагаються згадати онуки» (Ейлі Россі); «Бывают странные сближенья...» (А. С. Пушкин). Ми зумисне навели тут ці три цитати, бо вони можуть служити епіграфом до будь-якого видання, що стосується генеалогічного дослідження і дуже влучно відображають суть усього, про що йдеться в згаданій книзі.

Це — книга про родичів митрополита Василя Липківського. Її побудовано у вигляді вільної оповіді одного з нащадків славного роду про своїх предків. Зміст дещо умовний, назви розділів досить поетичні, зокрема: «Папаша і Клавочка», «Дідусь з бородою», «Мама, Татко... і трошки я», «Час збирати каміння». Наклад не зазначено. Є чорно-білі й кольорові фото. У текст вмонтовано матеріали з родинного архіву — листи, документи, нотатки, малюнки, газетні вирізки, фотографії. У своїй оповіді автор згадує про причину написання книги — на цьому наполягли шкільні товариші, однокурсники та всі, хто бували в родині й донині пам'ятають

і згадують старше покоління родини Осмяловських —Липківських. Текст добре відредагований.

Книга «Родом зі Струсова. Розповіді про Цегельських» (Л.: Ліга-Прес, 2002. — 308 с.) вийшла накладом 500 примірників за ред. Л. Купчик. На форзаці вміщено карту-схему «Родинна географія». Це, по суті, збірник, у якому представлено історичні розвідки, мемуарні екскурси, цікаві джерела та аналітичні підсумки про життя одного з давніх і розгалужених родів — священничого роду Цегельських, точніше, його Струсівської гілки, започаткованої о. Теодором, довголітнім парохом с. Струсова на Тербовлянщині. В анотації до книги слушно зазначено, що «Ознайомлення з драматичними, часто несподіваними, долями й життєвими перипетіями, в які потрапляли члени цього роду, та споглядання широкої географії їхньої розсіяності по світі є цікавим, зворушливим і повчальним. Воно дозволяє краще осягнути всю багатогранність історії України ХІХ — ХХ століть. А осмислення незгасного сліду, залишеного кращими представниками цього роду, здатне вплинути і на вибір власних найправильніших орієнтирів у земному житті».

«Великий рід великої людини» С. В. Чаніна (К.: ТОВ «ЕЛІБРЕ», 2008. — 160 с.) — науково-популярний нарис про Т. Г. Шевченка та його родовід. Книга вийшла накладом 10 000 примірників. Автор присвятив її своїм донькам. Він спробував, використовуючи документальні та мемуарні джерела, які накопичилися за півтора століття після смерті поета, відстежити поворотні моменти в житті Т. Г. Шевченка, виявити, наскільки це можливо, маловивчені лінії його двоюрідних родичів. Книгу поділено на невеликі розділи, є зміст. Автор розпочав свою розповідь із характеристики історико-побутового тла періоду (з 2-ї чверті ХVІІІ століття до 1861 року), коли жив Т. Г. Шевченко. У другій частині представлено історичне дослідження про рідного брата Г. І. Шевченка — Омеляна, переведеного в Херсонський маєток В. В. Енгельгардта близько 1820 року. Показано долі людей, які належать до роду Омеляна Івановича. Є, хоча й невеликий, список використаної літератури. Наприкінці книги подано фотодокументи (чорно-білі неякісні світлини). У розділі «Корені й гілки єдиного дерева» вміщено генеалогічні дерева родини Андрія Товстика Безрідного-Шевченка.

Книга Г. Тамарченка «Судьба одного семейства: (на крутих поворотах історії): воспоминания» (К.: Журнал «Радуга», 2001. — 232 с.) вийшла російською мовою накладом 500 примірників. Її кваліфіковано як літературно-художнє видання. Автор цієї книги, написаної у мемуарному жанрі, — доктор філологічних наук, літературознавець — Григорій Овсійович Тамарченко. До книги є епіграфи. Складається з трьох частин і одинадця-

ти глав. Життя однієї родини представлене на тлі історичних подій і життя країни. Наприкінці книги окремим блоком додано чорно-білі фото.

Книга Б. А. Мінкуса «Моя сім'я» (Симферополь: 2003. — 24 с.) вийшла російською мовою і, як зазначено, в авторській редакції. Наклад не вказано. Книгу ілюструють чорно-білі світлини й кольорова репродукція Р. Е. Нудельмана «Портрет Б. А. Мінкуса» 1970 року. Це історія родини Мінкус — Нудельман, різні покоління якої прославили Одесу видатними інженерами, архітекторами, художниками, громадськими діячами. Післямову написали учні Б. А. Мінкуса.

Книга О. Охріменко та Г. Волошенюк «Коріння поколінь» (Вінниця: О. Власюк, 2008. — 108 с.) вийшла накладом 50 примірників і кваліфікована як літературно-художнє видання. Авторки вбачають новизну цієї роботи в тому, що, нарешті, є змога «виступати із життєписами людей із самісінької гущі народу». Запропоновано перипетії долі простої вчительки, виховательки дитячого садка і її чоловіка, відомого будівельника, та їхніх дітей. У книзі є зміст. Вона ілюстрована чорно-білими світлинами і присвячена родині однієї з авторок — Олени Миколаївни Охріменко. Це фактично її спогади, записані Ганною Волошенюк, чоловік якої, Іван Волошенюк, колись був учнем Олени Миколаївни (Волошенюки працюють у редакції газети «Вінниччина»). Вміщено статтю І. Волошенюка, опубліковану в газеті «Вінниччина», про будівельника Віталія Охріменка, сина Олени Миколаївни, поезії Віталія Охріменка, а також щоденник одного із членів родини Володимира Павловича Назарова (1943 р.).

Праця Миколи Ворони «Родинна пісня: Розповідь у спогадах і листах» (Донецьк: Каштан, 2008. — 306 с., 44 іл.) вийшла накладом 100 примірників як літературно-художнє видання. Є зміст. На обкладинці — фрагменти картин О. Ворони «На Росі» і «Мовчазні свідки». Двома блоками вміщено чорно-білі й кольорові світлини, серед яких є портрети членів родини, виконані О. Вороною. Книгу автор присвятив своїм батькам, а за епіграф узяв слова Г. Сковороди: «Пізнай себе — і ти пізнаєш світ». На форзацах книги уміщено два генеалогічних дерева — родини Ємільяна Ворони та Семена і Анюти Бондаренків.

Розповіді про членів родини розташовані за географічним принципом: перша частина книги «Бузька сторона», друга — «Черкащина». У межах кожної частини оповіді подано за родами, наприклад: «Антон і Ганна Ворони», «Тарасенки» тощо. Автор намагався представити логічно вибудовані біографічні довідки про кожного із членів родини, часто вмонтовуючи листи і спогади, записані з вуст героя оповіді. У книзі розкриваються складні людські характери, умови життя і культура, чому сприяють вдало вмонтована в текст оповідей українська народна пісня, приказки, описи

святкування християнських свят, краєзнавчий матеріал. Наприкінці книги є розділ «Наша родина», де зазначено дати життя і смерті усіх членів роду (інформацію подано за родами), далі — «Календар пам'ятних дат (Дні народження)», де за місяцями подано роки народження членів родини. Уміщено також текст родинної пісні (авторів не зазначено).

Працю О. Козубського «Від Львова до тайги. Про рід Козубських» (Снятин: Видавнича фірма ПРУТ ПРИНТ, 2007. — 287 с.), як і дві попередні, кваліфіковано літературно-художнім виданням, і це дійсно так, оскільки оповіді в ній розлогі, літературно відредаговані. Рекомендовано її для широкого загалу читачів. Наклад не зазначено. Автор присвятив книгу своїм батькам. Видання ілюстроване чорно-білими світлинами. Є зміст. На тлі історичних подій на теренах України у ХІХ — ХХІ століттях висвітлено громадсько-політичну діяльність видатного діяча, члена Української Центральної Ради, багаторічного політв'язня польських тюрем та московських таборів Бориса Миколайовича Козубського, а також політичну діяльність членів його родини. Передмову «Роде наш красний» написав голова Снятинського районного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка М. Попадюк. Перший розділ присвячено місту дитинства та юності автора — Кременцю. Два наступні акцентують увагу на важливих історичних подіях — «Перші совіти. Арешт Юрія Козубського» та «Німецька окупація 1941 — 1944 рр. Національно-визвольний рух. Героїчні дії УПА». Усі наступні розділи вибудовані за географічним принципом — за місцем перебування родини, зокрема: «Хабаровський край», «В Молдавії», «Стежками рідного Кременця» та ін. Останні два розділи — це спогади-розповіді двох представниць родини.

Нарис М. Запаско «Мій родовід: окремі спогади з мого особистого життя» (Л., 2001. — 51 с.) має формат А4 і схожий на самвидав, бо не вказано жодних видавничих реквізитів. Наклад також не зазначено. Уміщено не якісні чорно-білі фото (на 21-ій сторінці). У брошурі є присвята: «Світлій пам'яті моєї рідної, дорогої сестри Гані Котик присвячую». Змісту немає. Виокремлено лише один розділ: «Коротко про родовід — історію поколінь мого роду». У ньому авторка подала, як підрозділи, свою біографію (Марія Андронівна Запаско — дівоче прізвище Приймак), потім родовід по батьковій лінії, мамину лінію родоводу; інформацію про себе — детально описала роки свого навчання в школі, медшколі, період Великої Вітчизняної війни, навчання у ВНЗ, подружнє життя, розповіла про племінників.

Друга брошура М. Запаско «Мій родовід: відгуки родичів, друзів і знайомих» (Л., 2001. — 64 с.) подібна до попередньої — формат А4, у ній так само немає жодних бібліографічних даних чи видавничих реквізитів, не

зазначено наклад. Її надруковано на друкарській машинці, дещо дописано від руки, зокрема спогади й відгуки про цю книгу, ілюстровано неякісними світлинами. Обидва видання є у фондах Наукової бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України.

Валентина Ханко опублікувала кілька видань з досліджуваної проблематики. У назвах книг вжито слова «генеалогічні нариси», «родина», тому читач сподівається знайти в книзі матеріали саме з цієї проблематики.

1. Лугова Л. Родина: Збірка поезій / Запис В. Ханко. Упоряд. О. Ханко. — К.: Видавець О. Ханко, 2006. — 32 с. До збірки увійшли родинні поезії матері Валентини Ханко — Лідії Лугової, записані її донькою. «Віршовані твори складено у формі речитативу, під час декламації якого виникає велика кількість варіацій, що характерно для народних дум, билин, оповідок. У збірці Лугова постає як носій родової пам'яті» — так охарактеризувала творчість матері укладачка. У виносках до поезій подано короткі біографічні довідки про членів родини. У книзі є чорно-білі світлини, наприкінці подано зміст.

2. Ханко В. Генеалогічні нариси. Зшиток 1: Будівничий Анатолій Луговий / Упоряд. О. Ханко. — К.: Видавець О. Ханко, 2007. — 80 с.

3. Ханко В. Генеалогічні нариси. Зшиток 2: Казкарка Параска Бутенко / Упоряд. О. Ханко. — К.: Видавець О. Ханко, 2007. — 56 с.

4. Ханко В. Генеалогічні нариси. Зшиток 3: Поет Володимир Бутенко / Упоряд. О. Ханко. — К.: Видавець О. Ханко, 2007. — 52 с.

Усі три книги (їх оформлення й наповнення) виконані в одному стилі. Наклад не зазначено. Наприкінці кожної книги є зміст і додатки (наприклад, у третьому зшитку: «Медалі Володимира Бутенка»). У книгах є чорно-білі та кольорові ілюстрації (фото членів родини та художніх робіт Валентини Ханко). «Генеалогічні портрети» В. Ханко — це короткі біографічні портрети визначніших представників роду, тут розміщено дитячі спогади укладачки. Книги складаються з коротких оповідей-спогадів.

Для прикладу представимо ще одне видання, що належить до тих, які своїми назвами можуть ввести в оману читача, котрий сподівається знайти генеалогічні розвідки чи просто оповіді про окремі українські родини. Зокрема, книга Миколи Дороша «Роде наш красний» (Вінниця: О. Власюк, 2008. — 140 с.) присвячена 500-річчю села Воронівці. Вийшла накладом 200 примірників як громадсько-політичне видання і рекомендована усім, хто цікавиться історією одного з чарівних куточків Хмельниччини. Мету цього видання автор визначив так: «Людська пам'ять здатна забувати минуле, вивітруватись нинішніми проблемами й негараздами. Щоб цього не сталося, у цій книзі зроблено спробу систематизувати, узагальнити і, по можливості, коротко розповісти про відомих людей — уродженців села

Воронівці, що жили, живуть і працюють у багатьох куточках країни. Однак спільними для них усіх є вербова колиска на конопляних вервечках, святі батьківські пороги, тихоплинна Снивода і незабутня мамина стежина Воронівець». Біографічні нариси уміщені за алфавітом прізвищ, але першою подано оповідь про директора Хмільницької філії ЗАТ «Зернопродукт». Є зміст. Текст проілюстровано чорно-білими світлинами.

Важливу роботу в генеалогічному напрямі проводить відділ спеціальних галузей історичної науки та електронних ресурсів Інституту історії України НАН України, у якому функціонує сектор генеалогічних та геральдичних досліджень, очолюваний кандидатом історичних наук В. В. Томазовим. Науковці захистили низку кандидатських та докторських дисертацій, присвячених комплексному дослідженню видатних українських родин і династій, зокрема шляхетських і козацьких (див.: Томазов В. В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII — початок XXI ст.) / Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Київ, 2005; Кривошея В. В. Персональний склад та генеалогія української козацької старшини (1648 — 1782 рр.) / Автореф. дис. ... докт. іст. наук. — Київ, 2006; Легун Ю. В. Джерела з генеалогії селян Подільської губернії: стан збереження, інформативне наповнення, класифікація (1793 — 1917 рр.) / Автореф. дис. ... докт. іст. наук. — Київ, 2007 та ін.). Працівники Інституту організують «Українські генеалогічні читання», де обговорюють проблеми теорії, методології і практики генеалогії, генеалогії родів різного соціального та етнічного походження, пов'язаних з Україною, родової геральдики.

Варто зазначити, що в мережі Інтернет створено низку спеціальних сайтів, як, наприклад, Українське бюро генеалогічних досліджень, яке надає платні послуги з цих питань, або, приміром, багатомовний проект «Родовід» (rodovid.org). У низці періодичних видань започатковано рубрики, присвячені видатним українським родинам, зокрема: у віснику Українського товариства охорони пам'яток історії і культури «Відлуння віків» — «Родовід», у газетах «Культура і життя» й «Сільські вісті» — «Від роду — до народу» та ін. Товариство «Просвіта» також має секцію «Український родовід». У цій серії опубліковано, зокрема, книгу М. та Я. Ганіткевичів «Родовід Ганіткевичів та споріднених родин» (Львів, 2006). 1991 року в Черкасах (згодом — у Києві) почав виходити часопис «Родовід», що вміщував етнографічні, археологічні, історичні, фольклорні, мистецтвознавчі матеріали. Від 4-го числа мав підназву «наукові записки до історії культури України». Кожен із випусків часопису присвячений окремій темі — мистецтвознавству, іконопису, кобзарству та лірництву, народній картині та примітивному мистецтву тощо. У цьому часописі немає публікацій з

генеалогічної проблематики, але окремі матеріали розповідають про видатні родини України. Особливо цінним є те, що усі ці матеріали тут опубліковано вперше.

У 1-му числі часопису, окрім інших матеріалів, що не були раніше опубліковані, в рубриці «Сторінки родинного альбому» вміщено старі фото родини художника Миколи Бабака. На жаль, вони не підписані (немає ні дат, ні місяця, ні імен), лише додано його короткий коментар до них, радше коротенькі спогади з дитинства. У 5-му числі надруковано повідомлення «Мікромузей родини Горових у Празі», підготовлене за рукописом Калини Шутко, повний текст якого зберігається в рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України. Свого часу Марія Мишанич виїхала до Чехії на заробітки, там вийшла заміж і оселилася, але все життя багато робила для збереження української культури — писала вірші, співала в хорі, танцювала, вишивала, вивчала і відтворювала український народний одяг, а головне — створила родинний музей. У 6-му числі, що присвячений лірництву та кобзарству, у рубриці «Спогади» вміщено статті Галини Хоткевич «Коло не замикається. Спогади про батька. Листи до Гната Хоткевича» та Миколи Кабачка «Спогади про батька». 10-е число «Родоводу» присвячене родині Смиренків. Випуск містить багато світлин, що доречно ілюструють представлений матеріал, який подано за рубриками «Спогади», «Дослідження», «Архів», «Документи». У статті однієї із нащадків роду — Тетяни Смиренко — «Очима пам'яті» вміщено розповідь і дитячі спогади про родину, проілюстровані родинними світлинами (кожна світлина ретельно підписана).

Стаття О. Шевченко «Родина Смиренків і розвиток цукрової промисловості в Україні» розповідає про великий внесок Смиренків-цукроварів у економічне і духовне відродження України. До статті додано примітки — посилання на використану літературу. Є кілька світлин — фото членів заводууправління Мліївської цукроварні, Платона Смиренка, листа Т. Г. Шевченка до Платона Смиренка та ін. Приділено увагу питанню стосунків Т. Г. Шевченка з родиною Смиренків, зокрема з Платоном Смиренком, який позичив кошти на видання «Кобзаря» 1860 року. У матеріалі Д. Чередниченка «В одну громаду скуті...» представлено стосунки родини Смиренків з П. Чубинським, Т. Г. Шевченком та багатьма іншими діячами культури того часу, а також інформацію стосовно підтримки журналів «Киевская старина», «Основа». До статті додано примітки — посилання на використану літературу. Уміщено також передруковану із часопису «Степ» за 1916 р. статтю А. Ніковського «Пам'яті Василя Смиренка» та фото і передрук довіреності, якою Василь Федорович Смирен-

ко від свого імені та від імені своєї дружини Софії Іванівни уповноважив В. Б. Антоновича фінансувати всі почини, які Громада вважала вартими допомоги.

У статті «Благословенний небесами шлюб» О. Леонтович представила спогади своєї тітки Ольги Костянтинівни Первової-Леонтович, яка була двоюрідною онукою Софії Іванівни Симиренко. За авторством П. Вольвача вміщено дві статті: «Український король російського садівництва» (про життя та наукову діяльність Льва Платоновича Симиренка) та «Володимир Симиренко» (про сина Льва Платоновича, теж ученого, наукові праці якого знищено, а ім'я зітерто з нашої пам'яті в роки сталінських репресій), які ілюстровано світлинами окремих документів. Архівна розвідка Д. Малакова «Київські адреси родини Симиренків» простежує зв'язки родини з Києвом, подано фото будинків, у яких свого часу мешкала родина, є посилання на архівні джерела. С. Кривенко подав свою розвідку під назвою «Деякі документи до історії родини Симиренків з фондів Черкаського обласного державного архіву». Тут представлено цікаві факти про предків Симиренків ще від 18-го століття, уміщено світлини віднайдених архівних документів.

14 число часопису присвячене 100-річчю Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського. Уміщено кольорові фото окремих експонатів музею. Усі статті ілюстровано чорно-білими світлинами. Є посилання на архівні фонди та друківані матеріали. Наприкінці випуску подані фото та зазначено місце роботи авторів статей, уміщених у цьому числі часопису. Стаття Н. Населевець «Родина Тарновських» розповідає про найвідоміших представників цього славетного українського роду, який прославився своєю плідною патріотичною діяльністю на терені українського меценатства — Григорія Степановича та двох Василів Васильовичів Тарновських. Стаття Т. Журавльової «Нащадки мецената» написана за мемуарами онуки В. В. Тарновського — Тетяни Василівни (спогади музейним працівникам надала її онука — Любов Анатоліївна Прозорова). У статті С. Папети «Качанівка» йдеться про проблеми, пов'язані зі створенням історико-культурного заповідника в Качанівці, якому 1996 р. (час написання статті) виповнилося 15 років. Викладено коротку історію цієї дворянської садиби. Наприкінці статті наголошено на тому, що Качанівка — це остання дворянська садиба в Україні, де зберігся цілісний архітектурно-парковий ансамбль, що, окрім комплексу житлових, культових та господарчих споруд, має найбільший у Європі ландшафтний парк.

Кілька статей присвячені історії створення музеїв у Чернігові, зокрема С. Половникова у своїй статті «Музей українських старожитностей ім. В. В. Тарновського» розповідає історію його створення та діяльність

наприкінці 19 — на початку 20 ст. Л. Линюк у своїй розвідці «Музей Чернігівської губернської вченої архівної комісії» представила історію створення цього закладу, що тривалий час був затінений широко відомим музеєм старожитностей ім. В. В. Тарновського. Стаття Г. Арендар та С. Лихачової «Чернігівський історичний музей у 20—90-ті роки» присвячена історії його створення, що пов'язана з виникненням на хвилі жовтневого перевороту 1917 року першого музею в Чернігові — музею поміщицького побуту і мистецтва XVIII — XIX століть. О. Ісаєнко та В. Мудрицька у статті «Історія Чернігівського єпархіального давньосховища» розповідають про історію виникнення ідеї створення такого музею та його діяльність. Про наповнення чернігівських музеїв, найцінніші їхні експонати розповідають статті: О. Черненко «Давньоруські скарби Чернігівського музею», Т. Ільченко «Зброя з колекції Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського», Г. Арендар «Срібні оправы євангелій XVII — XIX століть», І. Ситого «З історії української сфрагістики (на матеріалах Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського)», В. Зайченко «Збірка гаптів XIV — XIX століть», А. Адруга «Чернігівська чудотворна ікона Єлецької богоматері», В. Пуцка «Мазепина срібна шата в Чернігові», Т. Куценко «Богородичні гравюри “Руна орошенного”». Стаття З. Тарахан-Берези «Василь Тарновський та пам'ятник-хрест на Шевченковій могилі» відкрила читачеві невідомі до того факти про меценатство В. В. Тарновського у питанні збереження історичної пам'яті про Т. Г. Шевченка та його творчої спадщини, зокрема про сприяння впорядкуванню могили поета. Переважна більшість авторів матеріалів, уміщених у цьому числі часопису «Родовід», так чи інакше торкнулися імен представників відомої української родини Тарновських, оскільки неможливо, розповідаючи про створення Чернігівських музеїв та їхні колекції, не згадати цих меценатів.

Проведений аналіз літератури мемуарного та історико-краєзнавчого характеру дозволив окреслити перелік проблем і завдань, пов'язаних з їх підготовкою, зібрати та узагальнити інформацію щодо наявних видань, присвячених висвітленню життя, діяльності, взаєминам представників окремих родин. Для сучасного етапу розвитку українського книговидання у сфері біографістики характерне збільшення не лише кількості видань довідкового характеру про родини, а й суттєве розширення кола їх видавців. Ці видання претендують на статус «генеалогічного» або «просопографічного», тобто загалом «наукового» дослідження, хоча це не завжди відповідає дійсності.

Є низка видань, авторами яких є науковці — історики, архівознавці, бібліографи, археографи, які підготували справді наукові видання про відомі родини. Ці книги мають особливості, що відрізняють їх від аматорських

публікацій, якими рясніє нині книжковий ринок. Ці видання вирізняються особливою науковою підготовкою тексту, добром історичних документів та архівних матеріалів тощо, розгалуженим науково-довідковим апаратом (коментарі, примітки, покажчики, варіанти тексту та ін.). Вони мають і формальні показники — книгу прорецензували науковці, рекомендувала до друку вчена рада певної наукової установи чи навчального закладу тощо. Текст доречно доповнений іконографічним матеріалом.

Деякі ж видання кваліфіковані самими авторами (упорядниками) як наукові чи науково-популярні, хоча, по суті, до таких не належать. Назви книг дуже подібні між собою. Часом заявлена назва передбачає значно глибше і насиченіше змістове наповнення книги. Більшість книг виходять поза видавництвами, тобто без відповідного редагування (зокрема упорядкування й систематизації наявних матеріалів) й корегування.

Показово, хто є автором книги — нащадок або член родини, про яку він пише, науковець — історик, бібліограф, дослідник генеалогії чи просто пересічна особа, яка з тих чи інших причин має доступ до певної інформації про родину і, що важливо, бажання та можливість її оприлюднити. Має також певне значення мета написання такої книги. Це може бути чийсь життєпис на тлі історичних подій у державі чи й цілому світі; або це прагнення дати повну інформацію про видатних представників окремого роду; або ж це оприлюднення архівних документів, епістолярію, матеріалів, які раніше не були опубліковані, тощо. Уже ці два фактори — автор і мета видання — дають можливість говорити про структуру і науковий рівень книги. У такому виданні є місце для автобіографії, спогадів друзів, колег та родичів, архівних документів, листування між членами родини та іншими особами, світлин різних років. Наукові видання, як правило, подають списки використаних джерел та літератури, повну паспортизацію усіх уміщених документів, іменні та інші покажчики і, головне, дають схеми генеалогічних дерев, родоводів. Різняться ці книги також накладом, рівнем поліграфії, стилем викладу тощо.

Інноваційні підходи до підготовки видань про родини виявляються у введенні до їхньої структури автобіографічних матеріалів, спогадів колег, друзів, знайомих, інтерв'ю, епістолярних, архівних, іконографічних матеріалів тощо. Ці інформаційні елементи суттєво доповнюють видання, допомагаючи повніше розкрити життєвий і творчий шлях представників родини, їхній духовний світ. Важливим чинником, що визначає зміст та стиль видання, є його цільове призначення. Це може бути просто біографічний довідник, або збірник спогадів, нарисів, листів, архівних документів, а може бути художня розповідь про життя родини тощо. У багатьох випадках наукові видання такого характеру мають не лише уніфіковану структуру, що вміщує біогра-

фічні відомості, спогади, світлини, список використаної літератури, систему допоміжних покажчиків, а також подібне поліграфічне оформлення.

Варто відзначити, що низка праць, які публікуються в останні роки, за наявності багатьох позитивних рис, мають суттєві недоліки. Рівень підготовки окремих із них потребує удосконалення, доопрацювання насамперед їхньої структурної будови, глибшого й ґрунтовнішого висвітлення інформації про персоналії, забезпечення видання допоміжними покажчиками, підвищення культури оформлення, що стосується і суто мовного аспекту. Одним із обов'язкових елементів біографічного видання є передмова або інформація від укладача, яка докладно розкриває зміст, структуру та призначення видання, чим суттєво полегшує користування ним. Наголосимо, що далеко не всі відповідні книги містять таку інформацію.

Основними частинами генеалогічних видань є зазвичай біографії членів родини. Співвідношення матеріалу в різних виданнях різне: в одних переважають ґрунтовні статті біографічного характеру, в інших є лише короткі біографічні довідки; в одних текст ілюстрований незначною кількістю ретельно дібраних світлин, в інших же світлин занадто багато, і така кількість нічим не виправдана, до того ж вони часто навіть не підписані. Взагалі питання іконографічного матеріалу в довідкових й енциклопедичних виданнях потребує окремих серйозних досліджень.

Різнобічна характеристика членів родини, що подає не лише їхню фахову, а й громадську, науково-організаційну, творчу діяльність, є одним з важливих критеріїв інформаційної наповненості та культури представлення інформації про родину. Позитивом також є те, що разом із висвітленням певних наукових чи творчих досягнень когось із представників родини розкриваються їхні особистості через спогади друзів, сусідів, колег, а також через інформацію про їхні уподобання, зокрема колекціонування, спорт, літературні та мистецькі досягнення тощо. Однак варто дотримуватися розумного співвідношення у висвітленні наукових здобутків і хобі особи. Іноді інформація про останні, що супроводжується численними фотокартками, складає левову частину обсягу видання.

Часто книги не мають анотації, змісту, тому читачеві важко зорієнтуватися у матеріалі. Інколи розділи названо надто поетично, використано цитати, або вжито переносне значення якогось вислову. Трапляється, що книга не містить жодних видавничих даних. Одним із критеріїв зарахування видання до наукового є наявність у ньому розгалуженої системи допоміжних покажчиків, яка сприяє розкриттю багатоаспектного змісту всього видання та швидкому пошуку необхідної інформації. Зазвичай у таких книгах уміщують алфавітний, іменний, географічний покажчики, але частіше довідковий апарат взагалі відсутній. Отже, питання підготовки

видань такого рівня, щоб вони відповідали всім вимогам та інформаційним потребам користувачів, а також слугували основою подальших поглиблених досліджень особистості вченого та його доробку, є актуальними і потребують фахових досліджень.

З огляду на те, що нині спостерігаємо зацікавлення суспільства до енциклопедичних та іміджевих видань про відомі українські родини, з'явилося чимало праць довідкового та мемуарного характеру, присвячених різним родинам. На жаль, не завжди такі видання відповідають усім інформаційним запитам: подані матеріали можуть відрізнитися за обсягом і змістом, наповненням, стилістикою викладу, що значно знижує їх наукову цінність. Деякі публікації автори чи упорядники самі кваліфікують як наукові, хоча жодних ознак наукового підходу у викладі матеріалу немає.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генеалогические исследования: Сб. статей. — М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1994. — 330 с.
2. Із забуття. Генеалогічні дослідження / Упоряд. З. Служинська. — Л.: ТзОВ «Галицька видавнича спілка», 2002. — 144 с.
3. Кобринський Г. У дзеркалі родоводу / Г. Кобринський, Ю. Кобринський, Д. Кобринський. — 2-ге вид., доповн. — К., 2009. — 408 с.
4. Кривошея І. І. Родинна хроніка: генеалогічні та історико-краєзнавчі нариси. — Умань: РВЦ «Софія», 2006. — 87 с.
5. Родовід: Науково-методичний посібник / В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко, С. В. Павлик та ін. — К., 2001. — 52 с.

УДК 001.85+016:030(477)

Руслан Пилипчук

науковий співробітник

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Леся Журило

молодший науковий співробітник

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Особливості представлення родинних зв'язків в енциклопедичних виданнях

Існує низка українських видань родовідно-біографічного характеру, у яких ідеться про життя, творчість, досягнення й заслуги представників відомих родин та династій. Такі студії дають нам змогу через долі людей і родин краще зрозуміти події та історію України, осмислити й оцінити слід, який залишили кращі представники відомих родин України. Проблеми розвитку біографічних видань не раз було порушено в працях багатьох дослідників, серед них: П. Арсенич, В. Вергунов, Т. Дерлеменко, О. Луговський, Л. Кривенко, Т. Сосновська, В. Старик, Д. Устиновський, Т. Федорів, В. Шевчук, В. Ярошик, О. Яценко та ін. Так, наприклад, на основі першоджерел — української біографічної літератури XI—XVII ст. у праці «Корені та парості: український генеалогікон» (К., 2008) подано історію відомих родів Острозьких, Копистенських, Проскур-Суцанських, Мовчанів, Горленків та інших. Видання містить родинні хроніки, автобіографічні оповіді, генеалогічні оповідання у коментарях упорядника — історика й літературознавця, письменника Валерія Шевчука.

Іншу працю — «Із забуття. Генеалогічні дослідження» (Львів, 2002; упорядник З. Служинська) — присвячено висвітленню діяльності видатних особистостей з родин Джулинських, Савчинських, Крушельницьких, Старицьких, Черняхівських, Симиренків, які в радянські часи зазнавали репресій та замовчування.

Існують серйозні розвідки, підготовлені представниками відомих родин. Наприклад, лікар О. Дольницький у своїй книзі «Літопис роду Дольницьких. Документи, матеріали, спогади: генеалогічне дослідження» (Львів, 2004) розповідає про виникнення, становлення й розвиток старовинного українського галицького роду Дольницьких. Описуючи життя і діяльність своїх предків, автор тим самим розкрив багато маловідомих сторінок з історії Української Греко-Католицької Церкви. Л. Купчик підготувала книгу «Родом зі Струсова. Розповіді про Цегельських» (Львів,

2002), в якій розміщено дослідження про життя одного з давніх і досить розгалужених родів — священичого роду Цегельських. Родині громадських діячів Буковини Гузарів присвячено низку газетних статей, зокрема: В. Старик «Трагедія родини Гузарів» (1992) та П. Коваленко «Трагедія сім'ї Гузарів» (2000). Коротким дослідженням священичого роду Бурачинських, родин Озаркевичів, Бандерів, Шухевичів присвячені праці краєзнавця й історика П. Арсенича. Важливим та цікавим є дослідження, присвячені родинам артистів, художників, ремісників: В. Лісний «Гончарному роду нема переводу» — стаття присвячена роду гончарів Кавунників; В. Міщанин «Малобудищанський гончарський рід Чуприн» — родині гончарів та ін.

Водночас, окрім спеціальної літератури, родинні зв'язки висвітлюють й енциклопедії різного типу. Ключовою ознакою енциклопедичного жанру є наукова об'єктивність і зваженість довідкової інформації, при цьому важливо, щоб інформативне наповнення та стиль енциклопедичної статті були зорієнтованими на широке коло читачів. Виразною рисою енциклопедичних статей є констатація достовірного фактичного матеріалу, відсутність суб'єктивізму в оцінці як окремих явищ, так і персоналій. Для стилю науково-популярної довідкової літератури неприпустиме однобічне висвітлення будь-якого поняття чи персоналії. Цим енциклопедії принципово відрізняються від інших видів наукових видань, у яких такі матеріали можуть подаватися в авторській інтерпретації. Інформацію про родинні зв'язки, родини й навіть цілі роди містять різні типи енциклопедій.

Схарактеризувати особливості подання родинних зв'язків у енциклопедіях різного типу є метою нашого дослідження. Роботу виконано на основі аналізу укладання статей про відомі роди в таких енциклопедіях, як: «Енциклопедія українознавства» [5], «Большая советская энциклопедия» [2], «Українська радянська енциклопедія» [8], «Енциклопедія сучасної України» [4], «Енциклопедія історії України» [3], «Українська дипломатична енциклопедія» [6], «Юридична енциклопедія» [9], «Українська мова» [7] та «Большая российская энциклопедия» [1].

У деяких спеціалізованих енциклопедичних виданнях подано статті про родини або роди, які працювали в певній сфері, представлено їхні наукові здобутки. Наприклад, велику кількість статей про відомі роди містить «Енциклопедія історії України», що робить доступними дані генеалогічних досліджень для широкого кола читачів. У більшості галузевих енциклопедій у гаслах-персоналіях вказано родинні зв'язки з особами, про яких у цій же енциклопедії подано окремі статті (у такому випадку прізвище виділено курсивом), але, наприклад, в енциклопедії «Українська мова» зазначено й тих родичів, інформація про яких відсутня у виданні. Зазвичай це відомі особи.

Універсальні енциклопедії, на відміну від тематичних чи галузевих, значно ширше подають інформацію про відомі династії. У радянський період пропагувалися генеалогічні дослідження історії робітничих та селянських родин. Проте «Українська радянська енциклопедія» містить статті про рід українських поміщиків Капністів, родину художників Колесникових, албанський рід Кепрюлю, родину італійських живописців Карраччі та ін.

В універсальних енциклопедіях статті про родини, роди різні за структурою, обсягом і, очевидно, не мають встановлених чітких критеріїв щодо написання. Наприклад, стаття може містити розмежовані в хронологічному порядку відомості про батька й сина, інформацію про родину або весь рід (від засновника до нащадків). Спільною ознакою для гасел є інформація про найвідоміших представників роду, їхню діяльність, риси родоводу та його місце в етносоціокультурному середовищі.

В «Енциклопедії українознавства» за редакцією професора В. Кубійовича вміщено короткі статті про відомі українські роди, що доводило їхню значимість в історії України, популяризувало найвизначніших представників цієї родини серед українського загалу. Наприклад, «Лагоди» — старшинський рід на Полтавщині, який походить від Василя Л. (†1702), сотн. хорольського (1685) і миргородського полкового осавула (1691—1701) [5: т. 4, с. 1252]. Так описано старшинські роди Полтавщини Лесевичів [5: т. 4, с. 1288], Лизакевичів [5: т. 4, с. 1289], Переяславщини — Лизогуби [5: т. 4, с. 1290], Лукашевичі [5: т. 4, с. 1384].

У статтях-персоналіях також простежено та зазначено родинні зв'язки, проте в одного з родичів (переважно в дітей або тих, чия діяльність, на думку укладачів, менш вартісна), наприклад, «Курінний Петро» — «син Петра К.» [ЕУ 4:1240], «Лазаревський Гліб» — «син Олександра Л.» [5: т. 4, с. 1254], «Лагодина Галина» — «дружина О. Залеського» [5: т. 4, с. 1252].

В окремих статтях «Большой советской энциклопедии», як і в «Енциклопедії українознавства», зазначено інформацію про родинні зв'язки, але лише в одного із них (переважно в синів). Наприклад, «Коржинский Дмитрий Сергеевич» — «Сын С. И. Коржинского» [2: т. 13, с. 175], «Коцюбинский Юрий Михайлович» — «Сын М. М. Коцюбинского». У деяких персональних статтях указано соціальний стан родини (народився у сім'ї робітників, службовця, повітового лікаря, дрібного чиновника, поміщика, лікаря).

«Українська радянська енциклопедія», за аналогією до «Большой советской энциклопедии», містить відомості в персональних статтях про родинні зв'язки: «Кабот Себастьян» — «син Дж. Кабота» [8: т. 6, с. 45], «Каразін Микола Миколайович» — «внук В. Н. Каразіна» [8: т. 6, с. 183], «Квітка Климент Васильович» — «Чоловік Лесі Українки» [8: т. 6, с. 277], «Ковалевська Софія Василівна» — «Дружина В. О. Ковалевського»;

«Ковалевський Володимир Онуфрійович» — «Брат О. О. Ковалевського і чоловік С. В. Ковалевської» [8: т. 6, с. 516] «Ковалевський Олександр Онуфрійович» — «Брат В. О. Ковалевського» [8: т. 6, с. 517], «Колесса Микола Філаретович» — «Син Ф. М. Колесси» [8: т. 6, с. 567]; соціальний стан родини (народився в сім'ї купця, лікаря, дрібного чиновника, поміщика, інтелігента, робітника).

На відміну від попередньої, в «Українській радянській енциклопедії» вміщено короткі статті про окремі роди, наприклад, «Капністів» [8: т. 6, с. 174], «Карагеоргієвичів» [8: т. 6, с. 181], «Карраччів» [8: т. 6, с. 181].

У «Большой советской энциклопедии» та «Українській радянській енциклопедії» більшість статей присвячено персоналіям періоду після 1917 року, що зумовлено догмами та стереотипами комуністичної доби.

Повнішу інформацію про роди викладено в гаслах «Енциклопедії історії України». Наприклад, про рід купців, підприємців і меценатів Дегтерьових [3: т. 2, с. 307—308], князівський рід Друцьких [3: т. 2, с. 485], в яких подано коротку інформацію про походження роду, його відомих представників (за хронологією), взаємозв'язки з іншими відомими родами. Коротко схарактеризовано їхню громадську діяльність. Про відомих громадських діячів, науки, культури, навіть якщо вони належать до одного роду чи родини, вміщено окремі статті із зазначенням родинних зв'язків першого та другого ступеня (чоловіки / дружини, батьки / діти, дідусі / бабусі). Наприклад, родина Драгоманових в «Енциклопедії історії України» представлена статтями про Михайла Петровича Драгоманова, Петра Якимовича Драгоманова, Якова Якимовича Драгоманова, в яких вказано, що Михайло Петрович — син П. Драгоманова, брат Олени Пчілки, племінник Я. Драгоманова; Петро Якимович — брат Я. Драгоманова, батько М. Драгоманова та Олени Пчілки, дід Лесі Українки; Яків Якимович — брат П. Драгоманова, дядько М. Драгоманова та Олени Пчілки. У гаслі «Адріанова-Перетц Варвара Павлівна» вказано — «Дружина В. Перетца» [3: т. 1, с. 42] «Алчевська Христина Данилівна» — «Дружина О. Алчевського. Мати Г. Алчевського, І. Алчевського, Х. Алчевської. Батько — Д. Журавльов — викл. міськ. уч-ща, мати — дочка героя Війни 1812 ген. Вуїча, сина молдов. господаря». «Алчевська Христина Олексіївна» — «Дочка О. Алчевського та Х. Д. Алчевської. Сестра Г. Алчевського та І. Алчевського». «Алчевський Григорій Олексійович» — «Син О. Алчевського та Х. Д. Алчевської. Брат Х. Алчевської та І. Алчевського» [3: т. 1, с. 69]. «Багалій Дмитро Іванович» — «Батько А. Багалій-Татаринової» [3: т. 1, с. 159], «Багалій-Татаринова Ольга Дмитрівна» — «Донька акад. Д. Багалія, його секретар і помічниця» [3: т. 1, с. 161]. «Барвінок Ганна» (Білозерська-Куліш Олександра Михайлівна) — «Сестра В. Білозерського, дружина П. Куліша» [3: т. 1,

с. 188], проте немає інформації про другого брата М. Білозерського. У статтях про братів Білозерських не вказано про родинні зв'язки із їхньою сестрою Олександрою. «Білозерський Василь Михайлович» — «Брат М. Білозерського», «Білозерський Микола Михайлович» — «Брат В. Білозерського» [3: т. 1, с. 286]. «Анастасія Ярославна» — «дочка Ярослава Мудрого, дружина угор. короля Андраша I (Андрія, Ендре; 1046—60)» [3: т. 1, с. 79]. «Андрій Боголюбський, Андрій Юрійович Боголюбський» — «2-й або 3-й син Юрія Долгорукова, внук Володимира Мономаха. Мати — дочка половецького хана Аепа Осеневича. Перша дружина не відома, друга — осетинська княжна» [3: т. 1, с. 84]. «Анна» — «дочка імп. Романа II і сестра Василя II Болгаробійця, дружина київ. кн. Володимира Святославича. Від шлюбу з А. у Володимира народилася дочка Марія Добронега» [3: т. 1, с. 90].

В «Українській дипломатичній енциклопедії» родинні зв'язки простежено у персональних статтях, наприклад, про американських громадсько-політичних і державних діячів Бушів міститься дві окремі персональні статті. У статті про Буша Джорджа Герберта Вокера, вказано, що «амер. громад.-політ. держ. діяч, 41-й Президент США (1989—93), батько Дж. В. Буша» [6: т. 1, с. 156], але є лише одне гасло «Кеннеді Джон Фіцджеральд», в якому не зазначено жодних генеалогічних відомостей [6: т. 1, с. 608]. Про родинні зв'язки пакистанських громадсько-політичних і державних діячів Беназіри й Зульфікара Алі Бхутто зазначено у статті «Бхутто Беназір» так: «пакистанський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї великого землевласника і політ. діяча З. А. Бхутто» [6: т. 1, с. 156].

В енциклопедії «Українська мова» значний масив статей присвячено мовознавцям (у т. ч. зарубіжним), які зробили вагомий внесок у розвиток українського мовознавства. У передмові до Енциклопедії зазначено, що для забезпечення системності та логічної впорядкованості матеріалів застосовано принцип відсилань між тематично близькими статтями. Терміни, до яких застосовано відсилання, виділені курсивом [7: 5]. За таким принципом вказано й родинні зв'язки, наприклад, у статті «Білодід Іван Костянтинович» — «Батько О. І. Білодіда» [7: 51], і, відповідно, «Білодід Олександр Іванович» — «Син І. К. Білодіда» [7: 52]; «Багмут Алла Йосипівна» — «Дочка Й. А. Багмута» [7: 41], «Багмут Йосип Адріанович» — «Батько А. Й. Багмут» [7: 42].

Однак потрібно зауважити, що непослідовність у поданні інформації про родинні зв'язки все ж зафіксовано; наприклад, «Грінченко Марія Миколаївна» — «Дружина Б. Д. Грінченка», але в гаслі «Грінченко Борис Дмитрович» не зазначено жодних відомостей про родинні зв'язки [7: 126—127]; так само в статтях «Гладкий Петро Дмитрович» — «Брат М. Д. Гладкого», але «Гладкий Микола Дмитрович» — немає інформації

про П. Д. Гладкого [7: 101]; «Адріанова-Перетц Варвара Павлівна» — «Дружина В. М. Перетца» [7: 12], але «Перетц Володимир Миколайович» — немає інформації про В. П. Адріанову-Перетц [7: 491]; «Брицин Михайло Якимович» — «Батько В. М. Брицина», а «Брицин Віктор Михайлович» — відсутня інформація про М. Я. Брицина [7: 57]; «Драгоманов Михайло Петрович» — «Брат Олени Пчілки, дядько Лесі Українки» [7: 167]; «Українка Леся» — відсутня інформація про М. П. Драгоманова [7: 741].

В «Юридичній енциклопедії» подано статті про українські родини, які були причетні до державно-правової діяльності. Наприклад, про козацько-старшинський і дворянський рід «Кочубеїв» [9: т. 3, с. 379], старшинсько-дворянський рід «Милорадовичів» [9: т. 3, с. 624], про «Лазаревських» [9: т. 3, с. 448], «Марковичів» [9: т. 3, с. 583]. В окремих персональних статтях зафіксовано коротку генеалогічну інформацію, наприклад, «Кочубей Віктор Павлович» — «З відомого укр. козац.-старшин. і дворян. роду 17—19 ст.» [9: т. 3, с. 380], «Маркович Яків Андрійович» — «Походив із старшин. козац. родини» [9: т. 3, с. 380].

У «Большой российской энциклопедии» містяться статті не лише про російські, а й про відомі зарубіжні роди, наприклад, про династію царів стародавньої Македонії Антигонідів, засновником якої є Антигон I Одноокий, полководець Філіпа II й Александра Македонського, династію римських імператорів, названу на ім'я імператора Антоніна Пія — Антоніни. Удокладнено розлогі статті, в яких у хронологічному порядку зазначено засновника та представників роду, їхню діяльність, здобутки, місце роду в книзі родоводів. Окрім цього, вміщено окремі персональні статті про найвідоміших представників роду. Наприклад, разом зі статтею «Апраксини» подано також: «Апраксин Степан Федорович» — «Из рода Апраксиных», «Апраксин Федор Матвеевич» — «Из рода Апраксиных. Брат П. М. Апраксина и царицы Марфы Матвеевны, жены царя Федора Алексеевича», «Апраксин Петр Матвеевич» — «Из рода Апраксиных. Брат Ф. М. Апраксина и царицы Марфы Матвеевны, жены царя Федора Алексеевича» [1: т. 2, с. 127], «Аргуновы» [1: т. 2, с. 195]. Стаття «Арбузовы» [1: т. 2, с. 170] інформує лише про батька й сина, на відміну від українських енциклопедій, у яких подано окремі персональні статті із поміткою про родинні зв'язки. Окрім статей про знатні роди та родини, містяться також і статті-персоналії про окремих представників, у яких зазначено відомості про рід. Наприклад, «Елисеев Сергей Григорьевич» — «Из купеч. рода Елисеевых» [1: т. 9, с. 659].

Схарактеризуємо також особливості представлення родинних зв'язків на сторінках «Енциклопедії сучасної України». На жаль, коли створювали концепцію Енциклопедії, питанню родових зв'язків не надали належного значення. Тому в рекомендаціях до підготовки біографічної

статті (про персоналії) було лише зауважено, що автор та редактор повинні виявляти родинні стосунки й фіксувати їх. Цю рекомендацію реалізовано таким чином: наприклад, у статтях про вчених, митців тощо одразу після визначення особи зазначають її родинні стосунки з відомими науковцями, митцями, громадськими, політичними діячами, спортсменами, про яких вже подано або заплановано окремі статті. Це переважно спорідненість першого й другого рівнів: батько, матір, брат, сестра, дід, баба, а також чоловік чи дружина й діти; послідовність подання — за ступенем споріднення; маркують їх курсивом. У статтях про спортсменів для виокремлення фахової спадкоємності та висвітлення процесу формування династій за наявності відповідних передумов вказують: «Син (дочка) і вихованець (вихованка)...» або «Чоловік (дружина) і вихованець (вихованка)...».

У випадку, коли в «Енциклопедії сучасної України» подано низку статей про багатьох представників відомого роду, поіменно зазначають лише близьких родичів. Так, у циклі статей про родину Грушевських двоюрідні та троюрідні брати Михайла Сергійовича окреслені визначенням «Далекий родич Михайла Грушевського». Родичів видатних людей, які померли до ХХ ст., а також далеких родичів — дядьків, тіток, племінників та ін., зазначають тоді, коли вони є постатями не регіонального, а загальноукраїнського чи світового масштабу. Якщо особа перебувала в кількох шлюбах із персоналіями, статті про яких вже є або їх передбачено, зазначають переважно останній шлюб, хоча є й винятки. Наприклад, у запланованих статтях про С. Лукіянович-Туркевич і Ольгу Мак будуть згадані обидві їхні чоловіки. Якщо ж особа розлучилася, то колишнього чоловіка / дружину зазвичай не вказують. Повідомляють також про походження з давньої родини, представники якої протягом низки століть були визначними діячами в різних сферах, вживаючи формулювання на кшталт: «Походить з давнього козацько-старшинського роду».

В «Енциклопедії сучасної України» біографічними є статті не лише про персоналії, а й окремі роди. У таких статтях родинні зв'язки виділено напівжиром (хоча, якщо є згадка про особу, про яку подано окрему статтю, її маркують курсивом). Ось, наприклад: «**ДРАГОМАНОВИ** — родина. **Михайло Петрович** (псевд. і крипт.: Кирило Василенко, Волинець, М. Галицький, М. Гордієнко, П. Кузьмичевський, П. Петрик, М. Толмачов, Українець, Чудак, А-бер, А. А., М. Др. в Ж. та ін.; 18(30). 09. 1841, м. Гадяч, нині Полтав. обл. — 20. 06(02. 07). 1895, Софія) — громадсько-політичний діяч, учений і публіцист. Брат *Олени Пчілки*, дядько *Лесі Українки* та *О. Драгоманової* ... Був одружений з громад.-культур. діячкою **Кучинською Людмилою Михайлівною** (1842, м. Гадяч, нині Полтав. обл. — 15. 05. 1918, Київ) ... Діти подружжя: Світозар, Лідія та Аріадна. **Світозар** (29. 06.

1884, Женева — 04. 12. 1958, м. Рочестер, США) — економіст ... **Аріадна** (27. 03. 1877, Женева — 1954, Львів) — громадська діячка. Дружина *Івана*, мати *Аріадни Трушів* ... **Лідія** (1865 — 1937) — громадська діячка. Дружина *І. Шшиманова* ... Дочка Світозара — **Наталія** (Бартай-Арпадні; 21. 04. 1921, Київ) — громадська діячка» [4: т. 8, с. 371—372].

У методичних рекомендаціях «Авторам та редакторам, які готують статті до Енциклопедії сучасної України» (К., 2002), подано низку схем для підготовки статей-персоналій залежно від їхньої професійної діяльності (науковця, художника, письменника, спортсмена тощо), однак, схеми про підготовку статті про роди немає, що, безумовно, є упущенням. Створення такої схеми завдяки подальшим дослідженням сприятиме не лише формалізації та уніфікації представлення родинних зв'язків в ЕСУ, а й забезпечить належний для цього рівень.

Отже, енциклопедії зазвичай мають свої традиції подання інформації про родинні зв'язки. Великою мірою це зумовлено характером енциклопедичного видання, його концептуальними засадничими положеннями, належністю його до того чи іншого типу. Констатуємо, що висвітлення родинних зв'язків на сторінках проаналізованих енциклопедій не досконале й потребує певного корегування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большая Российская энциклопедия: В 35-ти т. — Т. 1—27 / Под. ред. Ю. С. Осипова. — М.: БРЭ. — 2004—2015.
2. Большая советская энциклопедия: В 30 т. / Глав. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М.: Советская энциклопедия, 1969—1978.
3. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Гол. ред. В. А. Смолій. — К.: Наукова думка, 2003—2013.
4. Енциклопедія сучасної України: У 30-ти т. / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, О. М. Романів, М. Г. Железняк, В. М. Баранецький та ін. — Т. 1—15. — К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2001—2014.
5. Енциклопедія українознавства. Словникова частина: В 11 т. / Гол. ред. В. Кубійович, А. Жуковський. — Париж; Нью-Йорк, 1954—1995.
6. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Гол. ред. Л. В. Губерський. — К.: Знання України, 2004.
7. Українська мова: Енциклопедія / Редкол: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Заблюк та ін. — 3-ге вид. — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007.
8. Українська Радянська Енциклопедія: У 12 т. / За ред. М. П. Бажана. — 2-ге вид. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1974—1985.
9. Юридична енциклопедія: У 6 т. / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998—2004.

УДК 929Кубійович

Наталія Попович-Кузнецова

науковий співробітник

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Епістолярна спадщина В. Кубійовича: документальна історія створення «Енциклопедії українознавства»

Ім'я Володимира Кубійовича стоїть поруч з іменами таких видатних діячів української науки, як С. Рудницький, І. Раковський, Д. Штогрин, В. Дорошенко та ін. І хоча воно добре знане за межами України, в нашій державі відоме лише серед незначної кількості науковців або в колі зацікавлених осіб. Людині, яка прожила майже століття, сповненого такими подіями, як Перша і Друга світові війни, наслідком яких стали глобальні зміни в житті суспільства і кожного громадянина, розпад трьох великих імперій і поява молодих держав, не забракло сил розпочати нову справу, можливо, найважливішу у своєму житті — створення «Енциклопедії українознавства» (ЕУ). Якби В. Кубійович не поклав на алтар енциклопедії майже половину свого життя, він, напевне, зробив би не менш блискучу наукову кар'єру, як його двоюрідний брат Казимир Добровольський.

У 6-му томі словникової «Енциклопедії українознавства» (ЕУ-1, 1962) вміщено відносно невелику за обсягом статтю про В. Кубійовича як про відомого географа й демографа, одним реченням згадується про його причетність до ЕУ. Натомість у 2-му томі словникової англійської енциклопедії українознавства (АЕУ-2, 1988) до визначення географ і демограф автори додали ще й енциклопедист (цьому аспекту його діяльності присвячено значну частину статті).

Так, для вчених-географів В. Кубійович відомий як визначний науковець, дослідник етнічних українських земель; для наукових і громадських організацій — як один із ініціаторів відновлення НТШ в Європі (згодом — його голова), організатор наукового осередку української еміграції в Сарселі (Франція); для українського народу в цілому В. Кубійович став творцем незаангажованого наукового видання, що відображало матеріальне, культурне і політичне життя українців від найдавніших часів до 60-х рр. ХХ ст. — ЕУ. Сам же Володимир Михайлович уважав, що

«український учений не повинен займатися в першій мірі тими проблемами, які для нього особисто милі, але цими проблемами, які є потрібні для нації»¹. А для нації (мова йде про українців і осіб українського походження) потрібно було «джерело правдивих інформацій про минуле і сучасне України»². Своєрідним джерелом цих знань стала ЕУ.

У житті й діяльності В. Кубійовича виділяють три основні етапи: довоєнний, воєнний і повоєнний. Кожен із них має чітко окреслені риси, як-то певні сфери зацікавлення, котрі, однак, певним чином переплітаються.

На першому етапі відбувалося становлення В. Кубійовича як науковця (його навчання в Ягеллонському університеті; отримання вченого звання доцента, що давало право на викладацьку діяльність; видання найвагоміших його праць — «Атласу України і сумежних країв» (1937) та «Географії українських і сумежних земель» (1938), низки карт, що репрезентують територію України в етнічних межах українського народу).

Період Другої світової війни дає оцінку громадсько-політичній діяльності Кубійовича (він був одним із засновників дивізії «Галичина», керівником Українського центрального комітету, централі допомогових організацій у Галичині, Лемківщині, Підляшші, Холмщині).

Становлення Кубійовича як енциклопедиста, невтомного творця книги знань українського народу, відбувалося у повоєнний період в еміграції.

Нелегко давалися Володимирі Михайловичу організація й видання ЕУ (гаслової, а згодом і словникової частин). Та навчений роками клопіткої наукової праці в Ягеллонському університеті, не без долі педантизму працював він і на користь ЕУ. Нині важко сказати, чим найбільше спричинився В. Кубійович до появи ЕУ: чи то самою ідеєю такого фундаментального видання, чи організацією цієї справи в Мюнхені, а згодом і в Сарселі, чи низкою фахових статей, підготовлених і вміщених ним до Енциклопедії. Зрозуміло лише одне: без Кубійовича ЕУ б не існувала. Для нього це було справою всього життя, принаймні більшої його частини, а для читачів ЕУ стало нетлінним результатом діяльності її творця. За життя Кубійовича видано три томи гаслової ЕУ (ЕУ-1), дев'ять томів ЕУ-2, два томи гаслової англійськомовної ЕУ (АЕУ-1), один том АЕУ-2. Після його смерті було видано ще 10-й і 11-й томи ЕУ-2 та 2-й і 3-й томи АЕУ-2.

Напевно, коли вибирав Кубійович між науковою діяльністю і працею над Енциклопедією, навіть не уявляв, які труднощі можуть спіткати в реалізації кінцевої мети. Так, у листі до отця Решетилу (від 2 січня 1951) він, зокрема, зазначав: «Як і давніше, так і тепер сиджу у полоні

¹ Лист до Василя Мудрого в Авгсбург, від 15 грудня 1947.

² В. Кубійович. Мені 70. — Париж; Мюнхен, 1970. — С. 116.

в роботах, зв'язаних з Енциклопедією. Трудно собі уявити кілька з тим праці, у зв'язку з розпорошенням авторів, браком бібліотек, непевної загальної ситуації, друкарськими труднощами і постійно такою фінансовою ситуацією, яка граничить зі сидженням над пропастью. До цього маса персональних труднощів, які об'єктивно зовсім не потрібні». Значні труднощі були пов'язані з підбором авторів і матеріалів до Енциклопедії. Так, майже легендою стало написання статті про найновішу історію України (1917—1921 роки), коли статтю готував Дорошенко, правив Оглоблин, другий варіант статті надав Терлецький, а загальне редагування здійснив Кубійович, враховуючи значну кількість рецензій і зауважень різних науковців.

В. Кубійович частково прилучився до енциклопедичної справи ще за часів своєї праці в «Українській загальній енциклопедії» (УЗЕ), для якої підготував статтю з антропогеографії та демографії України (3-й т., 1935). В цих матеріалах подав нові статистичні дані про національний склад українських етнічних земель, окрім цього, вмістив етнічні карти українських земель і розселення українців. Окремі матеріали УЗЕ згодом стали основою для написання статей до ЕУ. Це пояснювалося перш за все відсутністю фахівців із певної тематики (напр., стаття «Військо»), незначною кількістю галузевої літератури, зокрема з україністики, а також неможливістю, з огляду на певну віддаленість від України, нових статистичних та фактичних даних. Українські гасла УЗЕ склали основу каталогу ЕУ-1, доповненого згодом з інших енциклопедичних видань, довідників, книжок, журналів та газет.

Тяжка праця тривала й над укладанням каталогу ЕУ-2, як зазначав Кубійович у «Мені 85», для укладання цього каталогу (зокрема на поділ гасел за ділянками і величиною, а також на можливі пошуки матеріалів для опрацювання цих гасел) необхідно було майже два роки. Цей каталог, необхідний для будь-якого енциклопедичного видання, є частково відносним, з огляду на історичні зміни в суспільстві, появу нових понять, іншого, подекуди цілком протилежного трактування усталених явищ. Однак це не питання кількох років чи навіть десятиліть, і стосовно даної Енциклопедії можна впевнено сказати, що переважна більшість її статей залишатиметься актуальною впродовж тривалого часу. Її матеріали складають основу багатьох сучасних галузевих енциклопедій, біографічних довідників тощо.

Докладні біографічні дані з життя і діяльності В. Кубійовича представлено в його спогадах «Мені 70» і «Мені 85». Кожна сторінка цих мемуарів сповнена завзятої енергійності, надлюдської витривалості й небайдужості до національної справи її творця. Через ці книжки проходять

сотні відомих і маловідомих прізвищ представників української інтелігенції в еміграції і в Україні, які були більш-менш причетні до видання ЕУ. Цікавим для дослідників життєвого шляху В. Кубійовича є його листування з визначними українськими науковцями, політичними, громадськими й релігійними діячами в еміграції. Ці листи становлять історичну цінність як пам'ятки з життя української еміграції в повоєнний час, вони містять значний матеріал про діяльність українських установ у еміграції, зв'язки окремих українських наукових осередків за кордоном (НТШ, УВУ та ін.). Вони дають змогу прослідкувати історію появи Енциклопедії очима її творця.

З огляду на часовий проміжок написання ЕУ найбільш продуктивним для науковців є повоєнний період листування Кубійовича, а саме 1947—1952 рр. (опрацювання і видання ЕУ 1). У будь-якій справі найважливішим є початок, і від того, позитивний він чи негативний, залежить подальша реалізація задуманого. Вже у листі до Відділу культури і освіти Центрального представництва Української еміграції в Авґсбурзі (Мюнхен, 12. 11. 1947) Кубійович включає ЕУ до переліку видань НТШ, рукописи яких готові до друку або ж опрацьовуються. У листі до Василя Мудрого в Авґсбург (Мюнхен, 15. 12. 1947) Кубійович говорить про збирання матеріалів до 1000-сторінкової ЕУ, яка «має бути найновішою на довший час книжкою з відомостями про Україну і українців ... її співробітниками будуть всі визначніші учені і діячі ... вийде в українській, англійській і німецькій мовах».

Під час роботи над ЕУ-1 була задіяна лише частина наукового потенціалу нації, переважно через від'їзд багатьох науковців за океан. Цікавими були пріоритети В. Кубійовича стосовно підбору авторів: він не ділив їх на вихідців із Західної України та вихідців з Центральної та Східної України, він бачив у них перш за все фахівців чи нефахівців. А загалом зазначав так: «ЕУ є такою, якою є українська наука і її носії — українські вчені». Стосовно опрацювання статей, то, зокрема, у листі до Американського відділу НТШ (Сарсель, 05.08.1952), Кубійович зазначав, що в ЕУ-1 «кожна стаття була рецензована кількома фахівцями, знову доповнювана і змінювана; не одну статтю треба було замінити іншою вдруге і втретє; кожна стаття автора, що дізнала змін з боку редакції, була ще ним додатково апробована». Не вдалося також реалізувати задум видання ЕУ німецькою мовою. Певний час була ідея видати в скороченому варіанті Енциклопедію німецькою мовою (це мала бути гаслово-словникова енциклопедія, яка містила б статті з ЕУ-1 та ЕУ-2). Однією з основних проблем видання була відсутність фінансування. Майже в кожному листі згадується про скрутне фінансове становище, прохання допомоги. Окрім

підтримки Риму, Пластового Руху, громадських організацій, надходила також матеріальна допомога і від приватних осіб. Із запланованих 2-х томів ЕУ-1 з'явилося 3 томи; матеріали про українську еміграцію закордоном не вийшли окремим томом в ЕУ-1, а увійшли згодом до ЕУ-2.

І хоча сам Кубійович неодноразово писав у своїх спогадах, що енциклопедія забирала у нього майже весь час і висмоктувала всі сили, і що він мусив звести до мінімуму свої інші обов'язки (голова НТШ у Європі і централі всього НТШ), він вважав її справою свого життя, своєрідною шанною українському народові, його багатій історичній, науковій і культурній спадщині. Ім'я Кубійовича не ввійшло в шкільні підручники чи посібники для студентів (не профільних спеціальностей), але воно посіло почесне місце в літописі українського народу, зокрема серед представників української еміграції.

УДК 655.28.021

Мікола Трус

кандыдат філалагічных навук, дацэнт,

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт

Українская літаратура на старонках энцыклапедыі «Максім Багдановіч»

Традыцыйнае цэласнае ўспрыманне асобы і творчасці класіка беларускай літаратуры Максіма Багдановіча (1891 — 1917) для шырокай чытацкай аўдыторыі, як правіла, трымаецца сілавога поля вядомых метафарычных вызначэнняў: «пясняр чыстай красы», «госць з высокага неба», «страцім-лебедзь беларускай літаратуры», «беларускі Ікар» і інш. Гэтаму паспрыялі акалічнасці жыццёвай і творчай біяграфіі паэта: ранняя страта маці; адарванасць ад радзімы ва ўзросце 5 гадоў (жыў з сям'ёй у Ніжнім Ноўгарадзе і Яраслаўлі); смерць удалечыні ад роднага краю (пахаваны ў Ялце). Зборнік «Вянок» (Вільня, 1913) — адзінае кніжнае выданне, якое аўтар пабачыў пры жыцці.

Энцыклапедыя як універсальны збор матэрыялаў пра жыццё і творчасць пісьменніка, акружэнне, эпоху, шматбаковае асэнсаванне пакінутага ў мастацтве слова, іншамоўнае перастварэнне заклікана трымацца яго вялікасці факта, выверанай і дакладнай інфармацыі, аб'ектыўнасці.

Выданне персанальнай літаратурнай энцыклапедыі «Максім Багдановіч» (2011)¹ стала вехавай падзеяй у гісторыі нацыянальнай культуры. Натуральны поступ гісторыі, развіццё гуманітарнай навукі падказвае: не трэба спяшацца падводзіць рысу. Змяняюцца часы, уносяцца карэктывы ў сістэму каштоўнасных, вартасных падыходаў да асэнсавання. Творчасць М. Багдановіча тым і прыцягальная на стагоддзі, што валодае жывой пульсаваннем слова, непаўторнымі эмоцыямі. Прадстаўленай энцыклапедыяй падсумоўваецца найперш фактаграфічная база жыцця і творчасці паэта, прадэманстравана ступень навуковай спеласці і цэласнасці яе ўспрымання сёння.

Персанальныя літаратурныя энцыклапедыі — гэта выданні энцыклапедычнага жанру, цалкам прысвечаныя аднаму пісьменніку, у якіх дэтальна пададзены біяграфія, творчасць, гісторыя іх даследавання і асэнсавання. Як паказвае міжнародны вопыт, такія выданні могуць быць плёнам калек-

¹ Максім Багдановіч: энцыклапедыя / Склад. І. У. Саламевіч, М. В. Трус; навук. рэд. М. В. Трус; рэдкал.: Т. У. Бялова (гал. рэд.) і інш. — Мінск: Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2011. — 608 с.

тыўнай або індывідуальнай даследчыцкай працы. Персанальныя энцыклапедыі, як правіла, акрэсліваюць пэўны этап вывучэння творчай спадчыны аднаго з класікаў нацыянальнай літаратуры.

На Захадзе персанальныя энцыклапедыі ўпершыню ўбачылі свет у канцы XIX ст., найбольшае іх распаўсюджанне прыйшлося на XX ст. Вынікам працы літаратуразнаўцаў, мастацтвазнаўцаў, гісторыкаў сталі энцыклапедыі, энцыклапедычныя даведнікі, прысвечаныя Р. Бёрнсу, Ч. Дзікенсу, І. В. Гётэ, У. Блэйку, Ф. Кафку, У. Тэкерэю, Ф. Шылеру, У. Шэкспіру і іншым пісьменнікам. Праца над першай персанальнай літаратурнай энцыклапедыяй на тэрыторыі былога СССР — Пушкінскай — была распачата ў 1930-я гг., і да гэтага часу мы маем магчымасць азнаёміцца толькі з этапнымі вынікамі гэтага маштабнага праекта. За савецкім часам першым літаратурным выданнем энцыклапедычнага характару стаў **Шаўчэнкаўскі слоўнік** у 2 тамах (1976 — 1977), падрыхтаваны Інстытутам літаратуры імя Т. Р. Шаўчэнкі АН УССР.

Адной з найлепшых у гісторыі еўрапейскай энцыклапедыстыкі лічыцца **Лермантаўская энцыклапедыя** (1981), праца над якой вялася ў Інстытуце рускай літаратуры (Пушкінскім доме) з 1958 г. Выданне абагульніла напрацоўкі лермантазнаўства, стала ўзорам для даведачнай літаратуры падобнага кшталту ў савецкай і постсавецкай інфармацыйна-культурнай прасторы. Тэматычныя блокі энцыклапедыі складаюць своеасаблівы зместавы канон персанальных літаратурных энцыклапедыяў: агульныя звесткі пра жыццё і творчасць, радавод, літаратурнае і побытавае акружэнне, паслядоўнікі, даследчыкі, асэнсаванне сюжэтаў і вобразаў у розных відах мастацтва, асаблівасці паэтыкі, сувязі М. Лермантава з замежнымі літаратурамі, лермантаўскія мясціны і інш. Кожнаму твору адведзены асобны артыкул.

Новае жыццё расійская практыка падрыхтоўкі і выпуску персанальных літаратурных энцыклапедыяў атрымала ў пачатку 1990-х гг. На гэты працэс накладвалі адбітак шэраг акалічнасцей найноўшай гісторыі: камерцыялізацыя кніжнай справы, неабходнасць мабільна рэагаваць на патрэбы і запыты чытача, канкурэнцыя на рынку кніжнай прадукцыі і інш. Аўтару гэтых радкоў падрабязна разглядаў еўрапейскі і беларускі вопыт у сваіх некаторых публікацыях².

Значнымі падзеямі нацыянальнага і агульнасаюзнага ўзроўняў стала выданне беларускіх даведнікаў: персанальнага літаратурнага **«Янка Купала»** (1986, 3095 артыкулаў) і персанальнага культуралагічнага, мастацтвазнаўчага **«Францыск Скарына і яго час»** (1988, 728 артыкулаў). Адзначым парадаксальнасць афіцыйнага жанравага вызначэння гэтых

² Трус М. Энцыклапедыя «Максім Багдановіч»: Пераемнасць традыцый, гісторыя стварэння // Роднае слова. — 2011. — № 12. — С. 4—7.

фундаментальных прац: «энцыклапедычны даведнік» на вокладцы і «энцыклапедыя» ў анатацыі ці ва ўступным артыкуле. Прыцягальнае слова Максіма Багдановіча, класіка беларускай літаратуры, амаль тры дзесяцігоддзі таму паклікала да жыцця значную для беларускай культуры ініцыятыву: стварэнне і выданне энцыклапедыі паэта. Падобны вопыт у інфармацыйна-культурнай прасторы былога Савецкага Саюза ўжо быў назапашаны дзякуючы энцыклапедычнаму даведніку «Янка Купала», ды і папярэднікі — Шаўчэнкаўскі слоўнік і Лермантаўская энцыклапедыя давалі на той час узор аб'яднанай працы літаратуразнаўцаў, мастацтвазнаўцаў, архівістаў, спецыялістаў музейнай справы.

У 1987 г. па ініцыятыве загадчыка рэдакцыі БелСЭ імя П. Броўкі Івана Саламевіча пачалася праца над будучай энцыклапедыяй. Даследчыкам быў складзены слоўнік, запрошаны да супрацоўніцтва вядучыя багдановічазнаўцы. Ініцыятыва І. Саламевіча насіла прыватны характар, не была аформлена арганізацыйна, падмацавана фінансава; да гэтага дадаўся яшчэ шэраг неспрыяльных абставін аб'ектыўнага характару, таму ў пачатку 1990-х гг. праца над энцыклапедыяй была спынена, а падрыхтаваныя артыкулы ляглі ў архіў выдавецтва.

Толькі ў 2008 г. па ініцыятыве навукоўцаў НАН Беларусі, супрацоўнікаў Літаратурнага музея М. Багдановіча, Нацыянальнага архіва, выкладчыкаў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта справу ўдалося рэанімаваць. Нарада ініцыятыўнай групы прайшла 9 красавіка 2008 г. у музеі паэта. На грамадскіх пачатках каардынатарам, навуковым рэдактарам будучага выдання быў абраны былы дырэктар Літаратурнага музея М. Багдановіча, літаратуразнаўца, кандыдат філалагічных навук, дацэнт Мікола Трус.

З запрашэннем вядучых навукова-даследчых арганізацый Рэспублікі Беларусь быў удакладнены слоўнік, падрыхтаваны І. Саламевічам, з улікам новых рэалій часу, стану гуманітарнай навукі, дасягненняў у галіне багдановічазнаўства. Вызначыўся найбліжэйшы план дзеянняў, канстатавалася неабходнасць перагляду і дапрацоўкі раней сабраных матэрыялаў у сувязі са зменай ідэалагічнай каштоўнаснай парадыхмы ў грамадстве. Праца атрымала новы імпульс, калі выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі» ўзначаліла Таццяна Бялова. Для рэдакцыйнай калегіі, аўтарскага, рэдактарскага калектываў стала відавочна, наколькі перапынак у працы над выданнем аб'ектыўна паспрыяў назапашванню фактаграфічнай базы; за кароткі па гістарычных маштабах перыяд у нацыянальную культуру былі вернуты выбітныя асобы, якія былі знаёмыя з М. Багдановічам, спрыялі папулярызаванні і навуковаму асэнсаванню яго творчасці.

У 1991 г. у Мінску да 100-годдзя з дня нараджэння паэта былі адчынены Літаратурны музей М. Багдановіча і яго філіял «Беларуская хатка», якія сталі важнымі цэнтрамі экспанавання матэрыялаў, звязаных

з жыццём і творчай дзейнасцю песняра чыстай красы, яго акружэння, а таксама ўзялі на сябе ролю лакаматываў навуковай думкі: тут праводзяцца міжнародныя навукова-практычныя канферэнцыі, выдаюцца зборнікі архіўных матэрыялаў. У пачатку XXI ст. набыў завершаныя абрысы філіял «Фальварак Ракуцёўшчына» ў Маладзечанскім раёне Мінскай вобласці.

Асноўныя кірункі ў галіне багдановічазнаўства ў апошнім дзесяцігоддзі XX ст. — першым дзесяцігоддзі XXI ст. былі непасрэдным чынам звязаныя з грамадска-палітычнай сітуацыяй у Беларусі, набыццём і ўмацаваннем дзяржаўнага суверэнітэту. Адкрытасць архіваў, вяртанне раней забытых імёнаў нацыянальнай гісторыі, актыўны міжкультурны дыялог, далучэнне да сілавога культурнага поля краіны беларускай дыяспары акрэслілі новыя далягляды для гэтай галіны айчыннага літаратуразнаўства.

Вехавай падзеяй стала выданне Інстытутам літаратуры імя Янкі Купалы АН Беларусі Поўнага збору твораў Максіма Багдановіча ў 3 тамах (1992, 1993, 1995), у якім сабрана ўся вядомая спадчына паэта, зняты купюры з яго твораў. У працы над энцыклапедыяй сышліся розныя пакаленні даследчыкаў. Для навукоўцаў, аматараў творчасці М. Багдановіча засталіся артыкулы вядучых навукоўцаў, якіх ужо з намі няма: Н. Ватацы, М. Грынчыка, У. Калесніка, Г. Кахановіча, Г. Кісялёва, Л. Тарасюк, Т. Чабан і інш. Вялікі працы, заставаліся нязменнымі стыржавымі прадстаўнікі старэйшага пакалення даследчыкаў: В. Рагойша, Т. Кабржыцкая, М. Мушынскі, Я. Градніцкі і інш.

Даследаванні прысвечаны праўдзіваму і поўнаму асвятленню ўзаемадачыненняў М. Багдановіча з дзеячамі беларускага адраджэння, украінскімі пісьменнікамі пачатку XX ст., стварэнню дэталёвага радаводу паэта, увядзенню ў навуковы ўжытак невядомых архіўных матэрыялаў, асэнсаванню месца класіка беларускай літаратуры ў беларускай, славянскай, заходнееўрапейскай, сусветнай культурнай прасторы.

Ролю масмедыйнай падтрымкі працы над энцыклапедыяй узяў на сябе навуковы і метадычны часопіс «Роднае слова». Да 120-годдзя з дня нараджэння М. Багдановіча часопіс рыхтаваўся асабліва грунтоўна. Яшчэ са студзенскага нумара за 2009 г. пачала дзейнасць рубрыка «У энцыклапедыю “Максім Багдановіч”», якая фактычна ўзяла на сябе ролю стымулу працы над выданнем, што рыхтавала выдавецтва «Беларуская энцыклапедыя імя П. Броўкі». Такі факт супрацоўніцтва яшчэ не меў прэцэдэнтаў у гісторыі беларускай гуманітарнай навукі. Часопісныя публікацыі стымулявалі актыўнасць даследчыкаў, дазвалялі падаць сціслы даведачны матэрыял у пашыраным варыянце. Артыкулы пра М. Багдановіча не абмяжоўваліся гэтай рубрыкай, сістэматычна публікаваліся ў іншых раздзелах. Публікацыі падказвалі новыя тэмы для энцыклапедыі: успрыманне творчасці паэта вачыма нашаніўскіх сучаснікаў, М. Багдановіч і

параўнальнае літаратуразнаўства, жыццё і творчасць паэта ў інтэрнэт-прасторы і інш. Артыкулы адразу дэманстравалі як мінімум дваісты характар тэм: падводзілі пэўную рысу пад напрацаваным матэрыялам і адначасова вызначалі перспектывы для далейшых пошукаў, новых падыходаў, замацоўвалі адкрыты характар узнятых пытанняў.

Можна сцвярджаць, што энцыклапедыя «Максім Багдановіч», плён працы некалькіх пакаленняў навукоўцаў, адпавядае стану сучаснага багдановічазнаўства і літаратуразнаўства ўвогуле. Гэта першае выданне. Імклівы час, новыя гарызонты айчынай гуманітарыстыкі прыўносяць свае карэктывы. Але і тое выданне, якое чытач трымае перад сабой, ужо гісторыя сама па сабе.

Тэма «Максім Багдановіч і ўкраінская літаратура» не належыць да ліку новых ці найменш распрацаваных, але праца над энцыклапедыяй дазволіла высветліць і ліквідаваць некаторыя інфармацыйныя лакуны, утвораныя цензурай, а таксама ідэалагічнымі перасцярогамі савецкага часу.

Класік беларускай літаратуры добра ведаў украінскую літаратуру, фальклор, па-украінску пісаў сам (артыкул «Забутый шлях»). Пяру Максіма Багдановіча належыць шэраг артыкулаў пра выдатных украінскіх пісьменнікаў: Т. Шаўчэнку, І. Франку, У. Самійленку, І. Чупрынку, У. Віннічэнку. У яго літаратурна-крытычных працах узгадваюцца таксама В. Кабылянская, В. Стафанік, Ю. Фядзьковіч, І. Катлярэўскі, П. Гулак-Арцямоўскі і многія іншыя.

Максім Багдановіч быў прапагандыстам, перакладчыкам украінскай літаратуры. На яго аўтарскім рахунку шэраг гісторыка-этнаграфічных нарысаў: «Галицкая Русь», «Червонная Русь», «Львов», «Угорская Русь», «Украинское казачество» і інш. Пісьменнік адным з першым зрабіў спробу ўсебакова прааналізаваць паэзію Т. Шаўчэнкі. Рускамоўныя артыкулы «Краса и сила», «Памяти Т. Г. Шевченко» былі напісаны да 100-годдзя з дня нараджэння вялікага Кабзара. Ва ўмовах забароны царскім урадам на афіцыйнае святкаванне юбілею названя публікацыі варта разглядаць не толькі з пункту гледжання правамоцнасці літаратуразнаўчых ацэнак, але і як своеасаблівы жэст грамадзянскай мужнасці і глыбокай павагі да класіка ўкраінскай літаратуры.

У энцыклапедыі «Максім Багдановіч» у шэрагу прадстаўленых 1585 артыкулаў 101 прысвечаны наўпрост украінскай літаратуры і культуры. Украініка на ўзроўні згадак персаналій, падзей, паралеляў шырока прадстаўлена таксама ў многіх іншых матэрыялах. Сярод найбольш плённых аўтараў-украіназнаўцаў Т. Кабржыцкая, В. Рагойша, В. Чабаненка, П. Навойчык, Ж. Шаладонава і інш.

Грунтоўны артыкул «Украінская літаратура і М. Багдановіч» напісала В. Ляшук. Трэба адзначыць, што сярод усіх матэрыялаў, што тычацца

іншанацыянальных літаратур і беларускага паэта, гэты самы вялікі, займае амаль 11 старонак выдання. Рэдакцыйная калегія пайшла на такую непрапарцыянальнасць, адчуваючы патрэбу сплаціць доўг памяці перад растраленым пакаленнем, украінскімі выгнаннікамі на чужыне — перад усімі патрыётамі, чые імёны на дзесяцігоддзі былі прымусова забыты.

Праца над энцыклапедыяй дазволіла нязмушана і максімальна карэктна асвятліць забытыя ці нападзеныя старонкі (на ўзроўні падзей і персаналій) беларуска-ўкраінскага культурнага дыялогу. Мы звернемся толькі да некаторых фактаў.

Брашура М. Багдановіча «**Білоруське відродженне**» была выдадзена на ўкраінскай мове ў Вене ў 1916 г.³ Пераклад зроблены з часопіснага варыянта артыкула. Паміж тэкстамі ёсць разыходжанні. У тэксце перакладу, напрыклад, адсутнічае *Postscriptum*. Уключаны невялікі рэдактарскі каментарый.

«Білоруське відродженне» выдадзена Саюзам вызвалення Украіны, арганізацыяй, створанай у 1914 у Аўстра-Венгрыі на чале з Дз. Данцовым для актывізацыі і кансалідацыі дзейнасці ўкраінскіх партый і грамадска-палітычных пляняў Галіцыі і Наддняпроўскай Украіны напярэдадні і ў пачатку Першай сусветнай вайны. СВУ разгарнуў актыўную выдавецкую і агітацыйную дзейнасць, якая выходзіла за межы Аўстра-Венгрыі. На розных мовах было наладжана выданне навукова-папулярных брашур, прысвечаных гістарычнаму мінуламу і сучаснасці Украіны. Сярод іх папулярныя спеўнікі, класіка і найноўшая мастацкая літаратура, гістарычныя нарысы, брашуры, прысвечаныя разгляду ўкраінскага пытання ў міжнароднай палітыцы пачатку ХХ ст.

Асобны тэматычны блок складалі выданні, што знаёмілі еўрапейскіх чытачоў з іншымі нацыянальнымі рухамі: «Фінляндцыя і фінляндскае пытанне» І.Бачкоўскага, «Роля Украіны ў балгарскім адраджэнні» І. Шышманова, а таксама «Беларускае адраджэнне» М. Багдановіча.

Выхад брашуры М. Багдановіча прыйшоўся на круты пералом у міжнароднай палітыцы, новую хвалю нацыянальнага адраджэння паняволеных еўрапейскіх народаў. Венскае выданне зафіксавала істотнае пашырэнне «геаграфіі» распаўсюджання працы класіка беларускай літаратуры. Гэта была адна з першых спроб засведчыць у Заходняй Еўропе пастаноўку так званага беларускага пытання, пазнаёміць шырокую аўдыторыю з даўняй і новай літаратурай і культурай Беларусі. Гэта быў голас беларуса, прамоўлены з беларускіх нацыянальных пазіцый. Выданне, можна меркаваць, знайшло ўдзячнага чытача ў Аўстра-Венгрыі, краіне, дзе славяне складалі значную частку насельніцтва і для якіх нацыянальнае

³ Богданович М. Білоруське відродженне. — Відень, 1916.

пытанне на той час стала вельмі актуальным. Граматычнай асновай мовы перакладу з'яўляецца галіцкі дыялект. Імя перакладчыка ў выданні не пазначана. Існуе меркаванне, што пераклад мог зрабіць сам М. Багдановіч. На такую думку наводзяць факты сур'езнага і мэтанакіраванага вывучэння ім літаратуры, гісторыі, культуры Галіччыны, шэраг напісаных ім артыкулаў, якія засведчылі добрае веданне асноўных прац украінскіх даследчыкаў па гэтых тэмах. Адно з пацверджанняў — даследаванне М. Багдановіча «Образы Галиции в художественной литературе» («Русский экскурсант», 1915, № 1—2).

Для таго, каб даследчыкі змаглі адчуць розніцу моўных сістэм, укладальнікі Поўнага збору твораў М. Багдановіча ў 3 т. змяцілі ў каментарыях да акадэмічнага выдання ўрывак з тэксту брашуры ў яго працытанні на сучаснай украінскай літаратурнай мове.

Выдаўцы брашуры не абмежаваліся толькі публікацыяй даследавання М. Багдановіча, да аўтарскага тэксту далучаны палітычны дадатак: праграмны палітычны дакумент «Канфедэрацыя Вялікага Літоўскага Княства» і адозва да грамадзян у сувязі з актуальным момантам актывізацыі нацыянальна-вызваленчай барацьбы, патрэбай яднання нацыянальных сіл у час Першай сусветнай вайны (абодва тэксты ў брашуры названы «адозвамі»). У брашуры наконт гэтых публікацый прыведзены наступныя каментарыі: «У дадатку да працы д.[октара] М. Багдановіча пра нацыянальна-культурнае адраджэнне Беларусаў мы падаем тут два дакументы з пазнейшага ваеннага часу, выразна палітычнага зместу. Гэта адозвы палітычных арганізацый Беларусаў, Літоўцаў і іншых народаў, што жывуць на Беларусі і Літве, у якіх выстаўляецца патрабаванне ўтварэння з Беларусі і Літвы асобнага, незалежнага літоўскага княства. Гэтыя адозвы даюць паняцце пра палітычныя накірункі Беларусаў у час вайны і, хоць не звязаны непасрэдна з тэмай працы д. Багдановіча, не будуць і лішнімі пры ёй, бо яднаюць мінулае з найсвяжэйшым сучасным, хоць і без асвятлення гэтага апошняга палітычнага факта, які ў аднолькавай ступені адносіцца да Літвы і Беларусі». Факт наяўнасці ў брашуры М. Багдановіча палітычнага дадатку ў каментарыях да Поўнага збору твораў М. Багдановіча ў 3 тамах (1993 — 1995) не быў адзначаны. Упершыню гэтае выданне цэласна было апісана на старонках часопіса «Роднае слова»⁴.

Паводле нашых назіранняў, у гісторыі ўкраінскага прыгожага пісьменства **Аляксандр Алесь** (укр. Олександр Олесь; 1878 — 1944) рэпрэзентуецца найперш як чужоўны лірык. Літаратуразнаўства савецкага перыяду доўгі час разглядала яго спадчыну ў прамой праекцыі стаўлення пісьменніка да ключавых падзей першых дзесяцігоддзяў XX ст.: вітаў

⁴ Трус М. Венскае выданне брашуры Максіма Багдановіча «Беларускае адраджэнне» (1916): Вядомае і невядомае // Роднае слова. — 2009. — № 1. — С. 28—31.

нацыянальна-вызваленчую стыхію 1905 — 1907 гг., прызнаваў лютаўскую рэвалюцыю 1917-га, не прыняў Кастрычніцкую рэвалюцыю, пасля якой падаўся ў эміграцыю.

Жыццё на чужыне давала падставы для фарміравання ў Савецкім Саюзе ідэалагічных клішэ на доўгія дзесяцігодзі, завочнага, а потым і пасмяротнага абвінавачання паэта ў буржуазным нацыяналізме і шавінізме. Часы мяняліся. І вось ужо не адно дзесяцігоддзе творчасць А. Алеся займае належнае месца ў нацыянальнай культурнай скарбніцы, асэнсоўваецца, множыцца культурнай інтэрпрэтацыяй: каля трыццаці яго вершаў пакладзены на музыку найлепшымі ўкраінскімі кампазітарамі. Вельмі парадаксальна, што пра паэта, аднаго з першых, хто непасрэдным чынам спрыяў умацаванню ўкраінска-беларускіх літаратурных сувязей на пачатку ХХ ст., сёння ў Беларусі вядома вельмі мала, абышла яго ўвагай і даведчаная літаратура, у прыватнасці ў Беларускай энцыклапедыі ў 18 тамах пра Аляксандра Алеся — ні радка.

Спачатку публікацыя ў «Родным слове»⁵, а потым артыкул у энцыклапедыі «Максім Багдановіч» дапамаглі засведчыць у беларускай інфармацыйна-культурнай прасторы, што гэта адна са знакавых постацей украінскай літаратуры першых дзесяцігоддзяў ХХ ст. А. Алесь істотна пашырыў эмацыйны, тэматычны, стылёвы дыяпазон нацыянальнай лірыкі, на якасна новым узроўні прадэманстравалі патэнцыяльную сілу ўкраінскага мастацкага слова. Адзін з рускіх даследчыкаў у імкненні наблізіць мінулае да сучаснасці прапанаваў сваё «вымярэнне» часу — поціск рукі. «Я цісну руку ўнуку Льва Талстога, — прыкладна так разважае ён, — праз бацьку гэта прамы нашчадак пісьменніка. Значыць, мяне падзяляюць ад класіка рускай літаратуры ўсяго толькі два поціскі рукі».

Сёння творчасць А. Алеся трывала валодае ўвагай украінскіх даследчыкаў. Аўтару гэтых радкоў пашчасціла пазнаёміцца ў час навуковай стажыроўкі ў Браціславе ў 2005 г. з акадэмікам Міколам Неврлі, адным з найбольш аўтарытэтных украінскіх, а таксама славацкіх, чэшскіх даследчыкаў, выпускніком Карлава ўніверсітэта ў Празе, які асабіста ведаў А. Алеся. Такім чынам здзейсніўся непасрэдны, «фізічны» дотык да ўкраінскай класікі праз поціск рукі патрыярха славацкай украіністыкі, што дазволіла не прапанаваць чытачам рэфератыўны погляд на творчасць пісьменніка, а даць некалькі свежых, жывых штрыхоў да яго жыццяпісу. М. Неврлі быў знаёмы з А. Алесем на працягу 4—5 апошніх гадоў жыцця пісьменніка. Знаёмства адбылося ў пражскай сталоўцы, якую студэнцтва называла «Ужас», бо апекавалася ёю Украінская жаночая суполка (УЖС).

Аляксандр Алесь адным з першых паклаў пачатак украінска-беларускаму

⁵ Трус М. Аляксандр Алесь і Максім Багдановіч: Радасць і журба ўкраінска-беларускага творчага пабрацімства // Роднае слова. — 2011. — № 5. — С. 22—24.

культурнаму дыялогу ў XX ст. З беларускай мовы ён пераклаў верш «Ліпы» («Рідний край», 1907, № 5, с. 10). Аўтарства арыгінала ў публікацыі не пазначана. Адным з першых звярнуў увагу на гэты пераклад В. Чабаненка. Можна меркаваць, што з'яўленню гэтага перакладу аб'ектыўна спрыяла традыцыйная цікавасць украінскай грамадскасці да гісторыі і культуры братняга народа. Магчыма, некаторым стымулам перакладчыцкай практыкі было і тое, што жонка пісьменніка, Вера Антонаўна Свадкоўская, мела беларускія карані.

У эмігранцкі перыяд А. Алесь падтрымліваў сувязі з пражскімі беларусамі, меў прыцельскія стасункі з М. Забэйдам-Суміцкім. Беларускае прадстаўніцтва ў Чэхаславакіі вітала 40-гадовы юбілей літаратурнай дзейнасці пісьменніка, праводзіла яго ў апошні шлях. Беларускі парытэт творчага дыялогу на пачатку XX ст. падтрымаў М. Багдановіч, які пераклаў на беларускую мову вершы А. Алеся «Пекло, здавалось, было в ту годину...» («Пекла было тут у тую часіну...») і «Айстри» («Астры»). Украінская паэзія ў зборніку «Вянок» М. Багдановіча прадстаўлена трыма аўтарамі: А. Крымскі, М. Чарняўскі і А. Алесь. Пры гэтым творчасць Алеся прэзентуецца двума названымі вершамі (рэшта аўтараў — па адным), а ў зместавым пераліку «Астры» ўвогуле трымаюцца асобна, усе астатнія назвы не прыведзены: «С Крымскаго», «С Чэрняўскаго», «З Олеся». Верш «Астры» займае ў творчасці А. Алеся значнае месца.

Ва ўкраінскім літаратуразнаўстве яго інтэрпрэтавалі як алегарычнае апісанне рэвалюцыі 1905 — 1907 гг. і паслярэвалюцыйнай сітуацыі. На музыку верш пакладзены ўкраінскім кампазітарам М. Лысенкам і беларускім (Багдановічаў пераклад) А. Туранковым. Пры падрыхтоўцы да друку роднаслоўскага артыкула аўтару гэтых радкоў кінуўся ў вочы твор А. Алеся, які вельмі блізка пераклікаецца тэматычна, стылёва, трымаецца аднаго праблемнага поля са «Страцім-лебедзем» М. Багдановіча. Да таго ж па часе напісання верш (іншыя жанравыя вызначэнні — паэма, балада) аўтара «Вянка» і «Лебедзь» А. Алеся падзяляе не больш за паўгода.

«Страцім-лебедзь» Максіма Багдановіча і «Лебедзь» Аляксандра Алеся створаны ў пераломныя перыяды жыцця і творчасці аўтараў. Для беларускага паэта гэта было інтуітыўнае развітанне з жыццём, для ўкраінскага — прадчуванне хуткага развітання з Радзімай. У публікацыі нарыса жыцця і творчасці А. Алеся на старонках «Роднага слова» мы не абмежаваліся выключна жыццяпісам, а падалі некалькі ўзораў паэзіі Аляксандра Алеся дакастрычніцкага часу — душэўнай, спеўнай, мінорнай⁶.

Дзмітро Дарашэнка (укр. Дмитро Дорошенко; 1882 — 1951), гісторык,

⁶ Алесь Аляксандр. «З журбою радасць абнялася...»: вершы / Пераклад з украінскай мовы М. Труса // Роднае слова. — 2011. — № 5. — С. 25. [«Фіялкі сляпы прадае...», «Ў небе жаўрукі віюцца...», «З журбою радасць абнялася...», «Лебедзь»].

літаратуразнаўца, публіцыст, бібліёграф, грамадска-палітычны дзеяч. Прадстаўнік дзяржаўніцкага кірунку ва ўкраінскай гістарыяграфіі. Сёння для ўкраінскай грамадскасці няма патрэбы нагадваць усе этапы і вехавыя моманты жыццяпісу гэтай выдатнай асобы, а для беларусаў яны названы ў энцыклапедыі «Максім Багдановіч». Адзначым толькі некаторыя моманты, важныя ў гісторыі беларуска-ўкраінскіх культурных сувязей.

Дзмітро Дарашэнка — адзін з першых папулярызатараў беларускай літаратуры і культуры па-за межамі Беларусі. Знаёмства гісторыка з беларускай культурай пачыналася з Вільні (цяпер Вільнюс, сталіца Літвы), часу навучання ў гімназіі, сямейнага акружэння. Іван Дарашэнка, тата Дзмітра, падтрымліваў сяброўскія стасункі з Францішкам Багушэвічам, Антонам Буйло, бацькам будучай паэткі Канстанцыі Буйло. З дзеячамі новай генерацыі беларускага адраджэння Дз. Дарашэнка пазнаёміўся ў 1906—1907 гг. У 1908 г. убачылі свет украінскія брашуры — першыя ластаўкі, якія неслі па свеце вестку пра беларускі рух: «Адраджэнне беларускага пісьменства» І. Свянціцкага ў Львове, што знаходзіўся на той час у складзе Аўстра-Венгрыі, і «Беларусы і іх нацыянальнае адраджэнне»⁷ Дз. Дарашэнкі ў Кіеве.

Выданне Дз. Дарашэнкі — гэта нарыс гісторыі беларускага народа і нацыянальнага пісьменства, які асвятляе грамадска-палітычныя прычыны і абставіны новай хвалі нацыянальнага адраджэння, падае невялікі агляд творчасці Я. Лучыны, Ф. Багушэвіча, Я. Купалы і інш. Як пісаў Антон Луцкевіч (Антон Навіна), адзін з ідэолагаў беларускага руху пачатку ХХ ст., з нагоды 25-гадовай навуковай і грамадска-палітычнай дзейнасці гісторыка, «сваёй кніжкай Дарашэнка шмат дапамог пашырэнню цікавасці да братняга беларускага народа сярод украінцаў, а асабістымі зносінамі з беларускімі дзеячамі падчас сваіх летніх прыездаў (перад сусветнай вайной) асабіста замацаваў шчырыя адносіны паміж правадырамі абодвух народаў. І ня раз голас Дмітра Іванавіча можна было спаткаць у розных часопісах — у абароне беларусаў»⁸.

Беларускія справы былі не толькі аб'ектам увагі публіцыстыкі Д. Дарашэнкі, але і неад'емным складнікам яго ґрунтоўных даследаванняў, такіх, як трохтомная праца «Славянскі свет у яго мінулым і сучасным»⁹. Д. Дарашэнка падтрымліваў кантакты з дзеячамі беларускай культуры ў Вільні і Мінску ў 1920—1930-я гг., быў у курсе беларускіх спраў, напісаў успаміны пра Ф. Багушэвіча. Дзякуючы яго дзейнасці пашыралася інфармацыя пра Беларусь у славянскім свеце, умацоўваўся ўкраінскі

⁷ Дорошенко Д. Білорусы і іх нацыянальнае відроджэнне. — К., 1908.

⁸ Навіна Ант. Дзмітро Дарашэнка (К 25-летняму юбілею яго працы) // Новы шлях. — 1925, 4 студз.

⁹ Дорошенко Д. Славянскі свет у яго мінулому і сучаснаму. — Берлін, 1922.

вектар зацікаўленняў нацыянальнай палітыкі і культуры, у славым полі якога знаходзіліся літаратурныя, грамадска-культурныя памкненні М. Багдановіча.

Энцыклапедычнаму артыкулу папярэднічала публікацыя аўтара гэтых радкоў на старонках часопіса «Роднае слова»¹⁰, у якой акрамя нарыса жыцця і творчасці Дз. Дарашэнкі былі апублікаваны 2 яго невядомыя лісты да Людмілы Краскоўскай у Прагу і Браціславу (1927, 1937 гг.) у перакладзе на беларускую мову. І гэта той рэдкі выпадак, калі беларускамоўная інтэрпрэтацыя ўнікальнага дакументальнага сведчання часу папярэднічала публікацыі ва ўкраінскіх навуковых выданнях.

Дзмітро Чыжэўскі (укр. Дмитро Чижевський; 1894 — 1977), украінскі славіст, культуролаг, філосаф, лінгвіст. Асноўныя працы ў галіне славістыкі: «Параўнальны нарыс славянскіх літаратур» (1952), «Пра рамантызм у славянскіх літаратурах» (1957) і інш. Сярод беларускіх паэтаў пачатку 20 ст. Дз. Чыжэўскі вылучаў найперш М. Багдановіча як фігуру роўнавялікую ў кагорце найлепшых прадстаўнікоў славянскага пісьменства гэтага часу. У «Нарысе...» характарызаваў паэта як сімваліста: «Мадэрная беларуская паэзія пачынаецца вельмі таленавітым паэтам Максімам Багдановічам (1892 — 1917), які памёр маладым. Быў пад моцным уплывам А. Блока, але не змог задушыць моцную цягу да рэалізму». У «Параўнальнай гісторыі славянскіх літаратур» (1968) пісаў пра М. Багдановіча як прадстаўніка мадэрнізму: «Мадэрнізм у беларускай літаратуры рэпрэзентаваў М. Багдановіч, што знаходзіўся пад моцным уплывам расійскага сімвалізму (перш за ўсё ў асобе А. Блока)»¹¹.

Артыкулу пра Дз. Чыжэўскага ў энцыклапедыі «Максім Багдановіч» у Беларусі па сутнасці папярэднічала толькі адна публікацыя¹².

У дакладзе мы спыніліся толькі на некаторых прыкладах працы над артыкуламі, прысвечанымі сувязям класіка беларускай літаратуры з украінскім прыгожым пісьменствам. Паэтапная праца над гэтымі артыкуламі дазволіла ў агульных рысах, комплексна прадставіць жыццёпіс некаторых украінскіх пісьменнікаў, вучоных, грамадска-палітычных дзеячаў, на даўгі час забытых у Беларусі. Такім чынам, праз разгорнутыя публікацыі ў навуковым і метадычным часопісе «Роднае слова» і лаканічныя артыкулы ў энцыклапедыі «Максім Багдановіч», мы імкнуліся ўзнавіць гістарычную справядліваць.

¹⁰ Трус М. Даўні сябра беларускага народа: Невядомыя лісты ўкраінскага гісторыка Дзмітра Дарашэнкі // Роднае слова. — 2009. — № 5. — С. 10—14.

¹¹ Чижевський Д. І. Порівняльна історія слов'янських літератур. У двох книгах. — К., 2005. — С. 220.

¹² Сокалава Ф. Дзмітро Чыжэўскі пра беларускую літаратуру (эпізод з жыцця вялікага ўкраінскага славіста) // Беларусь і беларусы ў прасторы і часе. — Мінск, 2007. — С. 305—315.

Е НЦИКЛОПЕДИСТИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Василь Семенович Лісовий¹ (1937 — 2012)

*Моральний тільки той вчинок,
який зумовлений власним переконанням людини.*

Василь Лісовий

Народився в селі Старі Безрадичі (хутір Тарасівка) Обухівського району Київської області 29 серпня 1937 р. (за Свідоцтвом про народження — 17 травня; цю дату було довільно вибрано в сільраді, коли виписували документи про народження замість зниклих під час війни).

Батько — Лісовий Семен Петрович (1904—1943) — родом зі Старих Безрадич, загинув під час війни 1943 р. — серед щойно набраних, ненавчених, а часом і не вдягнених у військово вбрання та кинутих під німецькі кулемети; похований у Братській могилі в селі Круті Горби Таращанського району на Київщині. Мати — Лісова (дівоче прізвище Ткаченко) Єфросинія Миронівна (1905—1968) — народилася в селі Нові Безрадичі. Батьки з родин хліборобів: в обох сімей були відібрані землі під час колективізації (не були розкуркулені, бо добровільно-примусово стали колгоспниками). Виростав у багатодітній родині: мав ще трьох братів і двох сестер (старша померла, коли їй було чотири роки).

У 1945 р. вступив у Безрадицьку неповно-середню (семирічну) школу, яку закінчив у 1952 р. Враження дитячих років подвійні — позитивні і негативні. Позитивні — від природи та звичаїв: у селі ще побутували фрагменти традиційних народних обрядів, зокрема поєднаних із християнськими;

¹ Біографічну довідку підготовлено на основі автобіографії В. С. Лісового від 2011 р. Автобіографічні матеріали використано з архіву Інституту енциклопедичних досліджень НАН України.

матері зберігали для дівчат вишиті сорочки, які одягали у свята. Негативні — від картин війни та почутих розповідей про невдачу боротьбу за незалежну Україну 1917—1920 рр., колективізацію, розкуркулення, голод 1932—1933 рр. Після закінчення семирічної школи 1952—1953 рр. ніде не навчався, місяць працював з односельцями на будові в Києві, куди щодня возили вантажною машиною. У 1953 р. вступив до Великодмитрівської середньої школи, яку закінчив 1956 р. із золотою медаллю. Того ж року вступив на історико-філософський факультет (відділ філософії) Київського університету ім. Т. Г. Шевченка (КДУ). Спеціалізувався з психології, університет закінчив 1962 р. (перед останнім курсом мав річну академічну відпустку через хворобу матері, яка залишилася самотньою в селі). У 1962—1966 рр. викладав філософію в Тернопільському медичному інституті, у 1966 р. вступив до аспірантури при КДУ зі спеціальності «логіка» (закінчив 1969 р.). Був зарахований на посаду молодшого наукового співробітника Інституту філософії Академії наук УРСР. Під керівництвом Мирослава Поповича написав кандидатську дисертацію «Логіко-філософське дослідження звичайної мови» (зі спеціальності «логіка»), яку захистив у 1971 р.

В аспірантські роки займався розмноженням і поширенням самвидаву серед аспірантів та науковців. Найбільшу частину текстів поширював і виготовляв у вигляді фотокопій і фотоплівки Микола Хоменко, родом із села Зеленьки Кагарлицького району. У 1960-і рр. він працював фельдшером у медпункті с. Старі Безрадиці, тоді ми й познайомилися.

Наприкінці 60 — на початку 70-х рр. викладав логіку для філологів і журналістів у КДУ. За допомогою Василя Овсієнка, студента українського відділення філологічного факультету КДУ, родом із Житомирщини, поширював тексти самвидаву серед студентів університету. У 1969 р. написав для поширення в самвидаві «Відкритий лист до депутатів УРСР», підписаний псевдонімом «Антон Коваль». Текст був опублікований за кордоном, у журналі «Сучасність» (жовтень, 1969).

У 1971 р. одружився з Вірою Павлівною Гриценко родом із Кагарлика. Вона закінчила українське відділення філологічного факультету КДУ, працювала в Українському НДІ педагогіки та вчителювала у київських школах. Після арешту чоловіка усіляко захищала його, звертаючись у різні інстанції, зокрема й до Секретаря французької компартії Жоржа Марше. Після заснування Фонду Солженіцина брала участь у наданні допомоги родинам українських політ'язнів. Зазнавала різного роду переслідувань із боку КДБ.

У 1972 р. після масових арештів української інтелігенції написав протест проти цих арештів у вигляді «Відкритого листа до членів ЦК КПРС і ЦК КП України» (був членом КПРС). Разом із Євгеном Пронюком, спів-

робітником Інституту філософії АН УРСР, підготували номер самвидавського журналу «Український вісник», який до арештів 1972 р. укладав та редагував В'ячеслав Чорновіл. 6 липня 1972 р. — через день після відправки Листа поштою на ім'я Брежнєва і Щербицького — був заарештований. На час арешту дружина була вагітною (син Оксен народився 21 липня 1972 р.). Слідство (у слідчому ізоляторі КДБ, на вул. Володимирська, тепер приміщення Служби безпеки України) тривало до кінця листопада 1973 р. Під час слідства, як і потім, відбуваючи покарання, своєї вини не визнав. У ході слідства було заарештовано також Василя Овсієнка, справу всіх трьох (мою, Євгена Пронюка і Василя Овсієнка) об'єднали в одну. Вироком Київського обласного суду (судовий розгляд тривав від 26 листопада до 6 грудня 1973 р.) було визначено покарання: Євгену Пронюку — максимальний термін (сім років таборів суворого режиму і п'ять років заслання), мені сім років таборів і три заслання, Василю Овсієнку — чотири роки таборів.

Спочатку відбував покарання в Мордовії, у вересні 1976 р. разом із багатьма іншими відправлений на Урал, у Пермську область. Написав текст із критикою так званої «Брежнєвської» Конституції СРСР у вигляді листа-звернення до депутатів Верховної Ради УРСР, який закінчувався закликом до депутатів проголосувати за вихід України зі складу СРСР. Протягом перебування в таборах часто кидали в штрафний ізолятор (ШЗО), до 15-ти діб, два терміни відбув у ПКТ («помещение камерного типа») — табірна тюрма (терміном до 6-ти місяців). Мета цих покарань — добитися визнання вини і написання покайної заяви. У таборах спілкувався з багатьма українськими політ'язнями — Євгеном Сверстюком, Ігорем Калинцем, Олександром Сергієнком, Василем Долішнім, Миколою Матусевичем, Ігорем Кравцівим та ін. Заслання відбував у Бурятії, спочатку в поселенні Нова Брянь.

Тут написав протест проти введення військ в Афганістан, який відправив у ЦК КПКР. Був засуджений на рік кримінальних таборів «за ту-неядство». Під час ведення слідства у цій «справі» в слідчій тюрмі Улан-Уде був поміщений в особливу камеру, так звану «прес-хату», в якій терпів знущання деяких кримінальних злочинців, інспіроване КДБ. Після звільнення продовжував відбувати заслання в Бурятії, в селищі Ілька: працював токарем на місцевому авторемонтному заводі. На заслання переїхала дружина з донькою Мирославою та сином Оксеном, які навчалися у місцевій школі. Термін заслання завершився, і влітку 1983 р. сімейство повернулося до Києва.

У Києві не міг влаштуватися на працю без дозволу КДБ (керівництво установ і підприємств боялося приймати «антирадянщика»). Коли постала

загроза чергового ув'язнення «за тунеядство», був змушений написати відповідну заяву-скаргу в КДБ, після чого був влаштований у Музеї історії Києва, в якому працював до 1987 р. Звільнився за власним бажанням, у 1987—1989 рр. працював учителем у Великодмитрівській середній школі. У 1989 р. Вища атестаційна комісія СРСР поновила ступінь кандидата філософських наук (ВАК позбавив ступеня після арешту). У 1990 р. поновлений на посаді наукового співробітника Інституту філософії НАН України, згодом переведений на посаду старшого та провідного наукового співробітника. 1997—2010 рр. завідував відділом історії української філософії цього Інституту.

Викладав філософію у Міжнародному інституті лінгвістики і права (тепер Київський міжнародний університет, 1996—99) та політичну філософію в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (1998—2001). Упродовж 1990-х рр. брав участь у конференціях і дискусіях з питань ідеології та політики. Співавтор підручника «Історія української філософії» (перше вид. — «Либідь», 1994; друге — «Академвидав», 2008). Опублікував більше сотні статей на теми філософії, а також книги «Культура — ідеологія — політика» (1997), «У багатоголосі політичних дискусій» (2007).

Входив до складу редколегії «Енциклопедії сучасної України», для якої написав кілька десятків статей на філософські теми. Займався перекладом філософських текстів з англійської та німецької мов. Опублікував переклад книги К. Поппера (з англ. мови) «Злиденність історизму» («Абрис», 1994). Був співакладачем антологій «Консерватизм» (1998), «Націоналізм» (перше вид. — 2000; друге — 2006), «Лібералізм» (2002). Уклав «Філософські твори» Дмитра Чижевського у 4-х томах (2005; усі — у видавництві «Смолоскип»). Усі зазначені книги видано у Києві. Надрукував «Спогади» у журналі «Сучасність» (2003—2007; доповнений та виправлений текст представлений в Інтернеті, у Віртуальному музеї українського дисидентського руху).

Перелік статей В. С. Лісового, опублікованих в ЕСУ:

1. Абсолют, абсолютне
2. Абстрактне і Конкретне
3. Автономія і Гетерономія
4. Агностицизм
5. Агресивність і Толерантність
6. Аксиологія
7. Аналіз і Синтез
8. Аналітична філософія

9. Артефакт
10. Буття
11. Вибір
12. Визначеність і Визначення
13. Виховання (філософський аспект)
14. Відношення
15. Відображення
16. Відповідальність
17. Віра
18. Вірогідність
19. Власність (у філософії)
20. Воля
21. Гайдеггер Мартін
22. Герменевтика
23. Голізм
24. Гуманітарні науки
25. Гадамер Ганс-Георг
26. Деградація
27. Демократія
28. Держава
29. Держава національна
30. Дисидентський рух
31. Дискурс
32. Діалектика і Метафізика
33. Діалектичний матеріалізм
34. Діалог міжкультурний
35. Дія і Діяльність
36. Добро і Зло
37. Досвід
38. Дуалізм
39. Епістемологія
40. Етнос
41. Єрмоленко Анатолій Миколайович
42. Знак і Значення
43. Знання
44. Ідеал
45. Ідентичність
46. Ідеологія
47. Ідея
48. Контекст

*Пам'ятка для Автора статей до Енциклопедії сучасної України,
(склав В. С. Лісовий як рекомендації)*

1. Орієнтовний обсяг статей такий: дуже важливе (підставове) поняття, розділ науки, галузь діяльності, важливе явище (природне, історичне, суспільне, політичне тощо) — до 5—6-ти стор.; статті, що пояснюють якісь конкретніші (не фундаментальні), дуже спеціальні поняття (терміни), явища, практику, тощо — до 1-ї стор. Обсяг інших статей (що за своєю важливістю попадають у середню позицію) — від 1-ї до 6-ти стор.

2. Редколегія надсилає Автору Словник тих статей, які ще не замовлено іншим Авторам (або які, з погляду Редколегії, написані не на відповідному рівні і потребують перезамовлення). Словник є орієнтиром для вибору терміна, водночас він задає масштаб — у вимірі загальності-конкретності. Якщо Автор вважає, що якийсь важливий термін упущено, він повинен запропонувати його Редколегії, аби узгодити написання відповідної статті. Необхідно, однак, уникати деталізацій, які б призвели до порушення обраного масштабу: у відповідності з задумом ЕСУ розрахована на якомога ширше коло читачів, а не мислиться як поєднання багатьох спеціальних енциклопедій в одній.

3. Щодо викладу: Автор може слідувати власному плану (Редколегія доброзичливо ставиться до оправданої оригінальності викладу!), але загальними вимогами є такі: а) спочатку дається найперша (можливо спрощена) ідентифікація поняття (терміна), розділу науки, галузі діяльності, явища — йдеться про стисле визначення, яке вказує, про що йдеться; в разі відсутності однозначного розуміння, вказується на різні значення та розуміння, на труднощі ідентифікації; б) стисло дається просторова та часова локалізація поняття, явища, практики тощо; однак наголос (в історичній ретроспекції) має бути різко зміщеним на користь сучасного періоду (20 ст.), а в просторовій локалізації — на користь національного (українського) контексту цього явища. Окрім того, бажано, щоб Автор спочатку вказав на вже наявні результати дослідження, на вже наявні визначення і концепції, перш ніж пропонувати (якщо вважає за потрібне) свою власну концепцію. Редколегія ЕСУ відбирає статті на конкурсній основі або ж висловлює Автору певні побажання — якщо стаття потребує (з погляду Редколегії) деякого доопрацювання; зокрема Редколегія може (в окремих випадках) звернутися до двох авторів із проханням об'єднати свою статтю в одну. Кожну статтю вчитує науковий редактор розділу (науки, галузі діяльності), який, у разі потреби, звертається до інших фахівців із проханням здійснити фахову оцінку статті.

4. З огляду на обмежене фінансове забезпечення проекту, Редколегія ЕСУ сердечно дякує всім Авторам, що виявляють готовність працювати на сучасних умовах безоплатності, аби здійснити наш спільний задум — дати якнайповнішу панораму життя сучасної України в усій його різноманітності.

Редколегія ЕСУ

Непросто писати через біль недавньої втрати скромної, але великої сильної духом людини — Василя Семеновича Лісового — філософа-логіка, культуролога, політолога.

Коло його зацікавлень було надзвичайно широким. І визначала його любов до України. Власне, Василь Лісовий — творець історії України, уособлення борця за її волю та утвердження державності, становлення громадянського суспільства. Він не зломився, не зневірився, не озлобився після семи років таборів у Мордовії та Пермській області, трьох — після заслання у Бурятії. Після всіх цих поневірянь зумів лишитися людиною з великої літери, жив і керувався почуттям обов'язку перед своїм народом.

Він відійшов у кращий світ 20 липня 2012 р. Я була присутня на відспівуванні у храмі святого архістратига Михаїла у с. Пирогів, де зібралися рідні, односельці, колеги, студенти. На кладовищі проводи в останню путь перетворилися на мітинг: більшість присутніх прагнули виступити. Говорили палко, з боєм, про його справу, його долю і передчасну кончину.

Відвідала з батьками його могилу 30 червня 2013 р. Ці виступи ще раз переконали мене, що на таких людях, як Василь Семенович, і тримається цей грішний світ. Пригадую свою першу зустріч із ним у Координаційному бюро ЕСУ влітку 2000 р. у кімнаті 517 Президії НАН України. Не знаю, хто був більше здивований: Василь Семенович, я чи Микола Григорович Железняк. Власне, це і визначило вибір галузі для мене в «Енциклопедії сучасної України» (ЕСУ) — філософія. Волею долі ми з В. Лісовим земляки — і, здається, були знайомі давно, навіть завжди. Із Василем Семеновичем та його родиною (зокрема дружиною Вірою Павлівною) спілкувалися також мої батьки і брат.

Василь Лісовий — перший золотий медаліст Великодмитрівської середньої школи, яку закінчив 1956 року (її так само закінчила у 1994 р. і я). Василь Семенович у 1987—1989 рр. проводив уроки історії в нашій школі. Ще тоді ми схилялися перед його шляхетністю, ерудицією, енциклопедичністю знань. Він часто виступав на шкільних лінійках. Ми слухали його, затамувавши подих, ловили кожне слово про складну долю нескореного дисидента. До 90-ліття школи 2001 р. у шкільному музеї частину експозиції було присвячено видатному випускникові — філософу, громадянину, патріоту. Василь Семенович завжди був бажаним гостем школи. Так, у 2000

р. він завітав на урочистію частину випускного вечора. Вражений побаченим і почутим, сказав: «Я отримав колосальний заряд патріотизму від випускників — свідомих українців, тому на сторіччя школи обов'язково завітаю».

Після презентації першого тому ЕСУ у 2001 р. в Українському домі в Києві Лісові запросили мене до себе. Дружина Василя Семеновича — Віра Павлівна — також людина неймовірної щирості й доброти. Особливо мене вразила сила-силенна книг у невеличкій двокімнатній квартирі. У переліку статей, які він підготував для ЕСУ, переважно філософські терміни, наукові напрями, доктрини та кілька персоналій (див. перелік вище). В. С. Лісовий формував для ЕСУ словник із філософії, дбаючи про те, щоб не було «перекосів», аби представити визначних світових мислителів усіх напрямів (їхні праці читав в оригіналі). В архіві Інституту енциклопедичних досліджень НАН України зберігається «Пам'ятка для автора статей в ЕСУ», яку ми також використовуємо в роботі (див. Пам'ятку вище), та його автобіографія від 2011 р.

Він був вимогливим насамперед до себе: міг надсилати по кілька версій своєї статті, додаючи чи вилучаючи цілі абзаци, із приписом «Остаточний варіант». Тому статті В. С. Лісового для ЕСУ змістовні, збалансовані, ґрунтовні й наукові, при цьому написані просто, завдяки чому читачі їх читають і сприймають легко.

Мені пощастило із таким науковим консультантом і куратором галузі, адже В. С. Лісовий завжди радив і підказував, до кого варто звернутися з приводу підготовки чергового блоку статей. Із Василем Семеновичем спілкуватися й співпрацювати мені було легко, просто, невимушено. Від нього я навчилася уважного, трепетного, бережного ставлення до слова.

Тетяна Березюк

Зоя Анатоліївна Чегусова — подвижниця українського мистецтвознавства

Життєвим кредо Зої Чегусової є вислови німецького поета 18 ст. Крістофера-Мартіна Віланда: «Бути ентузіастом — наймиліша, найбагородніша, найкраща доля смертної людини» та англійського філософа 19 ст. Джеремі Бентама: «Людина примножує своє щастя такою мірою, якою вона поділяє його з іншими». І це не лише красиві слова, оскільки науковий доробок Зої Анатоліївни свідчить, що вона неухильно дотримується обраного погляду на життя, розуміє своє призначення й місію на цій Землі. Актуальною для неї є також біблійна сентенція «По їхніх ділах ви пізнаєте їх».

Це нині Зоя Чегусова — відомий український мистецтвознавець, лауреатка Національної премії України ім. Т. Шевченка, заслужений діяч мистецтв України, нагороджена орденом княгині Ольги 3-го ступеня; але ж дорога до визнання й шанування була довга й нелегка, насамперед треба було багато вчитися й працювати. До цього спонукали батько Анатолій Іванович Позмогов — доктор медичних наук, професор, заслужений діяч науки України, який майже 20 років очолював Київський науково-дослідний інститут рентгено-радіології та онкології (нині Національний інститут раку АМН України), і мати Смоленська Зінаїда Володимирівна. Закінчивши у 1975 році Київський художній інститут за спеціальністю «теорія та історія мистецтва», де її викладачами були Людмила Міляєва, Ганна Заварова, Леонід Владич, Зоя Анатоліївна працювала у Науково-дослідному центрі монументально-декоративного мистецтва, де пройшла шлях від мистецтвознавця до заступника керівника Центру.

У 1979—82 роках навчалася в аспірантурі Київського зонального науково-дослідного інституту експериментального проектування.

Від 2003 року її доля пов'язана з Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, де від 2007 року працює науковим співробітником відділу декоративного мистецтва. Водночас викладала курс «Історія зарубіжного декоративно-ужиткового мистецтва» в Київському художньому інституті (1989—92) та Київському слов'янському університеті (1996—98).

Наукова робота — тяжка, кропітка щоденна праця; її результати — не лише книги, альбоми, статті, а й численні наукові зібрання: Зоя Анатоліївна брала участь у понад 30-ти наукових конференціях і круглих столах із проблем декоративного мистецтва України. У 1984 році її прийнято до Національної спілки художників України, від 1989 року вона стала членом бюро, заступником голови секції критики та мистецтвознавства, почесним

членом секції декоративно-ужиткового мистецтва Київської організації НСХУ. Це збільшувало навантаження, вимагало уваги до творчості колег. Набутий у спілці досвід став у пригоді, коли у 2001 році Зою Анатоліївну обрано членом Міжнародної асоціації арт-критиків АІСА під егідою ЮНЕСКО, де вона виконувала обов'язки вченого секретаря, а від 2005 року — Президента Української секції АІСА.

Громадської роботи Зоя Анатоліївна не уникає, розуміючи її важливість. У 2010—14 роках працювала у комісії Міністерства культури України і НСХУ з присудження Премії в галузі традиційного народного і декоративного мистецтва ім. К. Білокур. Від 2012 року — член журі щорічного Міжнародного Свято-Георгіївського фестивалю культури і творчості в Києві. А ще — членство у редколегіях журналів «Українське мистецтво» (від 2003 року), «Образотворче мистецтво» (від 2006 року), «Fine Art» (від 2007 року).

Зою Анатоліївну добре знають у редакціях провідних мистецьких і культурологічних періодичних видань України, адже її друкують від 1978 року у журналах «Образотворче мистецтво», «Україна», «Декоративное искусство», «Творчество», «Президент», «Академія», «Українське мистецтво», «Дизайн аспект», «А.С.С.», «Air Ukraine», «Fine Art», газетах «День», «Дзеркало тижня», «Всеукраїнские ведомости», «Киевские ведомости», «Фуникулер», «Метро», «Kyiv weekly». Її статті — це завжди подія у мистецькому житті України.

Звання провідного арт-критика України зобов'язує примножувати свій доробок, що нині налічує понад 400 мистецтвознавчих праць у вітчизняних і зарубіжних виданнях, в яких на високому професійному рівні пропагує і популяризує творчість провідних майстрів України з сучасної кераміки, скла, текстилю, металу, дерева. Дізнатися про це можна, зазирнувши до виданого у 2013 році в Києві біобібліографічного покажчика «Зоя Чегусова».

Понад 60 її статей надруковано у 2—15 томах «Енциклопедії сучасної України», ще більше заплановано на наступні томи; понад 30 статей — у щорічних наукових збірниках і альманахах; 40 вступних статей до художніх альбомів і каталогів, зокрема вступні статті до каталогів Всеукраїнської виставки до відзначення 50-річчя входження України в ЮНЕСКО в Парижі «Сучасне декоративне мистецтво України» (2004), Всеукраїнської виставки декоративно-ужиткового мистецтва НСХУ до 100-річчя Марії Приймаченко (2010), каталогів Всеукраїнських трієнале художнього текстилю під егідою НСХУ; статті до каталогів таких відомих художників України, як Людмила Жоголь, Іван та Марія Литовченки, Ольга Рапай, Микола Грох, Олександра Прахова, Наталія Борисенко, Ніна Бондаренко, Ірина Левитська, Петро

Лебединець, В'ячеслав Дудін, Юлія Бородай, Ніна і Леся Саєнки, Віра Томашевська, Ірина Кіршина, Василь Боднарчук, Марта Суханя, Григорій Протасов.

З. А. Чегусова — співавторка фундаментальних видань: «Мистецтво України ХХ століття» (1998), «Мистецтво України. 1991—2003», «Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках “великого стилю”», «Історія українського мистецтва. ХХ століття», «Скло України», «Людина Жоголь. Чарівниця художнього текстилю», «Олександр Саєнко: мистецька спадщина і сучасність»), «Нашому роду нема переводу. Славні династії та родини України», «Синтез мистецтв», «Саша Прахова», «З верховини півстоліття. Національній премії України ім. Тараса Шевченка — 50». У 2010—15 роках — відповідальний секретар 5 го тому видання «Історія декоративного мистецтва ХХ століття (Професійне декоративне мистецтво ХХ — початку ХХІ ст.)» (написала вступ, 6 розділів і післямову).

Вагомим внеском в українську культуру стала видана у 2002 році в Києві її книга-альбом «Декоративне мистецтво України кінця ХХ століття. 200 імен» — перше за роки незалежності видання, присвячене творчості художників, відібраних за критеріями високої майстерності та активної творчої діяльності. Ґрунтовний текст, у якому авторка подала глибокий аналіз художніх процесів, доповнено 950 ілюстраціями, які вперше в такому обсязі й фаховому концептуальному доборі представили вітчизняне декоративне мистецтво. За оцінкою експертів Всеукраїнського рейтингу «Книжка року—2003» альбом визнано одним із кращих видань, у якому вдало поєднано репродукції, високопрофесійні тексти, вишуканий дизайн та відмінну поліграфію. Це видання стало першим етапом однойменного арт-проекту. Другий етап — широкомасштабна виставка «Сучасне професійне декоративне мистецтво. Трансформація образу», проведена у 2003 році в Українському домі в Києві, визнана однією з найважливіших культурно-мистецьких акцій початку нового століття. Арт-проект З. Чегусової репрезентований у 2004 році у Парижі в Штаб-квартирі ЮНЕСКО з нагоди 50-річного ювілею членства України у цій організації і визнаний кращим за останні 30 років.

Серед інших проектів З. Чегусової — «Пісні про кохання—1 (кераміка, скло, текстиль)», здійснений у 2006 році у співпраці з галереєю «Білий лев» у Києві; «Пісні про кохання—2 (кераміка, скло, текстиль)», реалізований у 2008 році з Національним музеєм українського народного декоративного мистецтва (НМУНДМ) у Києві (300 творів ста українських майстрів); «Ангеле мій, охоронцю мій (кераміка, скло, текстиль)», проведений у 2011—12 роках із НМУНДМ та секцією декоративно-ужиткового мистецтва Київської організації НСХУ (бл. 100 творів сорока митців); у 2012 році —

«Новітній арт-текстиль України» — із Музеєм сучасного мистецтва України в Києві (90 творів 32-х українських митців).

Значний успіх мали її міжнародні проекти, наприклад, «Квіти України (гобелен, акварель)», який було експоновано у 2007 році в Інформаційно-культурному центрі при Посольстві України у Франції в Парижі. Згодом З. Чегусову із цим проектом було запрошено Постійним представником України при ООН для його презентації в Українському інституті Америки в Нью-Йорку. Великий резонанс отримав український арт-проект «В пошуках істини» (кураторка З. Чегусова, меценатка О. Золотарьова) в рамках 7-го щорічного фестивалю мистецтв «Наша спадщина» в Нью-Йорку.

З. Чегусова була куратором персональних виставок членів НСХУ, зокрема Марфи Тимченко (2000) та Ніни Бондаренко (2012), виставки українських митців на 4-му Міжнародному фестивалі мистецтв у Магдебурзі (Німеччина, 2004), Всеукраїнської трієнале художнього текстилю під егідою НСХУ (2004, 2007, 2010, 2013), Всеукраїнської виставки «Сучасне мистецтво вогню України. Кераміка, скло, метал» (2015). За 2000—15 роки Зоя Чегусова як авторка ідей та концепцій здійснила 20 великомасштабних мистецьких арт-проектів в Україні та за кордоном.

Українське мистецтвознавство, довгі роки загане у прокрустове ложе компартійної методології, поступово вивільняється з цих пут: зникла прив'язаність до ідеологічних догм, розширюються тематика досліджень і хронологічні рамки, вводяться в історію мистецтва нові імена. У цьому безперечна заслуга й Зої Анатоліївни Чегусової — одного з провідних мистецтвознавців України.

Тетяна Березюк

З ДОСВІДУ РЕДАКТОРА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ВИДАННЯ

УДК 811.161.2

Світлана Очеретянко

головний науковий редактор

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Два ворожих літака чи два ворожі літаки?

Під час підготовки статті про військовика до чергового тому ЕСУ виникло запитання: як правильно написати — *два ворожих літака* чи *два ворожі літаки*?

Щодо вживання іменника з числівником *два* (як і з числівниками *дві*, *обидва*, *обидві*, *три*, *чотири*, а також у сполуках зі складеними числівниками з останнім компонентом *два*, *три*, *чотири*) сумніву не повинно бути, адже ці числівники в Н. в. і З. в. вимагають від іменників форми **Н. в. множини**: *два програмісти*, *дві книжки*, *обидва студенти*, *обидві дівчини*, *три квартали*, *чотири кольори*, *двадцять два метри*, *сорок чотири гектари*.

Наголос іменників при цих числівниках часто буває такий, як у формах Р. в. однини: *два брáти*, *дві сестрú*, *три óзера*, *три хáти*, *чотири дочкú*, *чотири товáриші* (Н. в. множини — *брати*, *сестри*, *озера*, *хати*, *дóчки*, *товаришú*). Зміна наголосу зумовлена тим, що в давньоруській і давньоукраїнській мові при числівнику *два* (пізніше під його впливом і при числівниках *три*, *чотири*) виступали іменники у формі двоїни, яка мала наголос, спільний із формами однини. У процесі історичного розвитку мови форми двоїни були замінені формами множини, але наголос форм колишньої двоїни зберігся.

У непрямих відмінках згадані числівники узгоджуються з формами іменників: *двох програмістів*, *трьом кілометрам*, *чотирма кольорами*.

У випадку, коли із зазначеними числівниками сполучається іменник

із суфіксом **-ин**, який у множині втрачається, іменник набуває форми Р. в. однини: *два харків'янина* (бо харків'яни), *три болгарина* (бо болгар), *чотири громадянина* (бо громадяни), але *три грузини*.

Отже, із числівником *два* іменник вживаємо в **Н. в. множини**: *два літаки*.

Якщо ж до складу сполучень числівників *два*, *три*, *чотири* з іменниками у формі Н. в. / З. в. множини входить прикметник, дієприкметник чи займенник прикметникової парадигми у функції означення (у нашому випадку *ворожий*), то він узгоджується з іменником і виступає також у формі Н. (З.) чи Р. в. множини: *два нові (нових) будинки*, *три зелені (зелених) дуби*, *чотири сучасні (сучасних) комп'ютери*. Варіювання форм прикметників, дієприкметників і займенників не має чіткої мотивації. Обидві вони є паралельні, обмежень у виборі якоїсь однієї з цих паралельних форм немає, тому кожний може користуватися ними на свій розсуд. Та на практиці такі означення переважно вживають у формі Н. в. множини з іменниками жіночого роду (*дві бурхливі ріки*, *три стрункі берези*), а означення у формі Р. в. множини — з іменниками чоловічого та середнього роду: *два оригінальних методи*, *три стандартних конверти*, *чотири великих контейнери*.

Отже, правильними є обидві форми: *два ворожі літаки* і *два ворожих літаки*.

УДК 811.161.2

Світлана Очеретянко

головний науковий редактор

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Півтора місяці чи півтора місяця?

Дробові числівники *півтора*, *півтори*, *півтораста* постали внаслідок певних фонетичних змін та злиття колишніх складених поль + вѣтора, поль + вѣторы, поль + вѣтора + съта. Вони мають відмінкові форми лише Н. і З. відмінків.

Числівник *півтора* поєднується з іменником чоловічого або середнього роду: *півтора круга*, *півтора кілограма*, *півтора відра*, а числівник *півтори* — з іменником жіночого роду: *півтори хвилини*, *півтори гривні*, *півтори тонни*.

Виникають певні труднощі під час вживання цих невідмінюваних числівників з іменниками. Треба пам'ятати, що після числівників *півтора* й *півтори* в називному, родовому та знахідному відмінках іменник виступає у формі **Р. в. однини**: *півтора місяця*, *півтори тонни*, а в давальному, орудному та місцевому відмінках він має відповідні цим відмінкам **форми множини**: *півтора місяцям*, *півтори тоннам*; *півтора місяцями*, *півтори тоннами*; (на) *півтора місяцях*, (на) *півтори тоннах*.

При числівнику *півтораста*, що також є незмінним, іменник незалежно від роду в Н., Р., З. відмінках має форму **Р. в. множини**: *півтораста гектарів*, *півтораста дерев*, *півтораста сторінок*. В інших трьох відмінках, як і у випадку з *півтора*, *півтори*, цей числівник сполучається з відповідними **формами множини** іменників: *півтораста гектарам*, *півтораста гектарами*, (на) *півтораста гектарах*.

Отже, маємо писати *півтора місяця*, а не *півтора місяці*.

Р АТАЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКИ

УДК 929Хомляк

Олег Савченко

науковий співробітник

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

М. Хомляк: «ЕСУ понад усе»

Марія Миколаївна Хомляк — фахівець у галузі фізіології рослин та радіобіології, енциклопедист. Народилася 18 лютого 1940 р. у селі Верхняківці Борщівського району Тернопільської області. У 1964 р. закінчила біологічний факультет Львівського державного університету ім. І. Я. Франка. У 1971 захистила дисертацію й здобула ступінь кандидата біологічних наук. Працювала у Києві спочатку в Інституті фізіології рослин АН УРСР (від 1964 р.), де пройшла шлях від інженера до старшого наукового співробітника (1985—86 рр.), потім старшим науковим співробітником в Інституті ботаніки ім. М. Г. Холодного АН УРСР (від 1986 р.) та в Інституті клітинної біології та генетичної інженерії НАН України (від 1990 р.).

Її основні наукові праці (див. Додаток) присвячені дослідженню компартментальності метаболічних фондів фотосинтетичного циклу, транспорту асимілятів та запасанню цукрів у коренеплодах цукрового буряка. Вивчала також нагромадження речовин вторинного походження у лікарських рослинах після дії гамма-опромінення.

У 1986 р., після аварії на ЧАЕС, відразу ж почала працювати над проблемою радіонуклідного забруднення лікарських рослин, що дозволило розробити тимчасові рекомендації щодо організації заготівлі та радіометричного контролю лікарської рослинної сировини в Україні. Водночас проводила дослідження нагромадження основних радіонуклідів у рослинах різних видів з метою фітодезактивації забруднених територій та ведення на них технічного і насінневого рослинництва. Багато уваги М. Хомляк приділила інтродукції в Україні нової лікарської рослини вітанії снодійної, дослідженню її радіозахисних властивостей та розробленню нових

радіопротекторів рослинного походження, ефективних при хронічному опроміненні. За матеріалами досліджень М. Хомляк опублікувала понад 50 наукових праць та понад 25 науково-популярних статей з проблеми лікування травами, зокрема в умовах радіоекологічної ситуації після аварії на ЧАЕС. Від заснування у 2001 р. науково-популярного журналу для юнацтва «Країна знань» постійно друкувала в ньому статті на теми «Ліки з природи», «Зелені побратими», а також матеріали про відкриття українських учених-біологів. У різні роки займалася науково-організаційною роботою у Комісіях при Президії НАН.

Однією з перших долучилася Марія Миколаївна до створення «Енциклопедії сучасної України» (ЕСУ), була науковим консультантом і авторкою низки статей (див. Додаток). Це саме з її вуст уперше прозвучало гасло «ЕСУ понад усе», що стало девізом колективу. Ще від 1995 р. за дорученням академіка НАН України Дмитра Гродзинського вона почала збирати матеріали до ЕСУ з розділу «Біологія. Екологія», а згодом і до Словника майбутньої Національної енциклопедії, що лягла в основу Великої української енциклопедії. Марія Миколаївна була справжнім координатором розділу, сама замовляла статті, бо добре знала усі «підводні течії» у своїй галузі. Вона намагалася залучати найфаховіших авторів, які могли б уповні розкрити те чи інше поняття, а головне — викласти в енциклопедичному стилі. Це Людина, яка жила енциклопедією, іноді здавалося, що вона любить більше енциклопедичну справу, аніж біологію. Зазвичай приходила у редакцію без попередження і приносила обіцяний матеріал (її вітальні слова — «Ку-ку, я прийшла і принесла...»). Могла пізно ввечері зателефонувати нашому керівникові Миколі Железняку і «відзвітуватися», яку статтю замовила і кому.

М. Хомляк була по-своєму стримана, її поважали колеги як фахівця, але побоювалися її наполегливості, бо знали: якщо вчасно не напишуть статтю до ЕСУ, то буде їм нагадувати щодня, телефонуючи додому чи на мобільний телефон. Вона була частиною нашого колективу, знала усіх редакторів ЕСУ поіменно, знала їхні телефони, дати народження, родинний стан (наприклад, для моєї старшої донечки Яночки завжди щось передавала — або ж «смачненьке», або «цікавеньке»). Вітала з усіма святами, особливо любила добирати й дарувати цікаві листівки або ж дарувала книжку, щойно придбану на книжковому ярмарку, які, до речі, ніколи не пропускала.

До роботи над ЕСУ часто залучала своїх рідних. Наприклад, коли у скрутні для Координаційного бюро ЕСУ часи була потрібна допомога, вона попросила свого чоловіка Василя Степановича, який працював на меблевому комбінаті, допомогти із виготовленням полиць для зберігання і упорядкування матеріалів. У створенні електронного варіанта зібраної Марією Миколаївною інформації їй часто допомагав син. М. Хомляк дуже любила свою онуку, часто про неї розповідала, хвалилася і пишалася нею, часом

приносила іграшки від неї для моєї старшої донечки, а також різні дитячі книжечки. Марія Миколаївна була непересічною людиною із широким (насправді енциклопедичним) колом інтересів. Окрім біології, цікавилася також мистецтвом, особливо захоплювалася творчістю Петра Капшученка. Небайдужа була й до літератури. Напевно, такий інтерес підсилувала в ній племінниця класика української літератури Михайлина Коцюбинська, з якою вона багато років приятелювала. Померла 13 грудня 2009 р. у Києві.

ДОДАТОК

Основні праці М. Хомляк

1. О гетерогенности фондов фосфорных метаболитов в листьях томатов // Физиология и биохимия культурных растений. — 1970. — Т. 2. — Вып. 4.
2. Сравнительное изучение потоков ассимилятов и их распределения у сортов свеклы, различающихся по типу продуктивности // Сорт и удобрение. — Иркутск: СО АН СССР. — 1974 (співавтор).
3. Внутриклеточные фонды Сахаров в тканях запасающей паренхимы корнеплодов свеклы, различающихся по типу продуктивности // Современные проблемы физиологии и биохимии сахарной свеклы. — К.: Наук. думка, 1981.
4. Влияние предпосевного гамма-облучения семян *Datura stramonium* L. на рост и содержание тропановых алкалоидов в листьях // Регуляция физиологических функций растений. — К.: Наук. думка, 1986.
5. К интродукции витании снотворной на Украине // Состояние и перспективы научных исследований по интродукции лекарственных растений. — Москва: ВИЛР, 1990.
6. Антропогенная радионуклидная аномалия и растения. — К.: Либідь, 1991 (співавтор).
7. Засоби радіопротекторних впливів, ефективних щодо кумулятивних радіаційних пошкоджень стохастичної та нестохастичної природи // Віддалені радіобіологічні та радіоекологічні наслідки Чорнобильської аварії. — К.: Медекол, 1996.
8. Протипухлинна активність препаратів *Withania somnifera* (L) Dunal // Проблеми лікарського рослинництва. — Полтава, 1996.
9. Вплив зберігання насіння в умовах хронічного опромінення на морфофізіологічні реакції рослин гороху // Онтогенез рослин у природному та трансформованому середовищі. — Львів, 1998.
10. Радіоекологічні аспекти використання дикорослих лікарських рослин: перехід Cs-137 із сировини до готових водних лікарських форм // Проблеми екології лісів і лісокористування на Поліссі

- України: Наукові праці Поліської ЛНДС. — Житомир: Волинь, 1999. — Вип. 6 (співавтор).
11. Дослідження біологічної ефективності вітанії снотворної в умовах опромінення // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — 2002. — № 4.
 12. Вітанія снотворна в Україні: від інтродукції до використання // Ресурсознавство, колекціонування та охорона біорізноманіття. — Полтава, 2002.

Статті М. Хомляк в ЕСУ

1. Акліматизація
2. Амінокислоти
3. Арсан Орест Михайлович
4. Бальзами
5. Бездробний Юрій Васильович
6. Біокомунікація
7. Біологічні стимулятори
8. «Біологія і хімія в школі», журнал
9. Біосинтез
10. Борщівщини печери
11. Ботанічний сад
12. Бубряк Іван Ілліч
13. Бурденюк-Тарасевич Лариса Антонівна
14. Вакуолі
15. Вегетативне розмноження
16. Вегетативні органи
17. Вид у біології
18. Гермаківський парк
19. Гродзинський Дмитро Михайлович
20. Денека Микола Григорович
21. Денисов Микола Дмитрович
22. Деркач Мирон Пилипович
23. Дмитрієв Олександр Петрович
24. Екоцид
25. Зварун Андрій
26. Зубицький Данило Никифорович
27. Інфауна
28. Калиновський Яків Миколайович
29. Калкатін Дмитро Єлисейович
30. Кришталева печера

УДК 025.2

**Владислав Муха,
Світлана Очеретянко,
Руслан Руденко**

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Книгозбірня Інституту енциклопедичних досліджень НАН України

Формування фондів бібліотеки почалося з книжок, успадкованих від невеликої бібліотеки Координаційного бюро Енциклопедії сучасної України НАН України, а також подарованих із власних книгозбірень І. Дзюби, Я. Яцківа, М. Железняка. Деякі книги отримали від фонду «Сейбер-Світло», яким опікувалася Ольга Ісаєвич, зокрема повне зібрання енциклопедій «World Book», «The World Book Student Discovery Encyclopedia», «The Encyclopedia Americana» та «The World Book Encyclopedia of Science». Зиновій Ватаманюк подарував «Britannica», а Григорій Панич, автор і симпатик Енциклопедії Сучасної України, — академічний словник «Сучасна українська мова» в 11-ти томах.

Працівниками бібліотеки — Людмилою Гутник та Тетяною Галькевич — була проведена ґрунтовна робота з упорядкування, організації та систематизації вже наявних фондів і опрацювання нових надходжень. Чимало зусиль доклали бібліотекарі для створення довідково-пошукового апарату, який би найповніше задовольняв потреби та вимоги співробітників Інституту й відповідав їхнім запитам. Довідково-бібліографічний апарат бібліотеки створено на традиційних носіях інформації (картках). Він складається з алфавітного й систематичного каталогів та з таких картотек: персоналій, періодичних видань, «Біобібліографічні посібники вчених України», CD-R та систематичної картотеки статей. Така структура довідково-бібліографічного апарату значно полегшує роботу над пошуком потрібної інформації.

Бібліотекарі працюють як над електронним бібліотечним каталогом, так і над електронною базою даних для підготовки енциклопедичних видань «Велика бібліографія», до якої вже внесено понад 5 тис. назв. Вони систематично поповнюються. Основним завданням бібліотеки Інституту енциклопедичних досліджень НАН України є розширення джерельної бази для роботи над енциклопедичними виданнями, забезпечення науковців Інституту необхідною інформацією з усіх галузей знань.

Фонд бібліотеки нині нараховує понад 8 тис. примірників. Наповнення та комплектування його має певну специфіку. Оскільки науковці Інституту енциклопедичних досліджень НАН України вивчають, аналізують та узагальнюють світовий і національний досвід у галузі енциклопедознавства, розробляють концепції, реєстри для різних типів енциклопедичних видань, виробляють методiku підготовки енциклопедичної статті та її інформаційного наповнення, працюють над створенням бібліографічного та іконографічного забезпечення, то в бібліотеці зібрано переважно літературу довідково-інформаційного, бібліографічного та біобібліографічного характеру з усіх галузей знань. Це насамперед енциклопедії, словники, довідники, бібліографічні та біобібліографічні покажчики, альбоми. Значно меншу частину фонду складають безпосередні праці науковців і твори художньої літератури.

Фонд бібліотеки постійно поповнюється новою літературою довідково-бібліографічного характеру. Це відбувається значною мірою за рахунок дарунків читачів, приватних осіб та організацій. Багато книг отримала бібліотека від авторів ЕСУ, а також від тих, про кого подавалися статті в Енциклопедії. Так, було подаровано історично-мемуарний збірник «Городенщина» (II том), видання «Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера», «Українська музична енциклопедія» (I—III томи), «Рух опору в Україні (1960—1990): енциклопедичний довідник», «Стрийщина: енциклопедичний довідник: у 2-х кн.», «Розмай Незалежної України. Художники Києва. Українське образотворче мистецтво 1991—2011 років. Живопис. Графіка. Скульптура», «На межі I—II тисячоліть. Художники Києва. Із древа життя українського образотворчого мистецтва. Живопис. Графіка. Скульптура», книги «Людмила Жоголь: Чарівниця художнього текстилю», «Емма Кшуташвілі — художник та поет», «Кримськотатарські художники: кін. XIX — поч. XXI ст.: живопис, графіка, скульптура» (авт.-уклад. І. Заатов), «Черкащини славетні імена: [до 60-річчя утворення Черкаської області]», «Полтавщина: плин мистецтва, діячі. Мистецтвознавчі праці». Нещодавно постійний автор ЕСУ О. Колянчук передав для бібліотеки Інституту комплект журналів «Рідна мова: кварталник українського вчительського товариства у Польщі» та «Українські альманахи» (Варшава). Інформацію про книги з дарчими написами, надзвичайно теплими й доброзичливими, розміщено на сайті Інституту енциклопедичних досліджень НАН України (www.encyclopedia.kiev.ua).

Інститут передплачує різні за тематикою та спрямуванням наукові та науково-популярні періодичні видання (близько 25 одиниць на рік). Має бібліотека літературу іноземними мовами: англійською, французькою, польською, німецькою та ін. Це переважно енциклопедії, довідники, словники та

розмовники. Окремо створено фонд бібліографічних та біобібліографічних покажчиків учених Національної академії наук України, галузевих академій та академій вищої школи, що налічує понад 500 примірників. Зібрано також, поки що невелику, добірку книг на електронних носіях із різних галузей знань (також переважно довідково-інформаційного характеру). Окремо представлено краєзнавчу літературу, зокрема книги про міста, села, райони, області, етнічні землі України. Це такі видання, як «Енциклопедія Львова» (I—IV томи), «Тернопільський енциклопедичний словник» (I—IV томи), «Івано-Франківськ: енциклопедичний словник», енциклопедичні довідники: «Сумщина в іменах», «Прилуччина», «Кіровоградщина: історія та сучасність центру України» (I, II томи), «Буковина. Імена славних сучасників», серія книг М. І. Бушина «Черкаський край в особах (1941 — 2001)», «Енциклопедія Криворіжжя» та інші.

Варто зазначити, що у фондах бібліотеки є цінні сучасні закордонні енциклопедії, що були подаровані колегами-енциклопедистами із зарубіжних країн, які брали участь у Міжнародних конференціях «Українська енциклопедистика», проведених Інститутом у 2008, 2011, 2013 роках. Це, зокрема, «Башкирская энциклопедия» (I—VII томи), «Военная история башкир: энциклопедия», «Салават Юлаев: энциклопедия», «Воронежская энциклопедия» (I—II томи), «Воронежская историко-культурная энциклопедия», «Максим Багданович: энциклопедия», «Энциклопедия литературы и искусства Беларуси» (I—V томи), «Янка Купала: энциклопедический справочник», «Историческая энциклопедия Екатеринбург—Краснодар (1793—2009)», «Кратка Българская энциклопедия» (I т.), «Татарская энциклопедия», «Тюменская область: народы, языки, культуры: энциклопедический справочник», «Чувашская энциклопедия» (I—IV томи), енциклопедія грузинської мови (видана грузинською мовою). Ці та інші довідкові видання бібліотеки Інституту були представлені на Третій міжнародній науковій конференції «Українська енциклопедистика», яка проходила в Києві 22—23 жовтня 2013 року.

У фонді бібліотеки Інституту є низка видань із серії «ХТО є ХТО»: про політиків, науковців, економістів, митців України загалом і певних її регіонів. Зібрано також довідково-інформаційну літературу про вищі навчальні заклади України. У виданнях цього типу подано інформацію про історію навчальних закладів, про викладачів, що працювали колись і працюють донині, про студентів, які стали відомими в Україні та світі. Усі книги якісної поліграфії, гарно ілюстровані, деякі мають суперобкладинки. Бібліотека має резервний та обмінний фонди. Значна робота з книгообміну здійснюється з Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського НАН України, Національною парламентською бібліотекою України та з низкою науко-

вих бібліотек вищих навчальних закладів України, зокрема з Науковою бібліотекою ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Науково-технічними бібліотеками Національного авіаційного університету та Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний університет», бібліотекою Дрогобицького педагогічного університету ім. І. Франка.

З метою ознайомлення співробітників Інституту з літературою, що надійшла до бібліотеки, постійно проводяться виставки нових надходжень і так звані дні інформації; бібліотекарі надають консультативну допомогу, зокрема готують бібліографічні довідки, допомагають знайти необхідні видання та інформацію. У цьому аспекті бібліотека Інституту активно співпрацює з Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського НАН України, Національною парламентською бібліотекою України. Відкрито міжбібліотечний абонемент, що значно розширює довідково-інформаційні, бібліографічні, методичні та пошукові можливості бібліотеки. Налагоджуються та підтримуються зв'язки й з іншими науковими бібліотеками України.

Працівники бібліотеки разом із науковцями Інституту опрацювали першодруки словників, створених на початку ХХ століття, якими дозволила покористуватися із власної книгозбірні Ольга Сенюк. Перевиданнями цих раритетних книг Інститут започаткував серію «Із словникової спадщини» (видруковано 10 словників і підготовлено до друку 4), яка покликана повернути до життя українські термінологічні словники, оскільки вони й донині зберігають наукове та практичне значення, а в радянські часи були заборонені й вилучені з ужитку.

Одним із результатів наукової діяльності працівників бібліотеки стало видання покажчика «Науковці України ХХ — ХХІ століть: метабібліографія» (укладачі: М. Г. Железняк, Л. М. Гутник, Т. А. Галькевич; 2010), у якому представлено понад 1000 імен учених України, що мають ступінь доктора наук, зокрема зазначено їхні праці, вчені звання, літературу про них, що дає змогу окреслити загальну картину розвитку науки зазначеного періоду. Нині працівниками бібліотеки та науковцями Інституту ведеться активна робота над укладанням 2-го доповненого видання з повним бібліографічним описом, розкриттям змісту опублікованих в Україні персональних бібліографічних покажчиків науковців України. Його заплановано проілюструвати фотокартками обкладинок цих покажчиків. Таке видання слугуватиме джерельною базою для вивчення історії української науки та персональної національної біобібліографії.

На сьогодні бібліотека Інституту енциклопедичних досліджень НАН України є довідково-інформаційним, консультаційним та науковим центром.

Події

УДК 811.161.2

Людмила Рябець

*кандидат філологічних наук, в. о. заступника директора з наукової роботи
Інститут енциклопедичних досліджень НАН України*

Казуси й колізії українського правопису

В останні роки все частіше спостерігаємо значне зниження загального рівня культури мови, що характеризується порушенням правил слововживання, граматики, вимови та наголошення, написання. І стосується це не лише усного мовлення пересічних громадян. Не дуже переймаються цими питаннями засоби масової комунікації (як друковані, так і усні). Рекламні оголошення в транспорті чи на вулицях міст, на жаль, теж слабують на орфографічні помилки, стилістичні огріхи та мовні покручі. Мовознавці все частіше закликають звертатися до мовних норм, до усталеного українського правопису, адже мовна норма — це головна категорія культури мови, це «сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови і сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства» [9: 438].

Культура мови починається із самоусвідомлення мовної особистості, і як багатогранне поняття, безперечно, містить етичний компонент. Вона зароджується і розвивається там, де мовцям — носіям національної літературної мови — не байдуже, як вони говорять і пишуть, як говорять і пишуть інші навколо них, як сприймається їхня мова в різних сферах суспільного життя. У 50-ті — 70-ті роки минулого століття в українському культурному просторі активізувалися питання культури мови: в газетах і журналах започатковували рубрики мовних порад, консультації з питань правопису та слововживання; письменники висловлювали свої думки про тенденції розвитку літературної мови, про випрацювання літературного стандарту тощо [5: 278].

За останнє десятиліття з'явилася низка довідників із правопису і слововживання, орфографічних та двомовних словників, призначених як для школярів, студентів, так і для всіх, хто цікавиться питаннями правопису сучасної української літературної мови. Шкода лише, що не всі вони підготовлені відповідно до чинного українського правопису і не на всі запитання щодо окремих складних випадків написання того чи іншого слова можна знайти в них відповідь, ілюстративна частина в цих виданнях частенько дублюється; орфографічні словники, укладені різними авторами, неоднаково або й неоднозначно тлумачать положення чинного правопису. Та й «Український правопис» [10] не дає однозначної відповіді на багато питань або й зовсім оминає їх, про що слушно зауважує Д. Данильчук у книзі «Український правопис: роздоріжжя і дороговкази» [2]. Хотілося б мати більше прикладів, які роз'яснюють суть справи краще за формулювання. Ще один аспект проблеми — автори посібників, довідників, порад із культури мови, пояснюючи певні приклади, рекомендуючи ту чи іншу мовну норму, намагаються звертатися до якнайповніших лексикографічних праць, у яких зафіксовано слововживання українських слів. Однак у 90-х роках ХХ століття спостерігаємо тенденцію до намагання заперечити авторитет словників, створених у другій половині ХХ століття, аргументуючи це, у першу чергу, тим, що вони нині застарілі, не вміщують нових понять і значень. Частково з цими аргументами можна погодитися, але, на жаль, кращого і повнішого словника сучасної української мови, ніж Словник української мови в 11-ти томах (1970 — 1980) на сьогодні немає.

Робота будь-якого редактора неминує пов'язана з уявленням про мовну норму і правила орфографії, і серед його настільних книг завжди є «Український правопис» та «Орфографічний словник». Особливо гостра потреба мати при собі таку довідкову літературу, окрім, безперечно, природного чуття мови, є у редактора енциклопедичного видання, адже він у повсякденній роботі стикається з проблемами в написанні власних та географічних назв, доборі термінів — запозичених чи власне українських, вживанні лапок, великої та малої літер тощо, і то не в одній, а в усіх сферах життя чи галузях науки. І ці люди, які за своїми професійними обов'язками щоденно мають справу з українськомовними писемними текстами, скаржаться на брак ясності у багатьох правописних питаннях, що неабияк утруднює їм життя. Адже мова енциклопедії має бути точною, лаконічною і досконалою. Крім того, беручи до рук довідкову мовознавчу літературу, шукаючи там відповіді на конкретні запитання, завжди варто зважати на природу розмовного і книжного стилів літературної мови, в яких діють відмінні механізми слововживання, хоча мовні норми мають залишатися сталими.

«Енциклопедії — найнадійніші джерела інформації про світ, природу, суспільство, людей. Саме з них можна почерпнути найдостовірніші відомості з усіх галузей знань. Щоправда, енциклопедії самі по собі не з'являються, вони мають своїх мудрих творців...», — такий запис у щоденнику зробив свого часу відомий український письменник Олесь Гончар. Та якими б мудрими не були творці енциклопедій, у своїй справді подвизницькій діяльності їм щодня доводиться стикатися з низкою проблем як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, і, досить часто — це проблеми саме мовні, а точніше — правописні, і стосуються вони, найчастіше, проблеми передавання іншомовних, зокрема російських, власних та географічних назв українською мовою; вживання великої та малої літери; відмінювання прізвищ; вживання окремих термінів та понять; вживання графічних скорочень та ін.

Наведемо кілька прикладів із повсякденного досвіду роботи редакторів «Енциклопедії сучасної України» [3], над якою працює колектив Інституту енциклопедичних досліджень Національної академії наук України.

Найчастіше виникають проблеми із написанням власних назв, зокрема прізвищ, особливо у сфері передавання їх з інших мов засобами української мови. Тут повсякчас конфронтують правила чинного правопису, традиція або просто бажання людини писати своє ім'я саме так, а не інакше, бо «так називали її вдома», бо «так краще звучить» і т. ін. То як редакторові правильно записати, наприклад, вірменські прізвища на *-ян*? Наприклад, у 12-му томі «Енциклопедії Сучасної України» поруч подано дві статті — про Калустяна Олександра Варткесовича та Калустянц Тамару Седраківну [3: 72—73]. Вочевидь, вплинула традиція написання прізвища у кожного з них. Крім усього, обоє вони — люди творчі, мали афіші, на яких писали так, як записано в їхніх паспортах.

А що робити з прізвищами Авакян чи Авакянц? Однозначної відповіді правопис не дає. У § 92, п. 1 а) сказано, що «Апостроф у словах іншомовного походження та похідних від них пишеться перед я, ю, є, ї: а) Після приголосних б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р: ...к'янті, ..., Ак'яб ...» [10: 102].

У § 93 йдеться про написання знака м'якшення у словах іншомовного походження після приголосних д, т, з, с, л, н, наприклад: кондотьер, Готьє. Знову таки, подібних прикладів до тих, які ми шукали, немає. І як передавати не російські, не французькі чи італійські власні назви, або, наприклад, грузинські, таджицькі, татарські, грецькі тощо, правило відсутнє [10: 103]. Так, маємо Дермеджи і Декерменджи, але Куїнджі (пишемо так за традицією, бо про нього, як про відомого художника, багато написано), Манджієв і Манджієв, Інджієв і Інджієв та ін.

Взагалі зауважимо, що в правописі увагу зосереджено на передаванні назв «далекого зарубіжжя», слов'ян, передусім Росії. А варто подавати ширше, більше залучити назви Молдови, Білорусі, Балтії, Закавказзя, Середньої Азії — країн усього пострадянського простору. І хоча проблему відтворення російських особових назв українською мовою в цілому врегульовано в чинному «Українському правописі», навіть тут мовці нерідко відступають від його норм і вчиняють на власний смак.

Ще одне питання, на яке годі знайти однозначну відповідь — як передавати подвоєння приголосних у власних назвах, зокрема у прізвищах. Наприклад, як правильно передати українською мовою російські прізвища Комиссаров, Миллионщиков, Кириллов? Правопис окремого правила щодо цього не подає. Прізвище Кирилов є у прикінцевому покажчику, але як приклад зовсім до іншого правила. Стосовно подвоєння приголосних в українських прізвищах є примітки у словнику-довіднику Л. Г. Скрипник та Н. П. Дзятківської «Власні імена людей»: «В українських прізвищах, утворених від слів іншомовного походження, с не подвоюється: Комісаренко. Не подвоюється с також у російських прізвищах типу Русов, Черкаський тощо» [7: 315] та «Грубим відступом від правил українського правопису є подвоєння приголосних у прізвищах типу Комісар, Філіппенко, Кириленко (треба Комісар, Філіпенко, Кириленко тощо) ...» [7: 312].

У процесі роботи над архівними та довідковими матеріалами трапляється зафіксувати різні варіанти написання одного й того самого власного імені, як-от, наприклад: Людвиг: Людвіг, Людвіг, Людвиг, Людвиг, Людвик. Те саме з прізвищами: Сергеев, Сергеев, Сергеев, Сергеев, Сергієв; Алексеев, Алексеев, Алексеев, Алексеев.

Досить поширене прізвище Ілленко теж має не менш уживаний варіант Ільєнко. То як же правильно? Тут теж думки різняться. І хоча й походження прізвища відоме — від чоловічого імені Ілля, але щодо написання одностайної думки немає — є Ілленко від Іллі, Ільюшин, Ільїн — від російського Ілья, але ж натрапляємо і на Ільєнка, і на Ільяшенка (модель прізвища українська — на *-енко*, та утворене від російського варіанта чоловічого імені Ілья), і на Іллюшина (навіпаки, модель прізвища російська — на *-ин*, але утворене від українського варіанта чоловічого імені Ілля). Як визначитися пересічному носію мови й особливо працівникові установи, що видає посвідчення особи? До того ж такий працівник має лише базові знання мови зі шкільної програми.

Більшість носіїв цих прізвищ наполягають на написанні, яке зафіксоване в їхніх паспортах. І великою мірою вони мають рацію, бо відомо, що ім'я — це індивідуальна назва тієї чи іншої особи, яке не обов'язково передавати своїм дітям, прізвище ж — спадкове найменування, що переходить із

покоління в покоління, є вирішальним при встановленні родинних зв'язків. Комплекс найменувань — прізвище, ім'я, ім'я по батькові — власні назви, за якими можна ідентифікувати людину. Дотримання літературних норм, грамотне написання прізвищ та імен під час реєстрації має і соціальне, і культурно-естетичне значення. Через таку невизначеність у правилах люди частенько не можуть у разі виникнення такої потреби довести свої родинні зв'язки, бо в усіх членів родини (або й в однієї особи в різних документах) зроблено записи імен та прізвищ за різними правилами, або й зовсім без уваги до будь-яких правил.

Певні казуси виникають і під час передавання іншомовних, зокрема російських географічних назв, наприклад, відповідно до § 109, п. 1 а) назву російського села Андреевка слід передавати як Андреевка, бо після *p* у суфіксах *-ев*, *-єєв* пишемо *е*. Щоправда, нам трапилися варіанти Андрієвка, Андріївка, що, очевидно, є зукраїнізованими варіантами передавання цієї назви тощо.

Редакція енциклопедії зазвичай має дуже широке листування, тому часто доводиться міркувати над утворенням форми кличного відмінка від особового імені або прізвища. У § 101 і § 102 чинного правописного кодексу сказано, що українські прізвища, що мають закінчення іменників I відміни, відмінюються як відповідні іменники I відміни, а прізвища із закінченнями іменників II відміни відмінюються за зразками відмінювання відповідних іменників II відміни: Майборода — Майбороди, Майбороді й т. д. У виняток винесено лише прізвище Швець, де не відбувається чергування в корені: Швеця, Швецю або Швецеві й т. д., а от у прізвищах Лебідь та Кривоніс треба робити чергування (Лебеда, Лебедю або Лебедеві і т. д., Кривоніса, Кривонісу або Кривонісові і т. д. Однак це затуманює початкову форму прізвища — Кривоніс чи Кривоніс, Лебідь чи Лебедь? Проблема стосується цілої низки українських прізвищ, що є омонімічними до іменників — загальних назв професій, родів занять, посад, а також тварин, рослин, предметів побуту, явищ природи тощо.

Цікаво, що одні носії таких прізвищ не лише погоджуються, а навіть наполягають, щоб їх антропоніми відмінювали, як належить. Інші ж, навпаки, всіляко підкреслюють граматичну відмінність їх від відповідних апелятивів — загальних назв, тому маємо Нюга, Баран, Салло. Ще одна проблема стосується форм множини від прізвищ, які вживаються на позначення членів родини. Не усталеним залишається в мовній практиці вживання форм родового відмінка множини прізвищ I відміни на *-а*, *-я*: Майбороди — Майбород чи Майбородів, Танцюри — Танцюр чи Танцюрів?

У тих же листах до редакції енциклопедії часто натрапляємо і на одну пунктуаційну проблему, що стосується вживання коми після слів «З пова-

гою», наприклад: «З повагою, М. Іванів». Згідно з яким правилом у цьому випадку ставиться кома, у чинному правописі не знаходимо. Можна припустити, що це може бути результатом впливу англійської мови, пунктуація якої значно відрізняється від української, проте нині багато хто, знаючи англійську і користуючись нею, переносить деякі правила правопису і в українські тексти.

Частенько виникають казуси й у випадку вживання великої та малої літер. Щоправда, український правопис подає дуже чіткі правила стосовно цього (див. § 34 — 39) та й спеціальної літератури на дану тему не бракує [4; 10]. Особливо складно з назвами структур і організацій, створених в останні десятиліття. Тут теж відчувається вплив англійської мови, так як всі слова в назвах пропонують (а часто наполягають на тому) писати з великої літери, адже відомо, що в англійській мові у назвах (назви художніх творів, статей, установ тощо) усі слова, крім прийменників та артиклів, пишуть із великої літери. На жаль, частенько натрапляємо на такий запис: Відділ Правового Забезпечення Компанії (а правильно — відділ правового забезпечення Компанії), Національна Академія Наук України (Національна академія наук України), Енциклопедія Сучасної України (Енциклопедія сучасної України), Українська Літературна Енциклопедія (Українська літературна енциклопедія), Енциклопедія Українознавства (Енциклопедія українознавства) та ін.

Список таких запитань, на які або немає відповіді, або їх кілька, можна продовжувати, оскільки є ще нові слова, або відомі слова, але з новими значеннями, написання слів іншомовного походження, написання слів разом, окремо і через дефіс, використання графічних скорочень тощо. Часто мовці сприймають рекомендації з культури мови і правописні норми як певні обмеження, заборону, стримування природного в індивідуальному слововживанні вільного вибору слів, конструкцій. Сьогодні маємо багато посібників і словників, довідкової літератури, які різні за своєю якістю щодо рекомендованих чинним правописом норм. Важливо, щоб вони не розхитували орфографічні правила, аби не призвести до дестабілізації всіх норм літературної мови, дезорієнтації її носіїв, зниження загальної грамотності населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар Олесь. Щоденники: У 3-х т. / Упоряд. О.Т. Гончар. — К., 2003. — Т. 2 (1968—1983). — 607 с.
2. Данильчук Д. В. Український правопис: роздоріжжя і дороговкази. — К., 2013. — 224 с.
3. Енциклопедія сучасної України. — К., 2001 — 2013. — Т. 1—13.

4. Жайворонок В. В. Велика чи мала літера? Словник-довідник. — К., 2004. — 203 с.
5. Літературна норма і мовна практика : монографія / За ред. С. Я. Єрмоленко. — Ніжин, 2013. — 320 с.
6. Пономарів О. Д. Українське слово для всіх і для кожного. — К., 2013. — 360 с.
7. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник. — К., 1996. — 335 с.
8. Тези наукової конференції з проблем сучасного українського правопису і термінології (3 нагоди 70-річчя першої Всеукраїнської правописної у Харкові 1927 р.), 12—13 грудня 1997 р. — К., 1997. — 110 с.
9. Українська мова: енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. — К., 2007. — 856 с.
10. Український правопис. — К., 1993. — 240 с.
11. Український правопис: так і ні: Обговорення нової редакції «Українського правопису» / Ред.-упоряд. О. О. Тараненко. — К., 1997. — 181 с.

УДК 821.161.2

Андрій Чечельницький

головний інженер

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Про проект ELUL та А. М. Біленка

Проект ELUL (Electronic Library of Ukrainian Literature in English) — це низка творів української літератури в перекладі англійською мовою, що розміщена на сайті Інституту енциклопедичних досліджень НАН України в електронному форматі¹. Ініціатор цього проекту — Анатолій Миколайович Біленко, київський перекладач, який своє життя присвятив перекладам української класичної літератури (твори Т. Шевченка, Лесі Українки, О. Гончара, М. Коцюбинського, О. Довженка, Г. Тютюнника, М. Хвильового та ін.) англійською мовою, був одним із подвижників започаткування англійськомовної преси в Україні. У проекті ELUL представлено художні твори, переклад яких здійснив саме Анатолій Миколайович.

Автор цієї статті мав честь познайомитися з Анатолієм Біленком² на Другій міжнародній науковій конференції «Українська енциклопедистика», на якій він висловив ідею розмістити в мережі Інтернет англійськомовні переклади творів української літератури і готовність надати всі власні авторські матеріали тому, хто зможе втілити це бажання в життя. Попередньо Анатолій Миколайович, як він сам розповідав, неодноразово звертався по допомогу до різних наукових установ, зокрема до Інституту літератури НАН

¹Режим доступу: <http://encyclopedia.kiev.ua/library/elul.php>

²Біленко Анатолій Миколайович — перекладач. Чл. НСПУ (1986). Літ. премія ім. І. Франка (2001). Закін. Київ. ун-т (1967). Перекладає на англ. з укр. та рос. мов художню прозу, поезію, мистецтвознавчу літ-ру, законодавчі матеріали. Брав активну участь у започаткуванні англомов. преси в Україні. 1964—67 — ред.-перекладач г. «News from Ukraine», англ. ред. Київ. радіо; 1967—73 — зав. відділу видань іноз. мовами вида «Мистецтво»; 1970—80 — ред. випуску, 1980—93 — відп. секр., зав. відділу літ-ри англомов. ж. «Ukraine»; 1994—96 — гол. ред. ділового англомов. ж. «Ukrainian Business Journal»; 1996—99 — ред.-перекладач агентства УНІАН. Автор перекладів укр. нар. казок, творів М. Коцюбинського, А. Головка, О. Гончара, Григора Тютюнника, В. Земляка, В. Нестайка, З. Тулуб, М. Вінграновського та ін., поезій І. Драча, М. Тарнавської, худож.-публіцист. книг, зокрема про Нац. заповідник «Софія Київська», Нац. музей Т. Шевченка у Києві, наук.-популяр. книг про Україну. Переклади Б. відзначаються змістов. точністю, адекват. відтворенням стиліст. рис оригіналу, зокрема словес. образів (Енциклопедія Сучасної України. — К., 2003. — Т. 2. — С. 676).

Українська енциклопедистика: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції (22—23 жовтня, 2013 року) / Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України. — К., 2014. — 282 с.

України, Національного музею літератури України, та підтримки щодо створення електронної бібліотеки англійськомовних творів української літератури ніде не знайшов. З перекладами української художньої літератури Інститут енциклопедичних досліджень НАН України раніше ніколи не мав справи, однак, розуміючи важливість цього задуму, керівництво закладу зацікавилася пропозицією і прийняло рішення розпочати роботу над реалізацією цього проекту. Роботу над ELUL ми з А. М. Біленком розпочали зі створення логотипу, загального макету сторінки та оформлення ілюстрованого матеріалу для оприлюднення його в Інтернеті. Дійти згоди з багатьох питань не завжди було легко хоча б тому, що значна частина поданого перекладачем тексту мала вигляд сканованих матеріалів із раніше друківаних газет, журналів, брошур, тексти яких вже було відформатовано, на сторінках вставлено ілюстрації.

Були й інші проблеми, які виникали під час нашої співпраці. Зокрема, істотним чинником, що впливав на створення ELUL, був робочий час. Співробітники Інституту енциклопедичних досліджень НАН України постійно зайняті виконанням планових тем, тож часу на додаткову роботу, навіть якщо вона вкрай важлива, завжди обмаль. Тому опрацювання сканованих матеріалів, їх форматування відповідно до проекту тощо — просувалося не надто швидко. Ми працювали лише двічі на тиждень по кілька годин. Анатолій Миколайович дуже переймався цією роботою, весь свій вільний час присвячував їй, забезпечував проект необхідними матеріалами: приносив папір для друку, картриджі для принтера і навіть тонер для нього. Він планував за матеріалами проекту ELUL видрукувати окрему книгу. Через два роки після нашого знайомства на черговій інститутській конференції «Українська енциклопедистика» ми з А. М. Біленком презентували цей проект, назвавши його «Electronic Library of Ukrainian Literature».

Основна ідея проекту ELUL — краще познайомити англійськомовного читача в сучасному електронному форматі з творами найвідоміших українських письменників, зокрема Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Михайла Грушевського, Петра Гулака-Артемівського, Євгена Гребінки, Миколи Костомарова, Маркіяна Шашкевича, Леоніда Глібова, Степана Руданського, Юрія Федьковича та інших. Це та ідея, яку покликані реалізувати енциклопедичні видання в галузі літературознавства. Саме тому проект ELUL втілено в життя в Інституті енциклопедичних досліджень, де розуміють непересічну роль і важливе призначення енциклопедій та їхню вагу для держави й розвитку громадянського суспільства.

ХРОНІКА

Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна енциклопедистика: виклики і перспективи» (Москва, 3—5 вересня 2013 року)

3—5 вересня 2013 р. у Москві відбулася міжнародна науково-практична конференція «Сучасна енциклопедистика: виклики і перспективи». Її учасниками були керівники національних енциклопедичних проєктів Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Молдови та України, а також енциклопедисти Башкортостану, Дагестану, Карелії, Республіки Комі, Татарстану та інших регіонів Російської Федерації. За три дні роботи конференції обговорено широке коло питань енциклопедичної справи, зокрема стан її розвитку на сучасному етапі в різних країнах, принципи укладання енциклопедій тих чи інших типів, перспективи створення електронних та онлайн-ових енциклопедій; значну увагу було зосереджено на питанні організації Міжнародної асоціації видавців наукових енциклопедій.

Перше пленарне засідання мав відкрити голова Науково-редакційної ради з видання «Великої Російської енциклопедії», академік РАН Ю. С. Осипов доповіддю «Наукові енциклопедії в сучасному світі». Однак через поважні причини Юрій Сергійович не зміг бути особисто присутнім, і його доповідь зачитав відповідальний секретар ВРЕ С. Л. Кравець.

З доповіддю «Місце енциклопедій в освітньому, науковому та культурному інформаційному просторі» виступив заступник керівника Федерального агентства з друку і масових комунікацій РФ В. В. Григор'єв, який наголосив на давно відомому постулатові, що енциклопедичні видання є своєрідною вершиною інформаційної піраміди, а разом з тим добрим підґрунтям у провадженні глибоких конкретних досліджень.

Низку виступів було присвячено проблемам національної та регіональної енциклопедистики, серед них — «Сучасний стан і проблеми російської регіональної енциклопедистики» завідувача групи історичної бібліографії Російської національної бібліотеки (С.-Петербург) О. І. Раздорського,

«Сучасні енциклопедичні видання України» керівника Інституту енциклопедичних досліджень НАН України М. Г. Железняка, «Про стан башкирської енциклопедистики і проблеми вітчизняної енциклопедичної культури» генерального директора Науково-видавничого комплексу «Башкирська енциклопедія» У. Г. Саїтова, «Регіональна енциклопедія — дзеркало самосвідомості народу» заступника директора Інституту Татарської енциклопедії Г. С. Сабірзянова. Про досвід створення класичної енциклопедії йшлося у доповіді «Класична енциклопедія: базові технології і методика» шеф-редактора «Великої Російської енциклопедії» Л. І. Петровської.

На другому пленарному засіданні відповідальний редактор «Великої Російської енциклопедії» С. Л. Кравець ознайомив учасників конференції з проектом всеросійського науково-освітнього порталу «Знання», на якому, крім енциклопедичних статей, планується розміщувати довідкову й освітню інформацію, тексти документів, ілюстративний матеріал. Актуальності створення електронних енциклопедій було присвячено доповідь директора Інституту системного програмування РАН В. П. Іванникова «Перспективи розвитку електронних і інтернет-енциклопедій». На конференції ухвалено рішення про заснування Міжнародної асоціації видавців наукових енциклопедій. Про необхідність і перспективність її створення, завдання, принципи формування органів правління говорили у своїх виступах С. Л. Кравець та юристконсульт наукового видавництва «Велика Російська енциклопедія» О. П. Сорокін. Засновниками Асоціації стали «Велика Російська енциклопедія», Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Науково-виробничий комплекс «Башкирська енциклопедія», Інститут Татарської енциклопедії. Про наміри приєднатися до Асоціації заявили Церковно-науковий центр «Православна енциклопедія», видавництва «Російська політична енциклопедія» і «Вірменська енциклопедія» та ін. Метою Асоціації є координація діяльності енциклопедичних видавництв, захист їхніх галузевих інтересів, обмін інформаційними ресурсами між членами Асоціації, забезпечення достовірності й актуальності видань.

4 вересня конференція продовжила роботу в форматі круглих столів: «Національні універсальні енциклопедії (принципи формування словника, національний аспект в універсальній енциклопедії, методика формування біографічних статей)» (модератор — С. Л. Кравець), «Галузеві енциклопедії (визначення проблематики, принципи включення)» (модератор — шеф-редактор «Великої Російської енциклопедії» М. П. Калмиков), «Регіональні енциклопедії (контекст регіональної енциклопедії, принципи включення, питання рецензування, краєзнавство і національна історія)» (модератор — Л. І. Петровська), «Електронні і онлайн-енцикло-

педії (нове в методиках, актуалізація, проблеми достовірності, принципи галузевого оновлення)» (модератор — С. Л. Кравець).

Наукове зібрання завершилося 5 вересня прес-конференцією, присвяченою створенню Міжнародної асоціації видавців наукових енциклопедій, а також презентацією наукових енциклопедичних проектів Росії та країн СНД.

Микола Железняк

Друга міжнародна наукова конференція «Українська енциклопедистика» (Київ, 17 червня 2011 року)

17 червня 2011 р. в Києві відбулася Друга міжнародна наукова конференція «Українська енциклопедистика», яку організував Інститут енциклопедичних досліджень Національної академії наук України та Наукове товариство ім. Шевченка в Європі. Від часу першої конференції, проведеної в рамках VII Міжнародного конгресу українців у червні 2008 р. (матеріали опубліковано у першому числі «Енциклопедичного вісника України»), минуло три роки, й енциклопедисти знову зібралися разом, щоб обговорити актуальні питання розвитку цієї галузі, поділитися своїми успіхами та досвідом.

У роботі конференції взяли участь 27 науковців, із них 6 — з-поза меж України (Молдова, Башкортостан, Татарстан). Було виголошено 13 доповідей із 18 заявлених у програмі. Робота конференції проходила в режимі пленарного засідання, тому гості й учасники мали можливість почути всіх доповідачів і взяти участь у дискусії.

З вітальним словом до учасників конференції звернулися академік НАН України, співголова Головної редакційної колегії Енциклопедії сучасної України Іван Михайлович Дзюба та академік НАН України, голова Науково-видавничої ради НАН України Ярослав Степанович Яцків. Вітання надіслав також співголова Головної редакційної колегії Енциклопедії сучасної України, Почесний голова Наукового товариства ім. Шевченка в Європі, іноземний член НАН України Аркадій Іларіонович Жуковський.

Умовно можна виокремити кілька тематичних блоків доповідей, представлених на конференції.

Традиційно науковий захід відкрив господар зібрання, керівник Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, відповідальний секретар Головної редакційної колегії Енциклопедії сучасної України Микола Григорович Железняк, який у своїй доповіді «Енциклопедія сучасної України — здобутки, проблеми та перспективи» розповів про історію проекту, про концепцію, методіку, методологію, проблеми і перспективи роботи над нею.

Окремий блок складають доповіді гостей із-за кордону. Представники енциклопедичних центрів Молдови, Башкортостану, Татарстану розповіли про свої здобутки, а також поділилися проблемами, що виникають у процесі роботи. Доповідь директора Інституту енциклопе-

дичних досліджень АН Молдови Костянтина Михайловича Манолаке (співдоповідачі — Дідіна Церуш та Іон Ксенофонтон) «“Енциклопедія Молдови”: концепція та науково-організаційні аспекти» була присвячена теоретичним і методичним проблемам створення Національної енциклопедії Молдови. Як відомо, в Молдові проблемами енциклопедистики не переймалися десятки років, але новоствореній установі — Інституту енциклопедичних досліджень АН Молдови — вдалося розпочати цю справу і за дуже короткий термін створити перший том національної енциклопедії, присвячений Молдові. У доповіді директора ДУ «Наукове видавництво “Башкирська енциклопедія”» Уїльдана Гільмановича Саїтова «Національно-регіональні енциклопедії Росії: основа та особливості розвитку» йшлося про витоки та основні етапи розвитку національно-регіональної енциклопедистики Росії в контексті становлення європейської і світової енциклопедистики, визначено основні проблеми розвитку енциклопедичної справи в Росії на сучасному етапі. Заступник директора ДУ «Наукове видавництво “Башкирська енциклопедія”» Клара Ішбулдинівна Агліулліна порушила питання про передумови виникнення енциклопедій так званих малих територій. У своїй доповіді вона охарактеризувала період кінця ХХ — початку ХХІ століття як «енциклопедичний бум», оскільки почали з’являтися енциклопедії регіонів (республік Башкортостан, Татарстан, Саратовської, Челябінської областей та ін.), великих і малих міст, енциклопедії адміністративних районів і навіть окремих сіл. Про історичні умови створення в Татарстані універсальної національно-регіональної енциклопедії, питання історіографії татар та національної політики Росії розповів заступник директора ДУ «Інститут Татарської енциклопедії АН РТ» Гумер Саліхович Сабирзянов у доповіді «Енциклопедистика в Татарстані та деякі питання історіографії народів Поволжя і Південного Приуралля». Доповіді гостей викликали низку запитань, особливо щодо фінансування та державної підтримки таких видань в інших державах.

Окремою темою на конференції прозвучала проблема особливо актуальних сьогодні електронних видань, енциклопедичних та довідкових інтернет-ресурсів. Значний інтерес і жваве обговорення викликало повідомлення виконавчого директора та члена правління Громадської організації «Вікімедіа Україна» Юрія Йосиповича Пероганича «Реалії української Вікіпедії», який навів багато цікавих кількісних показників щодо темпів наповнення інформацією і розвитку української Вікіпедії, про перспективи її розвитку, а також розповів про державну підтримку таких електронних енциклопедій в інших країнах, зокрема в Казахстані.

Не минули увагою учасники конференції і проблеми архівної спра-

ви в Україні, адже джерельна база — це основа будь-якого наукового, а особливо — довідкового, видання. Так, Ірина Борисівна Матяш у доповіді «Архівна україніка Канади: до питання про міжнародну співпрацю у створенні енциклопедій» розповіла про нове видання, яке репрезентує багатющі фонди архівної україники Канади, про ті надзвичайно цінні матеріали, які вдалося там віднайти і яких немає в Україні. Вона також наголосила на необхідності обов'язково давати в енциклопедичних виданнях посилання на архівні фонди.

Науковці Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України ознайомили з методикою роботи над галузевими енциклопедичними виданнями. Так, Рада Дмитрівна Михайлова у доповіді «Деякі питання методики створення словника художників України» надала інформацію про методику, характер та концепцію роботи над новим академічним Словником художників України, а Олена Миколаївна Немкович у доповіді «Українська музична енциклопедія в контексті сучасної музикознавчої науки» розповіла про історію створення Музичної енциклопедії України, виокремила найскладніші і найважливіші моменти в роботі над нею.

Аспірант відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України Тамара Петрівна Демиденко виголосила доповідь «Лабораторія енциклопедичної статті радянської історичної енциклопедистики УРСР 1944—1972 рр.», у якій теж торкнулася методичних питань у створенні енциклопедій в радянський період.

Ще один блок склали доповіді представників бібліотечної сфери. Зокрема, завідувач відділу «Одесика» Одеської національної ордена Дружби народів наукової бібліотеки імені М. Горького Людмила Іванівна Саєнко у доповіді «Енциклопедичні видання у фондах Одеської національної ордена Дружби народів наукової бібліотеки імені М. Горького» охарактеризувала наповненість бібліотечних фондів енциклопедичними виданнями різних типів. Доповідь «Тематичні енциклопедії в довідково-бібліографічному фонді Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського», яку виголосила завідувач відділу довідково-бібліографічного обслуговування Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського Тетяна Василівна Добко, також була присвячена наповненню фондів бібліотеки довідковими виданнями, зокрема, тематичними енциклопедіями.

У ході конференції розгорнулася жвава дискусія щодо перспектив розвитку енциклопедичної справи в Україні та за кордоном, шляхів співпраці з енциклопедистами різних країн і з питань методики та методології створення енциклопедичних видань різного типу. Особливе зацікавлення викликали питання джерелознавчої бази досліджень, проблеми підготовки регіональних та тематичних енциклопедичних видань.

На підсумковому засіданні було визначено пріоритетні напрями розвитку сучасної енциклопедистики в теоретичному й прикладному аспектах, а також прийнято ухвалу конференції, одним із пунктів якої учасники зібрання підтримали пропозицію І.Б. Матяш створити Міжнародну асоціацію енциклопедистів, яка б сприяла розвитку міжнародного співробітництва у цій царині.

Під час конференції працювала книжкова виставка, де було представлено енциклопедичні та довідкові видання, наявні у фондах бібліотеки Інституту енциклопедичних досліджень НАН України. Учасники конференції висловили щире сподівання, що проведення наукових конференцій у галузі енциклопедистики стане доброю традицією, і такі зібрання відбуватимуться регулярно — раз на два роки.

Людмила Рябець

Енциклопедичний вісник України

Збірник наукових праць

Число 4-5

Оригінал-макет підготував *Р. П. Судик*
Обкладинка художниці *І. В. Сільвєстрової*

Підписано до друку 20.06.2014
Формат 70x100/16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 12. Обл. вид. арк. 11
Наклад 300 примірників
Замовлення № 44-305